

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФУНДАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНІЦІАТИВ»

**ДНІПРОВСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Рагімов Фаїр Вагіф огли, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Голова редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Члени редколегії:

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри музикознавства, композиції і творчої майстерності, Дніпропетровська академія музики імені М.Глінки

Баштанник Алла Григорівна, кандидат наук з державного управління, заступник директора, Дніпровське регіональне відділення Національної школи суддів України

Бохонкова Юлія Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Васильєва Наталія Вікторівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри регіональної політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гладій Олександр Васильович, кандидат юридичних наук, адвокат, арбітражний керуючий, співзасновник та директор ТОВ «Юридичне агентство «Абсолют»

Золотухіна Лілія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Калмикова Лариса Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Карпа Марта Іванівна, доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Купіна Людмила Францівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін соціально-правового факультету Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Липовська Наталія Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лозицька Ірина Олександрівна, кандидат наук з державного управління, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Лосієвська Ольга Геннадіївна, доктор психологічних наук, доцент, професорка кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Марченко Оляса Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права, Дніпровський національний університет імені Оляса Гончара

Новак Анатолій Миколайович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, заступник директора, Національне антикорупційне бюро України

Павленко Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Попелюшко Роман Павлович, доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Державного університету інфраструктури та технологій

Потіп Микола Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Приліпко Сергій Михайлович, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ромін Андрій Вячеславович, доктор наук з державного управління, професор, начальник факультету пожежої безпеки, Національний університет цивільного захисту України

Валентина Дьякон, Dr.sc.admin., ас. професор, проректор з навчальної роботи, Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Євгенія Дехтяр, Dr.oes., ас. професор, проректор з академічної роботи, директор бакалаврської навчальної програми «Управління підприємницькою діяльністю в туризмі», Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Роман Грмо, Assoc.prof., PaedDr. Ing., PhD., MBA, ING-PAED IGIP, доцент, проректор по якості і розвитку, начальник управління, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина

Петр Якубек, Doc., Ing., Mgr., PhD, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина.

На підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)
журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
зі спеціальностей 053 – Психологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24627-14567P, видане Державною реєстраційною службою України 20.11.2020 р.

Офіційний сайт видання: www.chasopys-ppp.dp.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Багрім О. А.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ
У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ.....9

Єжунінова А. Ю.

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: ПУБЛІЧНОУПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ.....15

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Акімова Л. М., Акімов О. О.

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ТА ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ УКРАЇНИ
У ВИКОНАННІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....21

Андріяш В. І.

ОСНОВНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ..... 27

Запара А. Є., Легеза Ю. О.

СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ..... 32

Лазор О. Д., Лазор О. Я., Юник І. Г.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ
ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ..... 36

Сорока С. В.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ УРЯДУ
В КРАЇНАХ ЄС НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ КОМІСІЙ..... 44

Хожило І. І., Михайлюта В. В.

ГОТОВНІСТЬ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
ДО РОБОТИ В НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ: ДОСВІД НОВОМОСКОВСЬКОГО РАЙОНУ..... 55

РОЗДІЛ 3

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Гамалюк Б. М., Лямпель В. І., Цимбаліста Р. Г.

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УКРАЇНІ.....61

РОЗДІЛ 4

ПСИХОЛОГІЯ

Varina H. V., Kovalova O. V., Huz N. V.

COACHING AS AN INNOVATIVE TECHNOLOGY OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT.....67

Makovskiy A. O., Makovska N.

THE ROLE OF THE MILITARY CHAPLAIN IN PRESERVING THE MENTAL HEALTH
OF MILITARY PERSONNEL..... 77

Могильова Н. М.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ..... 81

РОЗДІЛ 5

ПРАВО

Андрущенко І. Г., Арапін Ю. М.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ ТА ЗАХОДИ ЩОДО ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ..... 86

Volkova Y. A.

FEATURES OF PUBLIC ADMINISTRATION AND LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES IN THE FIELD OF TAXES AND FEES.....90

Кравченко І. О., Горбачова К. М.

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ПРАЦІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА..... 97

Жмудінський В. П.

СПЕЦІАЛЬНИЙ РЕЖИМ ОПОДАТКУВАННЯ ПТАХІВНИЦТВА В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН.....101

Заверюха М. М., Караханян К. М.

ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ ТА ПРИРОДОРЕСУРСНИЙ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ТА ДОВКІЛЛЯ.....107

Косяченко К. Е.

НОТАРІАЛЬНА ТАЄМНИЦЯ ЯК ОДНА З ВАЖЛИВИХ СКЛАДОВИХ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІУСА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ..... 112

Легеза Є. О., Легеза Ю. О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ.....116

Лисько Т. Д., Левченко А. С.

КОМПЕТЕНЦІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....121

Логвиненко Б. О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ ТА МІСТА СЕВАСТОПОЛЯ.....126

Макарова О. П., Зінченко Д. А.

АНАЛІЗ ПРАВОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ОБОВ'ЯЗКІВ.....131

Толкач А. М., Мишаста К. Б.

ЛАТЕНТНІСТЬ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА..... 137

Чернієнко А. О.

ВІДСТРОЧКА ВИКОНАННЯ ВИРОКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....143

Ярош І. С., Серебрякова Ю. О.

РОЗВИТОК ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В КОНТЕКСТІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ.....147

РОЗДІЛ 6

СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

6.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Верещак О. О.

ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА НАЦІОНАЛЬНА СТІЙКІСТЬ:

ДОСВІД НАТО152

Копonenko P. P.

POLITICAL PARTICIPATION OF CITIZENS: ROLE AND PRINCIPLES OF ELECTIONS..... 158

6.2. ПСИХОЛОГІЯ

Шашенков Д. М.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 19.00.09 – «ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ

В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ» В МЕЖАХ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ 164

CONTENTS

SECTION 1

THEORY OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Bahrim O. A.

FEATURES OF PROFESSIONAL POTENTIAL DEVELOPMENT OF CIVIL SERVANTS
IN THE WAR AND POST-WAR PERIOD IN UKRAINE.....9

Yezhuninova A. Yu.

REGIONALIZATION OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS IN THE CONTEXT
OF ECONOMIC SECURITY OF THE NATION STATE:
PUBLIC ADMINISTRATIVE ASPECT.....15

SECTION 2

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Akimova L. M., Akimov O. O.

STUDY OF THE ROLE AND FUNCTION OF STATE AUTHORITIES OF UKRAINE
IN THE IMPLEMENTATION OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS.....21

Andriiash V. I.

MAIN PREREQUISITES FOR THE REFORM OF PUBLIC ADMINISTRATION
IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION.....27

Zapara A. Ye., Leheza Yu. O.

INFORMATION COMPETENCE SYSTEM PUBLIC SERVANTS.....32

Lazor O. D., Lazor O. Ya., Yunyk I. H.

TRANSFORMATION OF THE LEGAL MECHANISM FOR THE FORMATION
AND IMPLEMENTATION OF GENDER POLICY IN UKRAINE.....36

Soroka S. V.

EFFECTIVENESS OF PARLIAMENTARY CONTROL OF THE GOVERNMENT
IN EU COUNTRIES ON THE EXAMPLE OF THE ACTIVITIES
OF INVESTIGATIVE COMMISSIONS.....44

Khozhylo I. I., Mykhailiuta V. V.

READINESS OF THE HEALTHCARE SYSTEM OF TERRITORIAL COMMUNITIES TO WORK
IN EMERGENCY CONDITIONS: THE EXPERIENCE OF THE NOVOMOSKOVSK DISTRICT.....55

SECTION 3

PUBLIC ADMINISTRATION IN NATIONAL SECURITY AND PROTECTION OF PUBLIC ORDER

Hamaliuk B. M., Liampel V. I., Tsymbalista R. H.

INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF FORENSIC ACTIVITIES SYSTEM
IN UKRAINE.....61

SECTION 4

PSYCHOLOGY

Varina H. B., Kovalova O. V., Huz N. V.

COACHING AS AN INNOVATIVE TECHNOLOGY OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT.....67

Makovskiy A. O., Makovska N.

THE ROLE OF THE MILITARY CHAPLAIN IN PRESERVING THE MENTAL HEALTH
OF MILITARY PERSONNEL.....77

Mohylova N. M. PECULIARITIES OF MENTAL HEALTH AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN WAR CONDITIONS: THE EXPERIENCE OF UKRAINE.....	81
SECTION 5	
LAW	
Andrushchenko I. H., Arapin Yu. M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE GRAIN MARKET IN UKRAINE AND MEASURES TO IMPROVE IT.....	86
Volkova Y. A. FEATURES OF PUBLIC ADMINISTRATION AND LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES IN THE FIELD OF TAXES AND FEES.....	90
Kravchenko I. O., Horbachova K. M. SOCIAL ORIENTATION OF THE PRINCIPLE OF FREEDOM OF LABOR IN THE MODERN CONDITIONS OF STATE AND SOCIETY DEVELOPMENT.....	97
Zhmudinskyi V. P. SPECIAL REGIME OF POULTRY TAXATION IN UKRAINE: FORMATION, DEVELOPMENT AND CURRENT STATE.....	101
Zaveriukha M. M., Karakhanian K. M. ENVIRONMENTAL-LEGAL AND NATURAL RESOURCE ASPECTS OF THE INTERACTION OF SOLAR ENERGY AND THE ENVIRONMENT.....	107
Kosiachenko K. E. NOTARIAL SECRECY AS ONE OF THE IMPORTANT COMPONENTS OF A NOTARY'S ACTIVITY: CURRENT STATE AND PROBLEMATIC ISSUES.....	112
Leheza Ye. O., Leheza Yu. O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF PROTECTION OF WATER RESOURCES.....	116
Lysko T. D., Levchenko A. S. COMPETENCE OF LAW ENFORCEMENT BODIES DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE.....	121
Lohvynenko B. O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF DEOCCUPATION AND REINTEGRATION OF THE TEMPORARY OCCUPIED TERRITORY OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA AND THE CITY OF SEVASTOPOL.....	126
Makarova O. P., Zinchenko D. A. RESPONSIBILITY OF PARENTS FOR IMPROPER PERFORMANCE OF PARENTAL DUTIES.....	131
Tolkach A. M., Myshasta K. B. THE LATENCY OF DOMESTIC VIOLENCE.....	137
Cherniienko A. O. POSTPONEMENT OF THE EXECUTION OF THE SENTENCE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	143
Yarosh I. S., Serebriakova Yu. O. DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY IN THE CONTEXT REINTEGRATION OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES.....	147

SECTION 6

YOUNG SCIENTIST PAGE

6.1. PUBLIC ADMINISTRATION

Vereshchak O. O.

MILITARY-CIVIL COOPERATION AND NATIONAL RESILIENCE:

THE NATO EXPERIENCE.....152

Kononenko P. P.

POLITICAL PARTICIPATION OF CITIZENS: ROLE AND PRINCIPLES OF ELECTIONS.....158

6.2. PSYCHOLOGY

Shashenkov D. M.

ANALYSIS OF RESEARCH SPECIALTY 19.00.09 – "PSYCHOLOGY OF ACTIVITY

IN SPECIAL CONDITIONS" WITHIN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE.....164

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 35.082.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.1>

Багрім Ольга Андріївна,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-6819-2948

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ

FEATURES OF PROFESSIONAL POTENTIAL DEVELOPMENT OF CIVIL SERVANTS IN THE WAR AND POST-WAR PERIOD IN UKRAINE

У науковій статті розкрито особливості розвитку професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний період в Україні. Проведено аналіз стану наукової розробленості проблематики дослідження та визначено, що незважаючи на значний науковий інтерес до проблем становлення та розвитку державної служби, ступінь дослідженості особливостей розвитку професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний період в Україні є недостатнім.

Визначено сутність та особливості поняття «професійний потенціал державних службовців», яке автор пропонує розглядати як сукупність наявних у державних службовців нерозкритих, прихованих (латентних) професійно важливих якостей (можливостей), сформованих на базі культури особистості та системи професійних компетенцій як умов для їх розкриття, уявлень про них і професійних переконань про належний професійний розвиток, що реалізуються у формі більш ефективного виконання професійної діяльності, де головним компонентом виступає морально-психологічний та соціально-відповідальний аспект особистості; набуття нових та / або удосконалення існуючих особистісно-професійних компетенцій з метою досягнення максимально можливого рівня професійного становлення та самовизначення особистості.

Проаналізовано стан нормативно-правового регулювання особливостей професійної діяльності державних службовців в Україні та офіційні статистичні дані щодо функціонування державної служби в умовах воєнного стану. Для того, аби з'ясувати спроможність державної служби в контексті посилення уваги до необхідності розвитку професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний період в Україні, автором проведено SWOT-аналіз, за допомогою якого визначено сильні і слабкі сторони, можливості та загрози для професійного розвитку державних службовців. Визначено пріоритетні напрями та перспективи розвитку професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний період в Україні.

Ключові слова: державна служба, державні службовці, державне управління, воєнний та поствоєнний період, компетентність, компетентнісний підхід, потенціал, професійний потенціал, професійний розвиток, професіоналізм.

The scientific article reveals the peculiarities of the development of the professional potential of civil servants in the war and post-war period in Ukraine. An analysis of the state of scientific development of the research problem was carried out and it was determined that despite significant scientific interest in the problems of formation and development of the civil service, the degree of research into the peculiarities of the development of the professional potential of civil servants in the war and post-war period in Ukraine is insufficient.

The essence and peculiarities of the concept of «professional potential of civil servants» are determined, which the author proposes to consider as a set of undisclosed, hidden (latent) professionally important qualities (opportunities) of civil servants, formed on the basis of personality culture and the system of professional competences as conditions for their disclosure. ideas about them and professional beliefs about proper professional development, which are realized in the form of more effective performance of professional activities, where the main component is the moral-psychological and socially responsible aspect of the individual; acquisition of new and/or improvement of existing personal and professional competencies in order to achieve the highest possible level of professional formation and self-determination of the individual.

The state of regulatory and legal regulation of the specifics of the professional activity of civil servants in Ukraine and official statistical data on the functioning of the civil service in the conditions of martial law are analyzed. In order to find out the capacity of the civil service in the context of increased attention to the need to develop the professional potential of civil servants in the war and post-war period in Ukraine, the author conducted a SWOT analysis, which identified strengths and weaknesses, opportunities and threats for the professional development of civil servants.

The priority directions and prospects for the development of the professional potential of civil servants in the war and post-war period in Ukraine have been determined.

Key words: *civil service, civil servants, public administration, war and post-war period, competence, competence approach, potential, professional potential, professional development, professionalism.*

Постановка проблеми. Початок повномасштабних воєнних дій в Україні та запровадження у зв'язку із цим воєнного стану призвели до суттєвих змін у країні та суспільстві, викликали системні перетворення у державному управлінні, стали наслідком масштабних змін ціннісних настанов в суспільно-політичному житті, сприяли трансформаційним процесам, таким як оновлення та перезавантаження влади, вплинули на функціонування державної служби, свідченням чого є впровадження певних законодавчих змін (умови вступу на державну службу, організації та припинення діяльності тощо). Державна служба є однією з тих сфер професійної діяльності, яка неупинно продовжує працювати завдяки державним службовцям, психологічна адаптація яких дозволяє якісно виконувати службові обов'язки навіть під час воєнного стану, пристосовуючись до нових умов [1].

Державна служба у воєнний період зіштовхнулася із низкою викликів, трансформується під дією різних факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Ті зміни, які зараз відбуваються у суспільстві у зв'язку із воєнними діями, безпосередньо впливають на умови функціонування державної служби, на вибір напрямку її розвитку у майбутньому у поствоєнний період.

Вищезазначене актуалізує необхідність детального вивчення особливостей розвитку професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний періоди в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та розвитку державної служби України на засадах професіоналізму, професіоналізації, використання компетентнісного підходу, удосконалення кадрової політики, знайшли своє відображення у дослідженнях таких науковців, як В. Бакуменка, Т. Василевської, П. Ворони, О. Воронька, Н. Гончарук, Л. Прудіус, С. Калашнікової, Дж. Коттона, Т. Кошової, В. Куйбиди, О. Линдюк, Н. Липовської, Д. Макклєнда, І. Нинюк, О. Носик, М. Осійчук, Х. Оуєна, Р. Стенберга, А. Турчинова та ін.

Дослідження понять «потенціал», «професійний потенціал», «потенціал особистості» вивча-

лися А. Боднаром, Л. Виготським, С. Ківаловим, С. Кові, С. Максименком, І. Поліщук, С. Селівановим, В. Франклом, С. Шварцом та ін. Зокрема, Р. Кириченко підкреслює, що професійний потенціал є не тільки сукупністю ресурсів, якою володіє особистість, а й включає систему управління ними, його варто розглядати як сукупність усіх наявних засобів, можливостей, ресурсів, прихованих здатностей, які спочатку розвиваються, нагромаджуються, а пізніше реалізуються у професійній діяльності [2, с. 93–97].

Як зазначає Д. Ковальова у дослідженні «Професійна соціалізація державних службовців органів виконавчої влади на регіональному рівні в Україні» (2015) соціальний контекст професійної діяльності державного службовця характеризується, з одного боку, такими особливостями, як дотримання закону, норм і приписів, що регулюють соціальну роль державного службовця і визначають регламентованість і формалізованість професійної діяльності, а з іншого боку, професійна діяльність державного службовця відображає сутнісну характеристику його життєвих сил, спрямованість яких визначається актуальними потребами людини і проявляється в прагненні мати стабільну роботу, що забезпечує гідне існування, можливості професійного зростання (кар'єрного росту), самореалізації та саморозвитку [3].

Вітчизняна дослідниця І. Поліщук в роботі «Механізми забезпечення розвитку професійного потенціалу державних службовців в Україні» (2018) пропонує розглядати «професійний потенціал державних службовців» як взаємопов'язану сукупність особистісних якостей, компетентнісних характеристик та мотивації, які можуть бути застосовані для реалізації завдань і функцій органів державної влади [4]. На думку вченої, для розвитку професійного потенціалу державних службовців в Україні, необхідно забезпечити синтез і активізацію всіх видів потенціалів особистості її діяльності в системі державного управління шляхом виявлення і залучення сильних сторін державного службовця як особистості, а також застосування технологій менторства, презенто-

ваних лідерами державної служби [4]. У той же час, С. Селіванов у роботі «Механізми розвитку кадрового потенціалу державної служби в Україні» (2019) обґрунтував модель комплексного механізму розвитку кадрового потенціалу державної служби в Україні з урахуванням інтегративної взаємодії організаційно-правової, ресурсної, мотиваційної, інформаційно-комунікативної його складових [5]. Вищевказані наукові дослідження свідчать про доведений безпосередній зв'язок між розвитком професійного потенціалу державних службовців у відповідності з ціннісними настановами, морально-етичними орієнтирами та переконаннями державних службовців.

Розвиток професійного потенціалу багато в чому детермінований особливостями професійної діяльності державних службовців, у процесі освоєння і розвитку якої виникають нові функціональні стани та нові поєднання властивостей і якостей особистості [6]. Тобто, в умовах воєнного стану, зокрема, під впливом емоційних та стресових факторів, відбувається певне переосмислення, перебудова та зміна способів професійної діяльності державних службовців, ефективність діяльності яких у підсумку залежить від таких факторів як: суспільна позиція, ціннісні настанови, емоційно-вольові якості, мотивація та самомотивація, мобільність, стресостійкість та ін., що у свою чергу впливають на розвиток професійного потенціалу державних службовців та процес прийняття управлінських рішень.

Отже, аналіз сучасних наукових досліджень і публікацій свідчить про те, що в теперішніх умовах функціонування державної служби в умовах воєнного стану України, проблема детального вивчення особливостей розвитку професійного потенціалу державних службовців є надзвичайно актуальною.

Мета статті. Метою статті є розкриття особливостей розвитку професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний період в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання державної служби та професійної діяльності державних службовців в Україні здійснюється Конституцією України, Законом України «Про державну службу», міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, актами Кабінету Міністрів України та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби [7].

Так, згідно з законом України «Про державну службу» 889-VIII від 10.12.2015 р., державна служба визначається як публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, у свою чергу, державний службовець – це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби [7]. На нашу думку, важливо підкреслити, що у зазначеному законі «Про державну службу» 89-VIII від 10.12.2015 р. також надається визначення професійного розвитку державних службовців як – безперервного, свідомого, цілеспрямованого процесу особистісного та професійного зростання, що базується на інтеграції знань, умінь і компетентностей [7]. Таким чином, можна вважати, що основою забезпечення принципу професіоналізму державної служби можна вважати професійну компетентність державного службовця, яку у зазначеному законі визначено як здатність особи застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистого розвитку.

Професійний розвиток державних службовців, як пріоритетний напрям і завдання, передбачено також у Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 року № 831-р. [8]. Отже, положення зазначених нормативно-правових актів визначають шляхи практичної реалізації та функціонування системи державної служби в Україні та наголошують на необхідності посилення уваги на людський фактор (розвиток професійного потенціалу державних службовців, формування інформаційних компетенцій, розвиток компетентнісного підходу до управління персоналом у сфері державної служби тощо) [6].

Для детального розкриття особливостей розвитку професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний періоди цінним для нашого дослідження є аналіз офіційних даних опитування, проведеного Національним агентством України з питань державної служби у 2022 році на тему: «Організація роботи державних службовців та оплата праці в умовах воєнного

стану», проведеного з метою дослідження особливостей організації роботи та оплати праці державних службовців в умовах воєнного стану. Встановлено, що під час війни більшість державних службовців (83,4%) не змінили своє місцезнаходження, з них 67,8% продовжують виконувати посадові обов'язки у штатному режимі та 7,2% поєднують дистанційну роботу з роботою у штатною режимі [9].

В умовах воєнного стану навантаження збільшилося у близько половини державних службовців (45,1%), а результативність та якість роботи, як показало опитування, серед державних службовців, переважно залишилися без змін. У той же час за даними опитування, було встановлено вплив на зміну рівня заробітної плати державних службовців рівня навантаження, результативності та якості. Цікавим фактом є те, що в умовах війни 73,6% державних службовців відчувають, що мають сили та ресурси продовжувати працювати, що впливає на продуктивність та якість виконаної роботи. Встановлено, що ті, хто перебувають за кордоном відчувають менше сил та ресурсів продовжувати роботу (33,7%), ніж ті хто внутрішньо-переміщені (63,4%). Найбільше відчувають сили та ресурси респонденти, що не змінювати місцезнаходження (76,7%) [9]. Майже 80% державних службовців зазначили, що відчувають підтримку колег та завжди отримують зворотний зв'язок щодо виконаної роботи [9].

Таким чином, як показали дані опитування, чим більше державні службовці відчувають внутрішні сили, підтримку колег, отримують зворотний зв'язок, почуваються у безпеці та мають необ-

хідне матеріально-ресурсне забезпечення тим більше у них навантаження, вища продуктивність та якість роботи (59,3% респондентів зазначили, що вони щасливі бути державними службовцями, 35% – частково та 5,7% – зазначили, що не щасливі бути державними службовцями) [9].

Оптимістичні результати показали дані, які свідчать, що продовжувати працювати на державній службі в умовах воєнного часу планують 90,9% державних службовців, а після війни 86,4%, таким чином, високе навантаження спонукає продовжити роботу в умовах воєнного стану, але змінити її після війни, що є доволі тривожним сигналом і потребує подальшого вивчення і аналізу.

Для того, аби з'ясувати спроможність державної служби в контексті посилення уваги до необхідності розвитку професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний період в Україні, автором проведено SWOT-аналіз необхідності розвитку професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний період в Україні (на основі аналізу нормативно-правової бази державної служби та аналізу офіційних статистичних даних [7, 8, 9]), за допомогою якого визначено сильні і слабкі сторони, перспективи (можливості) та загрози для професійного розвитку державних службовців (табл. 1).

Професійна діяльність державних службовців носить суспільний характер, а продукт їх праці, як справедливо відзначає С. Дубенко, має дві основи: продукт діяльності державного службовця суб'єктивний і залежить від професіоналізму суб'єкта діяльності; продукт діяль-

Таблиця 1

SWOT-аналіз розвитку професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний період в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
1	2
<p>Розробленість регулюючої законодавчої та нормативно-правової бази. Модернізація державної служби, розпочаті трансформаційні процеси та політика «оновлення влади», встановлення підвищених вимог до рівня професіоналізму державних службовців, що стимулює необхідність професійного розвитку і розвитку особистісно-професійного потенціалу державних службовців на всіх рівнях влади. Забезпечення формування і передачі цінностей державної служби майбутнім поколінням державних службовців. Відбір і призначення на посади базуються на професійних досягненнях претендентів на державну службу та рівному ставленні до кандидатів. Можливість поєднання методів формальної, неформальної і інформальної освіти для розвитку професійного потенціалу державних службовців. Здійснення заходів для забезпечення і підтримки доброчесності, етики та професійної культури державних службовців. Високий рівень розвитку суспільної свідомості, чіткої громадянської позиції та патріотизму.</p>	<p>Застарілі кадрові технології. Нерозуміння ролі самоосвіти та самомотивації для професійного розвитку. Відсутність індивідуального кар'єрного планування. Відсутність контролю та неупередженої експертної оцінки при відборі, доборі та просуванню по службі. Недосконала система оцінювання результатів професійного розвитку і результатів професійної діяльності. Зміни умов праці та підвищений рівень стресу (емоційне виснаження). Відсутність бачення перспектив розвитку у майбутньому через складну ситуацію у країні.</p>

Продовження таблиці 1

1 Можливості	2 Загрози
Запровадження сучасних кадрових технологій. Використання різноманітних методів та технологій розвитку професійного потенціалу державних службовців. Розвиток особистісного, професійного, інтелектуального потенціалу. Наявність зацікавлених у професійному зростанні державних службовців, підкріплене їх соціальним визнанням. Підвищення якості надання публічних послуг населенню, прийняття виважених управлінських рішень, формування позитивного іміджу державної служби. Формування потенціалу державної служби в контексті зміни суспільних цінностей. Формування позитивного іміджу державної служби як усередині країни, так і на міжнародній арені.	Підміна понять іміджу державної служби. Плинність кадрів. Неякісне надання адміністративних послуг, прийняття управлінських рішень, зменшення довіри громадян до роботи органів державної влади. Декваліфікація персоналу. Емоційне вигорання широкого кола державних службовців.

На основі аналізу нормативно-правової бази державної служби та аналізу офіційних статистичних даних) [7, 8, 9]

ності державного службовця об'єктивний і має суспільно значущий характер [10, с. 151]. Тобто професійна діяльність державних службовців визнається якісною тільки тоді, коли усвідомлення та оцінка результату своєї діяльності самим суб'єктом – адекватні усвідомленню і позитивній оцінці результату його діяльності членами соціуму [10, с. 151].

Розвиток професійного потенціалу державних службовців можна розглядати як цілеспрямований процес, що триває протягом всього життя та має свої особливості на кожному окремому етапі професійного шляху, на кожній стадії професійного становлення існують певні цілі та завдання, які відповідають суспільним вимогам, реалізуються згідно цих вимог та у відповідності до власних потреб, інтересів, ціннісно-мотиваційних та особистісно-професійних орієнтирів тощо [6, с. 42].

Ми пропонуємо під професійним потенціалом державних службовців мати на увазі сукупність наявних у фахівців, нерозкритих, прихованих (латентних) професійно важливих якостей (схильностей, задатків, здібностей, можливостей), сформованих на базі культури особистості та системи професійних компетенцій як умов для їх розкриття, уявлень про них і професійних переконань про належний професійний розвиток, що реалізуються у формі більш ефективного виконання професійної діяльності, де головним компонентом виступає морально-психологічний та соціально-відповідальний аспект особистості; набуття нових та / або удосконалення існуючих особистісно-професійних компетенцій з метою досягнення максимально можливого рівня професійного становлення та самовизначення особистості [6, с. 68].

Погоджуємося із твердженням М. Шепель стосовно того, що вторгнення країни-агресора на територію незалежної, суверенної, демократичної

України докорінно змінило життя українського народу і важливого значення набувають не тільки боєздатна армія, але і дипломатичний фронт, на якому велику роль відіграють саме державні службовці різних рівнів, які не тільки взаємодіють із населенням, територіальною оборою, а й представляють нашу країну на міжнародній арені [11].

На нашу думку, розвиток професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний періоди має включати як зовнішню, так і внутрішню складову. До зовнішньої складової процесу розвитку професійного потенціалу державних службовців ми пропонуємо віднести: ефективне законодавче регулювання забезпечення професійної діяльності державних службовців, ефективну кадрову політику та систему управління персоналом, використання дієвих методів мотивації державних службовців, технологій менторства тощо, до внутрішньої складової належить здатність особистості державного службовця до реалізації усіх сторін саморозвитку та саморегулювання: самовираження, самореалізація, самовдосконалення, самоствердження. спрямованість на досягнення поставлених цілей; вміння оптимально планувати професійну діяльність [6]. В умовах воєнного стану надзвичайно актуальним постає завдання розвитку професійного потенціалу державних службовців з урахуванням існуючих обставин та ціннісноорієнтаційних аспектів діяльності.

Висновки. Отже, розвиток професійного потенціалу державних службовців у воєнний та поствоєнний період в Україні неможливо розглядати окремо від ціннісного наповнення діяльності державних службовців та суспільної оцінки цієї діяльності, адже кожний із зазначених етапів характеризується зміною суспільних цінностей та морально-етичних орієнтацій, настроїв у суспільстві, впливає на наявність (реального або

формального) професійного розвитку чи його відсутність.

Сучасні трансформаційні процеси і виклики у суспільстві і сфері державної служби, вимагають мобільності та швидкого пристосування державних службовців до нових умов та реалій, а це, у свою чергу, стає неможливим без розвитку професійного потенціалу державних службовців, постійного оновлення їх знань, умінь та навичок.

В умовах воєнного стану питання розвитку професійного потенціалу державних службовців є надзвичайно актуальним, адже подальший розвиток держави і державної служби, представлення її на міжнародній арені наряду залежить від рівня професіоналізму державних службовців, ефективності прийнятих управлінських рішень. На нашу думку, вмотивовані, патріотичні, сві-

домі, досвідчені і висококваліфіковані державні службовці із «правильними» ціннісними настановами представляють собою міцний та надійний фундамент для розвитку державної служби, забезпечення її високого рівня конкурентоспроможності, наступності, позитивного іміджу на міжнародній арені в поствоєнний період в Україні. У поствоєнний період розвиток професійного потенціалу державних службовців повинен бути спрямований на створення таких умов, коли винагороджується ініціатива державних службовців до саморозвитку, самоаналізу, самонавчання, поглибленню та реалізації здібностей, потенціалу особистості та отримання нових професійно важливих умінь та навичок, має відповідати сучасним вимогам трансформаційних процесів у країні та у відповідності до потреб суспільства [6, с. 113].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гордіня Н.Д. Психологічні особливості прийняття ефективних управлінських рішень державними службовцями в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 1 (71). С. 48–58.
2. Кириченко Р.В. Професійний потенціал особистості. *Scientific Journal Virtus*. 2015. № 4. С. 93–97.
3. Ковальова Д.В. Професійна соціалізація державних службовців органів виконавчої влади на регіональному рівні в Україні : дис. канд. наук держ. упр. : 25.00.03. Дніпропетровськ, 2015. 250 с.
4. Поліщук І.В. Механізми забезпечення розвитку професійного потенціалу державних службовців в Україні : автореф. дис. к. держ. упр. : 25.00.03. Київ, 2018. 22 с.
5. Селіванов С.В. Механізми кадрового потенціалу державної служби в Україні : автореф. дис. к. держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2019. 22 с.
6. Багрим О.А. Формування потенціалу державної служби України в умовах аксіологічного транзиту : дис. канд. наук держ. упр. : 25.00.03. Дніпро, 2020. 261 с.
7. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 10.05.2023).
8. Стратегія реформування державного управління в Україні на 2022–2025 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reforms/pars-2022-2025-ukr.pdf> (дата звернення: 10.05.2023).
9. Дані Національного агентства України з питань державної служби щодо організації роботи державних службовців та оплати праці в умовах воєнного стану за 2022 рік : результати опитування / Національне агентство України з питань державної служби. URL: <https://nads.gov.ua/news/organizaciya-roboti-derzhavnih-sluzhbovciv-ta-oplata-praci-v-umovah-voennogo-stanu-rezultati-opituvannya> (дата звернення: 10.05.2023).
10. Дубенко С.Д. Державна служба в Україні. Київ, 1998. 168 с.
11. Шепель М.Є. Імідж державного службовця у воєнний та поствоєнний період в Україні. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 15–28 квітня 2022 р. Київ, 2022. С. 56–58.

УДК 351.88::347.43(477):339.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.2>

Єжунінова Аліна Юрївна,

головний спеціаліст деканату

Навчально-наукового інституту державного управління Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: ПУБЛІЧНОУПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

REGIONALIZATION OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY OF THE NATION STATE: PUBLIC ADMINISTRATIVE ASPECT

У статті наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми – раціоналізації державно-управлінської діяльності у сфері зовнішньоекономічної діяльності у контексті економічної безпеки держави, викладеної у формі дослідження впливу зовнішніх чинників, зокрема, європейських інтеграційних процесів та інкорпорації міжнародних стандартів в систему економічної політики національної держави. Актуалізовано проблематику дослідження ефективності управлінської діяльності в системі зовнішньоекономічних зв'язків на центральному й регіональному рівнях в Україні, що обумовлена на сьогодні важливістю системного аналізу передумов інтеграції до європейських економічних та політичних структур, визначенням багаторівневих складових у системі національної зовнішньоекономічної політики України, необхідністю розробки цільових загальнодержавних, регіональних й галузевих програм економічного розвитку.

Встановлено, що зовнішньоекономічного співробітництва не знайшов достатнього місця у працях провідних вітчизняних вчених. Дослідження науковців зосереджені навколо таких напрямів проблемного аналізу як розробка нормативно-правових документів щодо діяльності центральних органів влади у системі зовнішньоекономічної діяльності, концепцій регіонального розвитку (з включенням до структур таких програм положень про зовнішньоекономічну діяльність регіонів), та досліджень в сфері зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів підприємництва. Наголошено на необхідності систематизації дослідження ефективності управління такою діяльністю на різних рівнях у напрямі визначення механізмів її оптимізації в сучасних умовах.

Доведено, що на сьогоднішній день базовою проблемою формування та реалізації оптимальної управлінської діяльності у зовнішньоекономічній площині виступають відсутність координації діяльності владних структур центрального рівня управління, зниження ефективності взаємодії центральних, регіональних, галузевих структур управління в сфері зовнішньоекономічної діяльності, нерозробленість напрямів адаптації зарубіжного досвіду та адаптації законодавчої бази України до правових норм інших країн, зокрема, законодавства ЄС та країн-членів ЄС. Вказано, що ефективність зовнішньоекономічної політики країни завжди має базуватися на системі стратегічних пріоритетів як міждержавного, так і трансрегіонального економічного співробітництва.

Ключові слова: держава, зовнішньоекономічна політика, економічна безпека, регіон, публічне управління, публічноуправлінська діяльність.

The article provides a theoretical generalization and offers a new solution to the scientific problem of rationalization of state-management activity in the field of foreign economic activity in the context of the economic security of the state, presented in the form of a study of the influence of external factors, in particular, European integration processes and the incorporation of international standards into the system of economic policy of the national state. The problems of researching the effectiveness of management activities in the system of foreign economic relations at the central and regional levels in Ukraine are updated, which is due to the importance of a systematic analysis of the prerequisites for integration into European economic and political structures, the definition of multi-level components in the system of the national foreign economic policy of Ukraine, the need to develop targeted state-wide, regional and sectoral programs of economic development.

It was established that foreign economic cooperation did not find a sufficient place in the works of leading domestic scientists. The research of scientists is focused on such areas of problem analysis as the development of regulatory and legal documents regarding the activity of central authorities in the system of foreign economic activity, concepts of regional development (with the inclusion of provisions on the foreign economic activity of regions in the structures of such programs), and research in the field of foreign economic activity of subjects entrepreneurship. The need to systematize the study of the effectiveness of

management of such activities at different levels in the direction of determining the mechanisms of its optimization in modern conditions is emphasized.

It has been proven that today the basic problem of the formation and implementation of optimal management activities in the foreign economic sphere is the lack of coordination of the activities of the power structures of the central level of management, the decrease in the effectiveness of the interaction of central, regional, sectoral management structures in the field of foreign economic activity, the lack of development of directions for the adaptation of foreign experience and the adaptation of legislative the basis of Ukraine to the legal norms of other countries, in particular, the legislation of the EU and EU member states. It is indicated that the effectiveness of the country's foreign economic policy should always be based on the system of strategic priorities of both interstate and transregional economic cooperation.

Key words: *state, foreign economic policy, economic security, region, public administration, public administration activity.*

Постановка проблеми. У системі державного управління на даний час, як і раніше актуальними залишаються проблеми модернізації та зміни спрямованості національної економіки, зростання інвестиційної привабливості регіонів, підвищення конкурентоспроможності продукції та прискореного впровадження інновацій [1]. Посилюється необхідність пошуку нових важелів і механізмів, здатних забезпечити сталий соціально-економічний розвиток регіонів. Особливо така ситуація актуалізується в умовах протидії збройній агресії та повоєнного відновлення України.

Становлення принципово нових механізмів державного управління в умовах інтернаціоналізації економічних зв'язків відбувається в умовах постійного дефіциту і протиріч правової бази, регулюючої економічні стосунки, відставання законодавства від процесів, що реально відбуваються в суспільстві. Усе це робить особливо актуальною цілеспрямовану діяльність по забезпеченню економічної стабільності країни і її громадян на основі єдиної державної стратегії. Сучасний розвиток економіки будь-якої країни, зокрема вітчизняної, значною мірою залежить від результатів зовнішньоекономічної діяльності, яка має бути спрямована на вирішення конкретних завдань, що стоять перед національною економікою, а саме: зменшення зовнішньої заборгованості, забезпечення потреб в імпорті, оптимальна реалізація експортних можливостей, структурна перебудова народного господарства. Інтеграція України до наднаціональних систем управління порівняно з багатьма іншими державами відбувається в більш складних умовах. Тоді як більшість країн розвивали і відпрацьовували свої міжнародні зв'язки разом з формуванням і розвитком світового господарства, Україна інтегрує до сформованої, функціонуючої за своїми правилами, системи, багато в чому пристосовуючись до вже існуючих відносин.

Зазначені обставини ускладнюють вироблення загальних принципів оцінки рівня регіональної економічної політики як частини національного економічного механізму, а також вироблення кон-

кретних заходів з урахуванням специфіки регіонального економічного розвитку, яка обумовлює необхідність модифікації цілей, заходів і конкретних дій органів державної влади і управління, а також органів місцевого самоврядування. Адже йдеться не лише про те, що на регіональному рівні мають бути сформовані більш-менш самостійні системи управління, здатні у процесі суспільних трансформацій модифікуватися. Натомість, для здійснення такої системної модифікації потрібні відповідні методологічні засади формування специфічних регіональних умов, очевидно, у форматі державної регіональної політики [2].

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою аналізу проблеми регіоналізації зовнішньоекономічної діяльності є праці вчених, які досліджували концептуальні засади реформування сучасного державного управління: А. Баштанник, Є. Бородіна, Н. Липовської, Т. Маматової, Є. Романенка, С. Сороки, В. Тертички, І. Хожило, І. Чикаренко та ін. Варто вказати також наукові роботи І. Лозицької, А. Новака, Ф. Рагімова, М. Сачко, які дослідили інституціональні реформи в Україні у контексті ствердження України як європейської держави. Разом з тим, формування державно-управлінського (у більшій мірі – організаційно-економічного) механізму розвитку зовнішньоекономічної діяльності України, визначення пріоритетних векторів розвитку інтеграційних процесів України, а також функціонування спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності як інституціональної складової потребують додаткових досліджень. Невідпрацьованість схем управління і контролю, механізмів функціонування спеціального режиму інвестиційної діяльності та спеціальних економічних зон, а також вплив їх на економіку України та активізацію зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності вимагають додаткових наукових досліджень окресленого кола питань.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі комплексного теоретичного дослідження загальних положень науки державного управління допо-

внити існуючі розробки у сфері функціонування регіональних механізмів раціоналізації зовнішньоекономічної діяльності. Для досягнення мети важливо вирішити такі завдання: комплексно дослідити місце і роль національної держави в системі зовнішньоекономічної діяльності, у теоретичному та методичному аспектах розкрити сутність зовнішньоекономічної діяльності як складової публічноуправлінської діяльності; обґрунтувати закономірності і тенденції розвитку регіональних механізмів зовнішньоекономічної діяльності в контексті економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим елементом структури народного господарства, що утворюється стійкими просторовими зв'язками і що забезпечує його цілісність є територіальна структура. Така структура не лише відбиває результат розвитку, що склався, і розміщення продуктивних сил, але і є важливою передумовою подальшого розвитку економіки і рівня життя населення, забезпечення національної безпеки країни. Для економічної безпеки країни актуальною є проблема інтеграції регіонів, що украй важливо з урахуванням забезпечення національних інтересів і вирішення ряду стратегічних завдань протидії збройній агресії РФ проти України та повоєнного відновлення нашої держави.

Стратегічним напрямом інституціональних змін у системі державного управління в Україні є трансформація наявної моделі публічної влади, формування системи національних інтересів з урахуванням викликів і загроз національній безпеці. Відповідно до напрямів реформування державного управління мова йде про становлення нової моделі публічного управління на основі гармонізації принципів, інструментів, форм та методів управлінської діяльності, формування національних цінностей та забезпечення національних інтересів [3]. Саме тому важливість дослідження проблем забезпечення національних інтересів в умовах антикризового управління завжди полягає у інституціональному та теоретичному визначенні шляхів удосконалення правової бази діяльності органів влади, детермінації загроз національній безпеці, зокрема й економічній безпеці, формуванню змісту нового публічного управління в Україні.

формування ефективних механізмів державноуправлінської діяльності у сфері зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) базується на раціональному механізмі регіонального управління, основою якого виступає формалізація принципів субсидіарності та децентралізації, за умов чого регіон (область) України виступає базовим рів-

нем удосконалення національної економічної політики, а інноваційні форми ЗЕД, напрацьовані в контексті європейського досвіду «ефективного управління», сприятимуть формуванню вертикально інтегрованих регіональних механізмів ЗЕД як складової європейської системи регіонального співробітництва.

Мова йде про системне дослідження напрямів реалізації зовнішньоекономічної діяльності у процесі становлення управління в Україні в принципово нових умовах державотворення – комплексного реформування управління на галузевому, регіональному та функціональному рівні, значних змін у законодавстві України, реалізації напрямів загальнодержавної реформи економічної політики відповідно до вимог європейського інтеграційного процесу через посилення ролі регіональних, у тому числі євро регіональних та транскордонних механізмів. Варто зазначити, що на основі інтегративного аналізу сучасних теорій зовнішньоекономічної діяльності, міжнародної та європейської економічної інтеграції та загальної теорії економічного добробуту можливо встановити, що європейська економічна інтеграція на сучасному етапі розвитку безпосередньо впливає як на економічний, так і на суспільний добробут її учасників, що в свою чергу вимагає оцінки цього процесу з точки зору економічної ефективності та розподільчої справедливості євроінтеграції.

Сучасний стан економічної безпеки України, виклики і загрози для раціонального функціонування системи державного управління визначають потребу проведення комплексного аналізу залежності між складниками розвитку держави (економічний, політичний, соціальний), факторами стабільності і прогнозованістю реформ в Україні, здатністю адекватно реагувати на зовнішні виклики і загрози. Інтегрованість завдання раціоналізації управлінської діяльності інститутів державної влади в такому контексті обумовлена взаємовпливом зовнішніх та внутрішніх чинників забезпечення/загроз національним інтересам. Саме тому окремим напрямом теоретичних досліджень варто визначити розробку теоретико-методологічних засад забезпечення національних інтересів в умовах антикризового управління [4].

При цьому варто зауважити, що аналіз теоретичних джерел щодо підходів до розуміння дефініції «економічна безпека» дозволяє стверджувати, що економічна безпека розглядається як: властивість соціально-економічної системи різного рівня; сукупність властивостей соціально-економічної системи; стан соціально-економічної системи. Аналіз теоретичних джерел та підходів

до розуміння поняття економічної безпеки на національному рівні свідчить про наявність неузгодженості серед дослідників вже на етапі визначення об'єкту економічної безпеки: держава, країна, національна економіка. На основі розуміння національної економіки «як сукупності економічних об'єктів (галузей, територій, населення, підприємств та ресурсів), які взаємопов'язані та взаємодіють між собою у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання, зумовлені особливостями економічного розвитку, спільністю території і тривалою історичною єдністю» [5]. При цьому, на нашу думку, виникають суттєві розбіжності у трактуванні базових понять - економічна безпека держави, економічна безпека регіону, економічна безпека спеціальних механізмів регіонального співробітництва.

Ефективна зовнішня політика окремої країни спрямована на забезпечення найбільш сприятливих умов на міжнародній арені для реалізації власних національних інтересів, захист політичної та економічної безпеки [3]. Адже саме національні інтереси відображають фундаментальні цінності та прагнення громадян країни, потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і засоби задоволення. Водночас, національні інтереси та їх пріоритетність обумовлюються конкретною ситуацією, що складається в країні та за її межами. Серед національних інтересів України у сфері зовнішньоекономічної діяльності особливо важливими є забезпечення державного суверенітету, територіальної

цілісності та недоторканості кордонів, а також налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма країнами, інтегрування в європейські та світові економічні структури [3]. Саме тому визначення теоретичних та практичних основ зовнішньоекономічної діяльності виступає важливим завданням забезпечення економічного суверенітету України, сприяє вирішенню стратегічного завдання подальшого розвитку – інтеграції в європейський і світовий економічний простір.

Велика кількість дефініцій поняття «економічна безпека» у вітчизняній літературі об'єднує прагнення передати цей стан через аналіз конкретних ознак:

- 1) реальний стан об'єкта економічної безпеки, коли стан небезпеки складно детермінувати;
- 2) стан, що підтримує необхідну економічну і військову національну міць для протидії загрозам її існуванню, які походять як з інших країн, так і з власної країни;
- 3) реальні можливості бути незалежним від небезпеки зовнішнього походження;
- 4) стан відносин на міжнародному рівні, що не допускають створення загрози народній безпеці в будь-якому вигляді.

Саме у такому форматі держава у межах безпечного простору має отримувати гарантії суверенітету та територіальної цілісності (рис. 1).

У сучасних умовах зовнішньоекономічна діяльність держав являє собою систему економічних відносин, які складаються при обміні

Рис. 1. Концептуалізація політики національної держави у сфері національної безпеки

Джерело: [4]; дослідження автора

ресурсами між країнами та їх економічними суб'єктами, й доцільність та раціональність такої діяльності потребує власного наукового підкріплення. Економічні відносини запроваджують усі аспекти економічного життя держави: виробництво, торгівлю, інвестиційну сферу та фінанси. Адже практичне значення зовнішньоекономічної діяльності для країн полягає в можливості одержувати валютну виручку від експорту, підвищувати технічний рівень виробництва (за рахунок імпорту, більш ефективної техніки та технологій), виробляти конкурентоспроможну продукцію.

Кожний з відзначених рівнів зовнішньоекономічної діяльності сам по собі не відображає усієї системи відносин, що складаються в цій системі. Кожний рівень фіксує лише певну сторону господарського буття, певну грань відносин його елементів. Це так чи інакше виражається в можливих моделях зовнішньоекономічної діяльності (див. рис. 2). Значна частина міжнародних принципів зовнішньоекономічної діяльності формалізована у межах правових актів інтеграційних об'єднань.

Так, принципи зовнішньоекономічної діяльності у ЄС містяться в Білій книзі (1985 р.)

Рис. 2. Основні моделі розвитку зовнішньоекономічної діяльності як складової державно-управлінської діяльності

і включають складники економічного регулювання: контроль і оформлення документів на товари, що перетинають національні кордони; свободу пересування осіб для працевлаштування; відкриття споживчих ринків тощо.

Отже, здійснюючи державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, Україна прагне забезпечувати:

1) захист своїх економічних інтересів, економічної безпеки та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

2) створення рівних можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності розвивати всі види підприємницької діяльності незалежно від форм власності та всі напрями використання доходів і здійснення інвестицій;

3) заохочення конкуренції та ліквідацію монополізму у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Здійснюючи регіональну політику, держава здатна вирішувати проблеми підвищення конкурентоздатності економіки в цілому (і для цього допомагати найбільш розвиненим регіонам), стимулювати використання власних природних ресурсів (і допомагати регіонам їх зосереджувати) тощо. Діяльність держави, спрямована на зниження просторових соціально-економічних диспропорцій, стає найважливішою складовою регіональної політики, коли такі диспропорції досягають надмірного рівня, що перешкоджає нормальному функціонуванню країни, являють загрозу її єдності, ведуть до росту регіонального антагонізму, і їхня небезпека усвідомлюється населенням і політиками.

Регіональна політика, спрямована на зниження просторових соціально-економічних диспропорцій є лише одним з її (регіональної політики) видів. Досвід західних країн однозначно підтверджує, що в більшості з них саме така регіональна політика є «основною». У багатьох вона є єдиним

видом регіональної політики (зі своїми законами, інститутами і засобами). В умовах України даний напрямок регіональної політики не повинне залишитися єдиним, але завжди буде серед основних. Розвиток депресивних і слаборозвинених територій і зниження просторових соціально-економічних диспропорцій має стати першим напрямком регіональної політики.

Висновки. Проголошення європейського вибору України, наближення до європейських стандартів управління певними територіями як самостійними адміністративними одиницями, створення передумов для набуття повноправного членства у Європейському Союзі в стратегічній перспективі потребує відповідної адаптації принципів спільної регіональної політики ЄС на національному ґрунті, актуалізує наукові дослідження її основних складових й розробки рекомендацій по раціоналізації регіональної політики України. Це в подальшому надасть можливість детермінувати перспективи і механізми міжрегіонального співробітництва (виходячи з наближення кордонів ЄС і України), створити необхідну інфраструктуру як систему інституцій для регулювання євроінтеграційної політики України, отримати додаткове фінансування зі структурних фондів ЄС на розвиток міжрегіонального співробітництва, внести відповідні зміни у національне законодавство, розробити механізми регіональної співпраці з європейськими країнами. Поєднання двох форм єврорегіонального співробітництва (прикордонного і трансрегіонального) дозволить також значно розширити представництво регіонів України в європейському економічному та політичному просторі, ствердити європейську ідентичність України.

Разом з тим, такий підхід дозволить вирішити базову суперечність сучасної концепції економічної безпеки: розвиток економічних механізмів

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Деякі питання реформування державного управління / Стратегія реформування державного управління на 2022-2025 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-strategiyu-reformuvannya-derzhavnogo-upravlinnya-ukrayini-do-2025-roku>
2. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 року № 156. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T150156?an=590>
3. Баштанник В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с.
4. Терханов Ф. Формування основ забезпечення територіальної цілісності в умовах децентралізації державної влади в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 3 (36). С. 31–36.
5. Lozytska I. Theoretical and methodological basis of implementation of the foreign experience of administrative regulation in the system of public administration / Lozytska Iryna, Bashtannyk Vitalii // *Development trends in legal science and practice: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograph / edited by authors*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2018. p. 126–144.

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.51547/PPP.DP.UA/2023.2.3](https://doi.org/10.51547/PPP.DP.UA/2023.2.3)

Акімова Людмила Миколаївна,

доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри трудових ресурсів і підприємництва

Національного університету водного господарства та природокористування

ORCID ID: 0000-0002-2747-2775

Акімов Олександр Олексійович,

доктор наук з державного управління, доцент, Заслужений економіст України, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування

Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика

ORCID ID: 0000-0002-9557-2276

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ТА ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ УКРАЇНИ У ВИКОНАННІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

STUDY OF THE ROLE AND FUNCTION OF STATE AUTHORITIES OF UKRAINE IN THE IMPLEMENTATION OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Автором досліджено що Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) є вищим міжнародним судом, відповідальним за розглядом скарг громадян та фізичних осіб з приводу порушень їхніх прав та свобод, які гарантуються Європейською конвенцією про захист прав людини. Україна, як держава – учасниця Європейської конвенції, має зобов'язання виконувати рішення ЄСПЛ та забезпечувати захист прав людини на національному рівні. Підкреслено, що один зі способів покращення виконання рішень ЄСПЛ полягає у зміцненні правової культури та свідомості серед громадян, державних органів та суддів. Необхідно забезпечити широку інформаційну кампанію щодо ролі та значення ЄСПЛ та необхідності виконання його рішень. Крім того, необхідно підвищити юридичну освіченість суддів, адвокатів та інших правоохоронних органів, щоб вони краще розуміли процедури виконання рішень ЄСПЛ та мали необхідні навички для їх реалізації. Роль та функції державних органів влади України виконувати рішення Європейського Суду з прав людини є важливою для забезпечення захисту прав людини та дотримання міжнародних стандартів. Державні органи влади мають забезпечувати ефективну систему виконання рішень ЄСПЛ, включаючи прийняття необхідних законів і реформ, координацію між різними органами та залучення громадськості. Виконання рішень ЄСПЛ є показником здорового правового стану країни, дотримання принципів правової держави та розбудови демократичного суспільства. З'ясовано, що Для покращення виконання рішень ЄСПЛ також необхідно забезпечити ефективну координацію між різними державними органами влади. Створення спеціалізованих механізмів або комітетів, відповідальних за виконання рішень ЄСПЛ, може сприяти швидшому та ефективнішому виконанню рішень. Визначено, що реалізація ефективної системи виконання рішень ЄСПЛ та забезпечення дотримання міжнародних стандартів прав людини вимагає постійних зусиль з боку державних органів влади України. Реалізація ефективної системи виконання рішень ЄСПЛ та забезпечення дотримання міжнародних стандартів прав людини вимагає постійних зусиль з боку державних органів влади України. Це процес, який потребує співпраці, відкритості та залучення всіх зацікавлених сторін, включаючи громадськість та громадські організації. Забезпечення виконання рішень ЄСПЛ є важливим кроком до побудови правової держави та зміцнення довіри до держави.

Ключові слова: державні органи влади, Україна, виконання рішень, Європейський суд з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та протоколи до неї, права людини, національне законодавство, механізми контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини.

The author has researched that the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR) is the highest international court responsible for considering complaints of citizens and individuals regarding violations of their rights and

freedoms, which are guaranteed by the European Convention on the Protection of Human Rights. Ukraine, as a state party to the European Convention, has an obligation to implement the decisions of the ECHR and ensure the protection of human rights at the national level. It is emphasized that one of the ways to improve the implementation of ECtHR decisions is to strengthen legal culture and awareness among citizens, state bodies and judges. It is necessary to ensure a broad information campaign about the role and importance of the ECtHR and the need to implement its decisions. In addition, it is necessary to increase the legal education of judges, lawyers and other law enforcement agencies, so that they better understand the procedures for implementing ECtHR decisions and have the necessary skills for their implementation. The role and functions of the state authorities of Ukraine to implement the decisions of the European Court of Human Rights is important to ensure the protection of human rights and compliance with international standards. State authorities should ensure an effective system for the implementation of ECtHR decisions, including the adoption of necessary laws and reforms, coordination between various bodies, and public involvement. The implementation of ECtHR decisions is an indicator of a healthy legal state of the country, compliance with the principles of the rule of law and the development of a democratic society. It was found that in order to improve the implementation of ECtHR decisions, it is also necessary to ensure effective coordination between various state authorities. The creation of specialized mechanisms or committees responsible for the implementation of ECtHR decisions can contribute to faster and more efficient implementation of decisions. It was determined that the implementation of an effective system for the execution of ECtHR decisions and ensuring compliance with international human rights standards requires constant efforts on the part of the state authorities of Ukraine. The implementation of an effective system for the implementation of ECtHR decisions and ensuring compliance with international human rights standards requires constant efforts on the part of the state authorities of Ukraine. It is a process that requires cooperation, openness and the involvement of all stakeholders, including the public and civil society organizations. Ensuring the implementation of ECtHR decisions is an important step towards building a rule of law and strengthening trust in the state.

Key words: *state authorities, Ukraine, execution of decisions, European Court of Human Rights, decisions of the European Court of Human Rights, the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its protocols, human rights, national legislation, control mechanisms for the implementation of decisions of the European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Проблема стосується ролі та функцій державних органів влади України виконанні рішень Європейського Суду з прав людини. Незважаючи на існуючі механізми та зобов'язання України перед міжнародним співтовариством, іноді спостерігається недостатня ефективність виконання цих рішень. Це може призводити до порушення прав людини, недовіри до державних органів та погіршення міжнародного рейтингу України щодо захисту прав людини.

Проблема полягає в тому, що державні органи влади не завжди приділяють достатню увагу виконанню рішень Європейського Суду з прав людини. Це може бути пов'язано зі слабкістю системи виконання рішень, недостатнім розумінням принципів та процедур Європейського Суду з прав людини, а також браком координації між різними державними органами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми дослідження ролі та функцій державних органів влади України у виконанні рішень європейського суду з прав людини досліджували такі науковці, як: А. Луцюк, Т. Ковальова, Л. Романова, М. Павловський та інші.

Мета статті. Мета статті полягає в розкритті ролі та функцій державних органів влади України у виконанні рішень Європейського Суду з прав людини та виявленні проблем, пов'язаних з цим процесом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) є вищим міжнародним судом, відповідальним за розглядом скарг громадян та фізичних осіб з приводу порушень їхніх прав та свобод, які гарантуються Європейською конвенцією про захист прав людини. Україна, як держава – учасниця Європейської конвенції, має зобов'язання виконувати рішення ЄСПЛ та забезпечувати захист прав людини на національному рівні [3, с. 65–68].

Доречно зауважити, що державні органи влади України, зокрема законодавча, виконавча та судова влада, відіграють важливу роль у виконанні рішень ЄСПЛ. Законодавча влада повинна приймати необхідні закони та нормативні акти, які забезпечують виконання рішень ЄСПЛ та впроваджують необхідні реформи для забезпечення прав людини. Виконавча влада має забезпечувати фінансування та ресурси для виконання рішень ЄСПЛ, а також вживати необхідних заходів для виконання судових рішень. Судова влада виконує рішення ЄСПЛ на національному рівні та забезпечує їхню ефективну реалізацію.

Слід додати, що практика виконання рішень ЄСПЛ в Україні не завжди була ефективною. Деякі рішення ЄСПЛ залишаються невиконаними або виконуються затримкою. Це може бути пов'язано з різними факторами, такими як недостатня усвідомленість важливості виконання рішень, відсутність внутрішнього механізму

координації та співпраці між державними органами, недостатня фінансова та кадрова підтримка тощо [5, с. 150–156].

На думку вченого О. Ганева [1, с. 64–67], що один зі способів покращення виконання рішень ЄСПЛ полягає у зміцненні правової культури та свідомості серед громадян, державних органів та суддів. Необхідно забезпечити широку інформаційну кампанію щодо ролі та значення ЄСПЛ та необхідності виконання його рішень. Крім того, необхідно підвищити юридичну освіченість суддів, адвокатів та інших правоохоронних органів, щоб вони краще розуміли процедури виконання рішень ЄСПЛ та мали необхідні навички для їх реалізації.

Для покращення виконання рішень ЄСПЛ також необхідно забезпечити ефективну координацію між різними державними органами влади. Створення спеціалізованих механізмів або комітетів, відповідальних за виконання рішень ЄСПЛ, може сприяти швидшому та ефективнішому виконанню рішень.

Варто наголосити, що поряд з координацією державних органів влади, важливо також залучати громадськість та громадські організації до процесу виконання рішень ЄСПЛ. Це може здійснюватися через розширення можливостей громадськості для моніторингу виконання рішень та активного залучення до діалогу з державними органами. Громадськість може бути сильним стимулом для виконання рішень ЄСПЛ шляхом публічного пресингу, петицій та інших форм громадського тиску [7, с. 37].

Крім того, важливо звернути увагу на систему внутрішнього контролю та моніторингу виконання рішень ЄСПЛ. Державні органи влади повинні мати ефективні механізми, що дозволяють виявляти порушення прав людини, швидко реагувати на них та усувати їхні наслідки. Це може включати в себе регулярний аналіз виконання рішень ЄСПЛ, звітність державних органів щодо заходів, вжитих для виконання рішень, та механізми відповідальності за невиконання.

Отож, у випадку невиконання рішень ЄСПЛ, можуть бути застосовані санкції з боку Європейського Суду з прав людини. Це може включати наявність фінансових санкцій, а також можливість призначення спеціального представника, який буде контролювати виконання рішень та забезпечувати дотримання зобов'язань.

Загалом, роль та функції державних органів влади України виконувати рішення Європейського Суду з прав людини є важливою для забезпечення захисту прав людини та дотримання міжнарод-

них стандартів. Державні органи влади мають забезпечувати ефективну систему виконання рішень ЄСПЛ, включаючи прийняття необхідних законів і реформ, координацію між різними органами та залучення громадськості. Виконання рішень ЄСПЛ є показником здорового правового стану країни, дотримання принципів правової держави та розбудови демократичного суспільства [6, с. 135–140].

Доречно зауважити, що правильне виконання рішень ЄСПЛ відображає відповідальність держави перед своїми громадянами та зобов'язання додержуватися міжнародних стандартів прав людини. Це також сприяє зміцненню довіри до держави та її здатності забезпечувати захист прав і свобод громадян. Виконання рішень ЄСПЛ сприяє вдосконаленню внутрішнього правового порядку країни та розвитку її правової культури.

Проте, важливо враховувати, що виконання рішень ЄСПЛ є лише однією складовою системи захисту прав людини. Реформи повинні охоплювати всі аспекти правової системи, включаючи забезпечення незалежності судової системи, боротьбу з корупцією, зміцнення правової освіти та свідомості громадян.

Варто підтримати думку вченого Т. Корольова, що роль та функції державних органів влади України у виконанні рішень Європейського Суду з прав людини мають на меті забезпечення захисту прав людини та дотримання міжнародних стандартів. Це вимагає від держави реалізації ефективної системи виконання рішень, залучення громадськості та здійснення необхідних реформ, координації між різними державними органами та забезпечення внутрішнього контролю. Для досягнення цих цілей можуть бути вжиті наступні кроки:

– *законодавчі реформи*: державні органи влади мають прийняти необхідні закони та нормативні акти, які впроваджують рішення ЄСПЛ в національне законодавство та встановлюють процедури виконання. Це може включати упорядкування процесу розгляду справ, визначення відповідальних органів за виконання рішень та уточнення механізмів контролю;

– *координація та співпраця*: для ефективного виконання рішень ЄСПЛ необхідна координація між різними державними органами влади, такими як виконавча влада, суди, міністерства та інші органи. Створення спеціальних комітетів або механізмів, які відповідають за координацію виконання рішень ЄСПЛ, може сприяти швидкому та ефективному процесу;

– *залучення громадськості*: важливо залучати громадськість та громадські організації до

процесу виконання рішень ЄСПЛ. Це може включати інформаційні кампанії, публічні консультації, співпрацю з правозахисними організаціями та механізми моніторингу виконання рішень;

– *внутрішній контроль*: державні органи влади мають забезпечити систему внутрішнього контролю, яка включатиме аналіз виконання рішень, звітність та механізми відповідальності за невиконання. Це допоможе виявляти порушення і проблеми у виконанні рішень, швидко реагувати на них та вжиття відповідних заходів для їх усунення. Система внутрішнього контролю може включати моніторинг виконання рішень, проведення аудитів, звітність перед вищими органами, а також встановлення механізмів відповідальності за невиконання рішень;

– *санкції та відповідальність*: в разі невиконання рішень ЄСПЛ можуть бути застосовані санкції з боку Європейського Суду з прав людини. Це може включати фінансові санкції, наявність спеціального представника для контролю виконання рішень або інші форми відповідальності. Важливо, щоб такі санкції були ефективними та сприяли реальному виконанню рішень;

– *моніторинг та оцінка*: для оцінки ефективності виконання рішень ЄСПЛ важливо проводити систематичний моніторинг та оцінку. Це дозволяє виявляти проблемні сфери, аналізувати причини невиконання рішень та розробляти відповідні заходи для поліпшення ситуації [4, с. 89–94].

Варто підкреслити, що реалізація ефективної системи виконання рішень ЄСПЛ та забезпечення дотримання міжнародних стандартів прав людини вимагає постійних зусиль з боку державних органів влади України. Це процес, який потребує співпраці, відкритості та залучення всіх зацікавлених сторін, включаючи громадськість та громадські організації. Забезпечення виконання рішень ЄСПЛ є важливим кроком до побудови правової держави та зміцнення довіри до держави.

Доречно зауважити, що державні органи влади України повинні брати на себе відповідальність за ефективне виконання рішень Європейського Суду з прав людини і приділяти цьому питанню належну увагу. Основні напрямки дій державних органів включають:

– усунення законодавчих перешкод: державні органи повинні вживати заходів для адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Суду з прав людини. Це може включати внесення змін до законів, що суперечать рішенням ЄСПЛ, і вдосконалення процедур розгляду справ;

– створення механізмів виконання: для ефективного виконання рішень ЄСПЛ державні органи

повинні створити спеціальні механізми, які відповідають за виконання рішень та координацію з іншими відповідними органами. Це можуть бути відповідні відділи або департаменти в рамках виконавчої влади;

– забезпечення доступу до інформації: державні органи повинні забезпечити доступ до інформації про рішення ЄСПЛ та процес їх виконання для громадськості та зацікавлених сторін. Це може включати оприлюднення відповідних документів, проведення інформаційних кампаній та створення механізмів для отримання зворотного зв'язку від громадськості;

– моніторинг і звітність: державні органи повинні здійснювати постійний моніторинг виконання рішень ЄСПЛ і регулярно звітувати про свої дії та прогрес. Це включає аналіз виконання рішень, виявлення причин невиконання і вжиття необхідних заходів для їх усунення. Регулярна звітність перед громадськістю та міжнародними організаціями дозволяє забезпечити прозорість та відповідальність у виконанні рішень ЄСПЛ;

– підвищення свідомості та освіта: для ефективного виконання рішень ЄСПЛ необхідно підвищувати свідомість українського суспільства про права людини та роль Європейського Суду з прав людини. Державні органи можуть організовувати навчальні програми, семінари, тренінги та інші заходи, спрямовані на підвищення освіченості громадян, представників правоохоронних органів та судової системи щодо важливості та виконання рішень ЄСПЛ;

– міжнародна співпраця: державні органи влади України повинні активно співпрацювати з міжнародними організаціями, включаючи Раду Європи та Європейський Суд з прав людини, для обміну досвідом та отримання підтримки у виконанні рішень. Це може включати консультації, технічну допомогу, програми підтримки та інші форми співпраці [2, с. 47–54].

Окрім того, що виконання рішень Європейського Суду з прав людини є необхідним для забезпечення дотримання прав людини та підтримки принципів правової держави в Україні. Це вимагає постійних зусиль з боку державних органів влади, співпраці з громадськістю та міжнародним співтовариством. Реалізація ефективної системи виконання рішень Європейського Суду з прав людини має на меті забезпечити справедливість, захист прав громадян і покращення правової системи в Україні. Державні органи влади повинні приділяти цьому питанню велику увагу і вживати всіх необхідних заходів для ефективного виконання рішень ЄСПЛ. Для цього потрібно забезпечити:

– *політичну волю*: державні органи влади повинні проявляти політичну волю і зобов'язані розуміти важливість виконання рішень ЄСПЛ для забезпечення дотримання прав людини і підвищення довіри до держави;

– *законодавчі зміни*: необхідно винести зміни до законодавства, щоб адаптувати його до стандартів ЄСПЛ і усунути протиріччя. Це може включати зміни в кримінальному кодексі, цивільному кодексі, процесуальних кодексах та інших законодавчих актах;

– *фінансові ресурси*: державні органи влади повинні забезпечити належне фінансування для ефективного виконання рішень ЄСПЛ. Це включає виділення достатніх коштів на оплату компенсацій, реалізацію судових рішень та забезпечення необхідної інфраструктури;

– *підвищення кваліфікації суддів та працівників юстиції*: державні органи повинні забезпечити належну підготовку та підвищення кваліфікації суддів та працівників юстиції, які займаються виконанням рішень ЄСПЛ. Це допоможе покращити їх розуміння міжнародних стандартів прав людини і ефективно виконувати рішення ЄСПЛ. Для цього можуть бути організовані спеціалізовані навчальні програми, семінари, тренінги та стажування, які спрямовані на підвищення розуміння принципів ЄСПЛ, процедур виконання та механізмів захисту прав людини;

– *залучення громадськості та НПО*: державні органи влади повинні активно співпрацювати з громадськістю та організаціями, які працюють у галузі прав людини. Залучення громадськості і експертів з цивільного суспільства може сприяти більш прозорому та ефективному виконанню рішень ЄСПЛ. Також можуть бути створені механізми для консультацій та діалогу з громадськістю щодо виконання рішень;

– *моніторинг та звітність*: державні органи влади повинні забезпечувати систематичний моніторинг виконання рішень ЄСПЛ і регулярно звітувати про свої дії та прогрес. Це допомагає виявляти перешкоди та проблеми, які виникають під час виконання рішень, та вживати необхідні заходи для їх усунення [9, с. 130].

Доречно наголосити, що державні органи влади України забезпечували ефективно виконання рішень Європейського Суду з прав людини. Це не тільки сприяє захисту прав людини, але й покращує довіру до держави та підвищує рівень правової культури в країні. Постійна праця над вдосконаленням системи виконання рішень ЄСПЛ є важливою умовою для зміцнення правової держави та забезпечення дотримання прав людини

в Україні. Однак, для досягнення цієї мети необхідні подальші кроки:

– *вдосконалення законодавства*: державні органи влади повинні аналізувати рішення ЄСПЛ та вносити необхідні зміни до національного законодавства для узгодження його з міжнародними стандартами прав людини. Це може включати зміни в процесуальному законодавстві, врегулювання процедури виконання рішень та механізмів компенсації постраждалим;

– *посилення механізмів контролю*: державні органи влади повинні розвивати ефективні механізми контролю за виконанням рішень ЄСПЛ. Це може включати створення спеціальних органів або підрозділів, які будуть відповідальні за моніторинг та координацію виконання рішень. Крім того, необхідно забезпечити можливість ефективного оскарження невиконання рішень та належного захисту прав постраждалих;

– *залучення експертів*: державні органи влади можуть співпрацювати з міжнародними та національними експертами у галузі прав людини для підтримки виконання рішень ЄСПЛ. Експерти можуть надавати консультації, проводити навчальні заходи та допомагати у розробці та реалізації політик, спрямованих на покращення виконання рішень;

– *публічна інформація та освіта*: державні органи влади повинні активно інформувати громадськість про рішення ЄСПЛ та заходи, які вони приймають для їх виконання. Також необхідно проводити освітні кампанії та навчальні заходи з метою підвищення свідомості громадян про їх права та значення рішень ЄСПЛ. Це може включати проведення семінарів, конференцій, публікацію інформаційних матеріалів та доступ до правової інформації [8, с. 34–40].

Отже, щоб державні органи влади України розуміли важливість виконання рішень ЄСПЛ та вживали всіх необхідних заходів для їх ефективного виконання. Це не тільки сприяє захисту прав людини, але й підтримує принципи демократії, правової держави та міжнародного співробітництва.

Висновок. Проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що державні органи влади України мають важливу роль і функцію виконання рішень Європейського Суду з прав людини. Це є необхідною умовою для забезпечення захисту прав людини та дотримання міжнародних стандартів в країні. Для ефективного виконання рішень ЄСПЛ необхідно вдосконалювати законодавство, створювати механізми контролю, залучати громадськість

та експертів, забезпечувати публічну інформацію та освіту, встановлювати механізми внутрішнього контролю та співпрацювати з міжнародними органами. Тільки шляхом постійної

роботи над вдосконаленням системи виконання рішень ЄСПЛ можна досягти зміцнення правової держави та підвищення рівня захисту прав людини в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ганів О. Є. Роль Верховної Ради України у виконанні рішень Європейського Суду з прав людини. 2017 р. С. 64–67.
2. Ковальова Т. В., Панасюк І. О. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні: проблеми та перспективи. 2020 р. С. 47–54.
3. Кондратюк Ю. М., Шевчук О. В. Проблеми виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. 2019 р. С. 65–68.
4. Корольова Т. Є. Механізми виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні 2016 р. С. 89–94.
5. Луцюк А. А. Виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні: законодавчо-нормативне забезпечення. 2017 р. С. 150–156.
6. Онуфрієнко Ю. В. Виконання рішень Європейського Суду з прав людини: проблеми та перспективи. 2018 р. С. 135–140.
7. Павловський М. Виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні: нормативно-правовий аспект. 2019 р. С. 35–41.
8. Романова Л. В. Механізми виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні: теорія та практика. 2017 р. С. 34–40.
9. Третяк В. М. Виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні: проблеми та шляхи вирішення. 2018 р. С. 129–137.

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.4>

Андріяш Вікторія Іванівна,

доктор наук з державного управління, професор,

професор кафедри публічного управління та адміністрування

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ORCID ID: 0000-0001-5294-7456

ОСНОВНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

MAIN PREREQUISITES FOR THE REFORM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

У статті розкрито особливості реформування публічного управління в умовах глобалізації. Наголошено, що трансформаційні зміни сфери публічного управління обумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, що можуть мати як прогресивний, так і регресивний характер. Вказане обумовлено створенням відповідних умов для розвитку окремих країн, та умов, що стримують такий розвиток. Наведено основні передумови реформування публічного управління в умовах посилення процесів глобалізації, а саме: падіння державного авторитету; зростання недовіри населення до державних методів та способів вирішення проблем пересічних громадян; криза національної держави, що все разом стає практично абсолютною характеристикою системи публічного управління більшості сучасних національних держав. Наголошено, що перераховані фактори призводять до зміщення основних пріоритетів населення, суттєво підвищуючи планку вимог населення до діяльності органів публічного управління. Окреслено, що використання урядами країн, перевірених десятиліттями адміністративних ієрархічно-бюрократичних методів публічного управління все більше відстає від наявних вимог своєчасно та ефективно реагувати на соціально-економічні, екологічно-соціальні, культурно-політичні та інші проблеми, що виникають та посилюються в життєдіяльності сучасного суспільства в умовах глобалізації. Доведено, що на сьогодні існує більш ніж достатньо передумов реформування публічного управління, котрі можемо сприймати в якості сукупності проблем, загроз та можливостей, складність та масштаб яких є такими, що вони не можуть бути ефективно вирішеними, подоланими чи реалізованими без відповідної реакції зі сторони держави, відповідної публічної політики, а також виключно за рахунок збільшення ресурсів публічного управління. Встановлено, що під час реформування публічного управління необхідно зосередити увагу на дослідженні найкращих зарубіжних тенденцій та практик, на позитивних результатах і їх використанні, пристосовуючи їх під національні особливості.

Ключові слова: глобалізація, публічне управління, реформування, розвиток, національна держава.

The article reveals the peculiarities of reforming public administration in the conditions of globalization. It is emphasized that transformational changes in the sphere of public administration are caused by both internal and external factors, which can be both progressive and regressive in nature. This is due to the creation of appropriate conditions for the development of individual countries, and conditions that restrain such development. The main prerequisites for reforming public administration in the conditions of the strengthening of globalization processes are presented, namely: the decline of state authority; growing mistrust of the population in state methods and ways of solving the problems of ordinary citizens; the crisis of the national state, which all together becomes an almost absolute characteristic of the public administration system of most modern national states. It is emphasized that the listed factors lead to a shift in the main priorities of the population, significantly raising the bar of the population's demands for the activities of public administration bodies. It is outlined that the use by the governments of the countries of decades-proven administrative hierarchical-bureaucratic methods of public management increasingly lags behind the existing requirements to respond in a timely and effective manner to socio-economic, ecological-social, cultural-political and other problems arising and intensifying in the daily life of modern society in the conditions of globalization. It has been proven that today there are more than enough prerequisites for reforming public administration, which we can perceive as a set of problems, threats and opportunities, the complexity and scale of which are such that they cannot be effectively solved, overcome or implemented without an appropriate reaction from the state, relevant public policy, as well as solely due to the increase in public administration resources. It was established that during the reformation of public administration, it is necessary to focus attention on the study of the best foreign trends and practices, on positive results and their use, adapting them to national characteristics.

Key words: globalization, public administration, reform, development, national state.

Постановка проблеми. На сьогодні в світі відбуваються кардинальні зміни, котрі обумовлені, в першу чергу, посиленням глобалізаційних процесів, соціально-економічних та цивілізаційних трансформацій. Вказані зміни суттєво впливають на процеси функціонування урядових й неурядових інституцій, що також здійснюють забезпечення основних орієнтирів суспільного розвитку, представляючи необхідну можливість своєчасного протистояння внутрішнім та зовнішнім факторам. Навіть самі глобальні виклики потребують реалізації певної сукупності відповідних реформ, що будуть орієнтовані на модернізацію сфери публічного управління, національної економіки, забезпечення збалансованого розвитку національної держави в якості перспективної високорозвиненої та цивілізованої держави з досить високим рівнем життя населення, соціально-економічною стабільністю, усталеними демократичними традиціями. Саме публічне управління, в якості поширеної дієвої інтегрованої моделі національної держави щодо управління в цілому, виступає актуальним нормативно-правовим та інституційним середовищем розвитку глобальних ідей та процесів.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасних умовах поняття «глобалізація» міцно увійшло до складу ключових категорій сучасної науки та стала предметом широких дискусій. Саме поняття «глобалізація» стало активно використовуватися, починаючи з 1980-х рр., однак сам процес взаємодії між державами на глобальному рівні існує не одне століття. Можемо говорити про велику кількість найрізноманітніших робіт з даної тематики, але багато досліджень стосуються, в першу чергу, тих змін, які несе глобалізація системі управління. Питанням публічного управління в умовах глобалізації присвячено дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Теоретичні та практичні питання щодо динамічного процесу глобалізації досліджували такі дослідники, як А. Білоус, О. Решота, А. Шило тощо. Вивченню глобальних питань щодо реформування публічного управління присвячено наукові праці О. Євтушенко, Т. Бельської, І. Радзівича, О. Оболенського, І. Шкурат тощо. Однак все ще бракує ґрунтовних досліджень основних напрямів реформування публічного управління в умовах глобалізації щодо встановлення та обґрунтування основних причинно-наслідкових взаємозв'язків у сфері забезпечення ефективності функціонування публічного управління.

Мета статті полягає у обґрунтування основних передумов реформування публічного управління в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні публічне управління перебуває під сильним впливом цілої низки тенденцій та чинників цивілізаційного розвитку. Головна роль у вказаних процесах належить глобалізації та її викликам, що спонукають суспільство здійснювати перехід до постіндустріальної стадії розвитку. Основними передумовами змін в сфері публічного управління виступають соціально-економічні, політичні зміни, а найважливішою є саме формування нової глобальної цивілізації. Зміни, що відбуваються на сучасному етапі в публічному управлінні носять багатфункціональний, багатплановий характер [1]. Причинами таких змін є загальносвітові, глобальні зміни, зміни приватного та публічного сектору, зокрема, сучасне падіння державного авторитету, подальше зростання недовіри населення до державних методів та способів вирішення проблем пересічних громадян – є практично абсолютною характеристикою сучасного публічного управління більшості національних держав в умовах глобалізації. Еволюція публічного управління та його осмислення відбувається на фоні численних викликів та протиріч суспільного розвитку, а саме:

– наявними протиріччями динамічних процесів глобалізації, основними з яких, на думку більшості дослідників, є: відсутність універсальності, гомогенності та прямолінійності глобалізації, про що наголошували на її початку; зростаючою очевидністю того, що глобалізація не означає зникнення або розчинення в ній сучасної національної держави та втрати національного суверенітету [2]; глобалізація посилює роль регіональних факторів у суспільному розвитку, вносить суттєві зміни у стан внутрішніх регіонів країни, їх потенційну готовність до взаємозацікавленої інтеграції та взаємодії, що проявляється в тому, що регіони починають більше залежати від глобальних процесів і впливів; процеси глобалізації змінюють геополітичну і гео економічну структуру світу, формуючи глобальний геополітичний і гео економічний простір [3, с. 112];

– посилення ролі національної держави як нової форми інституційної організації громадян та одночасне її ослаблення під натиском наднаціональних суб'єктів, яким вона змушена передавати частину своїх функцій. В умовах глобалізації та зміни геополітичної ситуації в світі більшість держав стали слабшими у власній здатності діяти односторонньо за допомогою внутрішнього законодавства, але сильнішими – використовуючи різноманітні багатосторонні міжнародні форми. Однак саме це накладає на публічні органи відпо-

відальність, що посилюється перед своїми народами щодо того, які саме повноваження суверенної держави передавати у відання міжнародних організацій;

– соціальні зміни, що обумовлені посиленням впливу досягнень науково-технічної революції ХХ ст.;

– перетворення політичних, економічних та соціальних систем на більш фрагментовані, але це створює необхідність й більш комплексного аналізу глобальних стратегічних ініціатив;

– різноманітність цінностей, підходів та поведінки індивідів та груп викликають все більшу диверсифікацію політичної участі та інклюзії. Більшість сучасних цивілізаційних теорій наголошують, що в сучасному світі відживають класичні ідеології, а економічні, ідеологічні суперечності поступово втрачають сенс та вплив на публічне управління. Все більшу роль у сучасному світі відіграють культурні цінності та ідентичності [4, с. 52];

– суттєвий вплив глобалізації на процеси прийняття державно-управлінських рішень. На рівні публічного управління процес прийняття рішень набуває особливої актуальності, оскільки від їх своєчасності, обґрунтованості залежить не лише рівень ефективності функціонування окремо взятого органу влади, реалізації публічної політики в окремій сфері або галузі, а також рівень забезпечення добробуту громадян [5, с. 450]. Наприклад, в сучасних умовах ЄС – є не лише економічним союзом, але й складним політичним утворенням. Й сьогодні це вже набагато більше, ніж просто міжнародна організація. Але водночас у його рамках поряд із діяльністю наднаціональних органів, цілком нормально функціонують і національні управлінські структури. Можемо говорити про те, що органи управління більшості держав, що беруть участь у процесі глобалізації, в своїй політиці стикаються з протиріччями, пов'язаними з необхідністю вирішувати питання про те, як не втратити незалежність у процесі глобалізації та зберегти свою самобутність;

– збільшення структур, що виражають різноманітні інтереси призводить до того, що системи управління стають все більш складними для інтерпретації й розуміння, а також менш чутливими до ініціативи громадян;

– посилення ризиків того, що демократичні якості політичних систем можуть погіршуватися внаслідок зростаючого впливу й рішень технократичних експертів тощо.

Вказані чинники призводять до зміщення основних пріоритетів населення та способів його

діяльності, суттєво підвищуючи планку вимог населення до діяльності органів публічного управління. Наявна традиційна модель публічного управління ще не так давно мала значний успіх й була впроваджена в більшості країн цивілізованого світу на індустріальному етапі суспільного розвитку. Ґрунтуючись на принципах дихотомії політики й управління, встановленої ієрархії, централізації, стабільності організації й публічної служби, безособовості, формалізації правил та процедур діяльності, прямого постачання відповідних послуг, така форма управління мала певні переваги. Однак, на сьогодні, вона вже не є «ідеальною» організацією публічного сектору внаслідок інертності, бюрократизму, зосередженості на організаційних структурах і процесах, віддаленості від інститутів громадянського суспільства, недостатньої гнучкості та інноваційності, неефективності тощо. Варто погодитися, що звичними стали звинувачення публічної сфери в неефективності надання більшості публічних послуг й саме слово «бюрократія» стало частіше розглядатися в якості синоніма неефективності [6]. За таких умов використання урядами країн, перевірених десятиліттями адміністративних ієрархічно-бюрократичних методів публічного управління все більше відстає від наявних вимог своєчасно та ефективно реагувати на соціальні, економічні, екологічні, культурні та інші проблеми, що виникають та посилюються в життєдіяльності сучасного суспільства. Таке відставання все більше проявляється в ізолюваності апарату управління від великої кількості актуальних проблем громадян, високого рівня бюрократизації спілкування з населенням, інертністю щодо реагування на соціальні потреби, невиправданими витратами діяльності й невідповідності якості виконуваних функцій та надаваних послуг запитам населення. Вказане, надзвичайно актуалізує потребу модернізувати публічне управління за основі якісно нових науково обґрунтованих концепцій. Підтвердженням цього, є й той факт, що нові виклики суспільному розвитку й складний характер управління ХХІ ст. потребують глобального осмислення та використання як теоретичних, так й практичних міждисциплінарних підходів на основі тісної взаємодії представників різних сфер дослідження. Крім того, за умов трансформацій, криз, війни та подальшого ускладнення розвитку суспільства роль держави та її ефективність об'єктивно зростає, однак, в різних умовах (місцевих, регіональних, державних, наддержавних) реалізація такого процесу є неоднаковою. Також варто вказати, що одночасно із підвищенням

вимог до компетентності держави підвищуються вимоги й до якості самого процесу управління, що інтегрує цілий ряд публічних та державних управлінців та їх оточення.

Не можна оминати увагою й вагому роль використання сучасних інформаційних технологій в різних управлінських структурах, подальшого зростання місця та ролі інформаційно-комунікативних технологій в діяльності як публічного управління, так й інститутів громадянського суспільства. Вже є очевидним, що інформатизація відбувається під час всіх суспільних соціально-економічних процесів. Як наслідок публічне управління може бути ефективним лише за умов використання тих можливостей, що надаються інформаційними технологіями. Цифрова трансформація публічного управління – це актуальна й природна відповідь на сучасні конкурентні виклики різних масштабів. Варто також вказати, що важливою проблемою публічного управління в стані війни – є запровадження й активне використання відповідних цифрових технологій, покликаних полегшити стан справ у суспільстві та країні. Головним показником ефективності публічного управління за умов розвитку цифрових технологій – є відповідність вимогам сучасного суспільства. За таких умов державі має відводитися головна роль щодо забезпечення вирішення проблем цифрової трансформації публічного управління, що є уособленням життєво важливих питань громадян, підвищення якості й системності виконання державних функцій, заснованого на використанні даних в єдиному інформаційному просторі [7, с. 25]. Зауважимо, що саме цифровізація публічного управління створює відповідні умови для громадян щодо отримання важливих публічних послуг за допомогою інформаційно-комунікаційних каналів, що забезпечують не лише швидкість отримання важливих для життя людини документів, але й безпеку, оскільки такі послуги можна отримувати в будь-якому населеному пункті, в якому не ведуться активні бойові дії. Водночас, успішність цифрових публічних інститутів управління знаходить своє вираження не в кількості цифрових технологій, що впроваджені в діяльність того або іншого публічного інституту, а рівнем ефективності роботи таких технологій, їхньої популярності й затребуваності з боку громадян й загалом позитивним впливом на суспільство. Крім того ефективна взаємодія всіх учасників цифрової трансформації передбачає взаємовигідне співробітництво на наддержавному, державному та регіональному рівнях під час процесів обміну відповідним досвідом щодо

засвоєння нових знань й впровадження інноваційних технологій. Актуальним в таких умовах є застосування релевантних рішень, що здатні забезпечувати необхідну ефективність й прозорість публічного управління, особливо в умовах війни на фоні посилення глобалізаційних процесів. Ефективна реалізація вказаних заходів дозволить підвищувати рівень ефективності публічних інститутів з подальшим формуванням глобального інформаційного суспільства за допомогою впровадження відповідних цифрових технологій.

Варто звернути увагу й на питання щодо необхідності реформування публічного управління в Україні. Тривале становлення нашої країни як європейської держави обумовлює нагальну потребу проведення ґрунтовних реформ в сфері публічного управління. Наявність все ще невисокого рівня ефективності управління соціальними та економічними процесами, незадовільної якості управлінських послуг, неефективного використання коштів платників податків, низького рівня довіри громадян до державних органів влади – є саме тими факторами, що визначають необхідність реформувати сферу публічного управління в Україні. Сучасному етапові функціонування вітчизняного публічного управління притаманна поява нових інститутів, що безпосередньо або опосередковано забирають або отримують через здійснення делегування певні функції, котрі через об'єктивно-суб'єктивні обставини практично неможливо ефективно використовувати органами влади в державі. Такими інституціями, на сьогодні, є окремі громадські організації, галузеві об'єднання, політичні партії, великі бізнес-об'єднання, професійні об'єднання тощо. Перелік вказаних об'єднань формує окрему форму суб'єктів публічної управлінської діяльності, котрі здійснюють значний вплив на перебіг суспільного життя [8, с. 24]. Є досить логічним той факт, що процеси глобалізації сприяють невідворотній структурній трансформації системи публічного управління всіх без винятку країн світу. Зокрема, в нашій країні, як наголошує О. Оболенський, «трансформація вітчизняного суспільства за умов глобалізації поставила публічну сферу і публічну політику перед серйозними викликами» [9, с. 7]. За таких умов необхідним є використання наявного досвіду реформування публічного управління зарубіжних країн, що дозволить реалізувати кращі практики та визначити перспективи їх подальшої адаптації до вітчизняних умов. Крім того виважене використання наявних практик з відповідним врахуванням національних особли-

востей допоможе уникнути деяких негативних наслідків реорганізації сфери публічного управління, з якими довелося стикнутися іншим країнам під час схожих реформ.

Висновки. Таким чином, на сьогодні є більш ніж достатньо передумов реформування сфери публічного управління, які можемо сприймати як сукупність проблем, загроз та можливостей, складність та масштаб яких є такими, що вони не можуть бути ефективно вирішеними, подоланими або реалізованими без відповідної реакції зі сторони держави, відповідної державної політики, а також виключно за рахунок збільшення ресурсів сфери публічного управління. Подальше посилення кризи довіри до сучасної системи публічного управління є однією з причин виникнення запитів щодо формування нових підходів вдосконалення сфери публічного управління, зокрема:

– продовження поетапного процесу завершення реформування публічного управління;

– впровадження електронного врядування в діяльність органів публічного управління з використанням глобальних мереж;

– завершення конституційної реформи децентралізації влади з відповідною передачею реальних повноважень органам місцевого самоврядування в умовах глобалізації та регіоналізації;

– формування комплексу кращих теоретичних та практичних практик на основі врахування наявного досвіду функціонування публічного управління зарубіжних країн;

– активне використання та впровадження новітніх концепцій та управлінських напрямів;

– виокремлення для подальшого врахування цивілізаційних тенденцій розвитку суспільства тощо.

Як наслідок одним із важливих напрямів наукової думки повинна стати необхідність формування пріоритетів та принципів концепції інтегрованого публічного управління до умов надзвичайно швидкої зміни реальності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Решота О. Особливості розвитку публічного управління в Україні: сучасні тенденції та проблеми. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2020_3_19
2. Шило А. Основні протиріччя глобалізації світової економіки. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Вип. 110(2). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_110\(2\)_39](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_110(2)_39)
3. Свтушенко О., Андріяш В. Регіоналізація та глобалізація в процесі формування геополітичного і гео економічного простору. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 4. С. 109–113.
4. Бельська Т. Публічне управління в умовах глобалізаційних викликів. Публічне урядування : зб. наук. пр. К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. № 4(9). С. 48–60.
5. Громадська Н., Андріяш В. Ефективність прийняття державно-управлінських рішень: особливості використання політичного аналізу. Публічне управління та регіональний розвиток. 2020. № 8. С. 445–470.
6. Радзівський І. Феномен глобалізації і державне управління. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Radziievskiy_Ihor/Fenomen_hlobalizatsii_i_derzhavne_upravlinnia/
7. Білоус А. Проблеми та перспективи реформування системи публічного управління в умовах воєнного часу. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. № 3. С. 23–29.
8. Шкурат І. Основні напрями впливу глобалізації на державне управління в умовах трансформаційного розвитку. Публічне управління та митне адміністрування. 2019. № 3 (22). С. 21–26.
9. Оболенський О., Лукін С. Публічне управління: публічна сфера, публічне право і публічна політика – співвідношення понять. Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. ДРІДУ НАДУ. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 2 (17). С. 3–11.

УДК 35.088.6 : 378.14(045)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.5>

Запара Антон Євгенович,

аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0009-0004-9410-5790

Легеца Юлія Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-4896-3178

СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ

INFORMATION COMPETENCE SYSTEM PUBLIC SERVANTS

У статті визначено систему інформаційних компетентностей публічних службовців. Авторами встановлено, що інформаційна компетентність визначається як комплексний соціально-психологічний інструментарій, що встановлює зміст функціонування особи в цифровому суспільстві. Підкреслено, що цифровізація суспільного життя та державних процесів вимагає в сучасних умовах від особи здобуття навичками постійного оволодіння новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями, враховуючи наявні ризики обігу та доступу до інформації можливості та ризики. Акцентовано, що впровадження концепції електронного урядування та публічного адміністрування вимагає від публічних службовців органів місцевого самоврядування підвищення їх рівня інформаційних компетентностей, що вимагає перегляду підходів до розуміння змісту вищої освіти за відповідною спеціальністю. Наголошено, що інформаційна компетентність відображує соціальний зміст функціонування особи, в тому числі територіальної громади, є втіленням ставлення та підтримки регіональної та державної політик, є проявом формування ефективності форм соціальної відповідальності та юридичної відповідальності як її різновиду. Інформаційні компетенції класифіковано на такі підгрупи, як: технічні (компетентності, що дозволяють працювати із інформаційними технологіями), суспільні (компетентності, що забезпечують інформаційну взаємодію людей), адміністративні (компетентності, спрямовані на забезпечення впровадження ідеї електронного урядування). Зроблено висновок, що забезпечення належного рівня інформаційних компетентностей публічних службовців сприятиме реалізації принципів електронного урядування, що полягають у забезпеченні його прозорості та технологічності та є гарантією успішності реалізації концепції публічного адміністрування та здійснення ідеї цифрової держави.

Ключові слова: інформаційні компетентності, публічні службовці, електронне урядування, гарантії, система.

The article defines the system of information competencies of public servants. The authors found that information competence is defined as a complex socio-psychological toolkit that establishes the content of the functioning of the individual in a digital society. It is emphasized that the digitalization of public life and state processes in modern conditions requires the individual to acquire the skills to constantly master the latest information and communication technologies, taking into account the risks of accessing and accessing information, opportunities and risks. It is emphasized that the introduction of the concept of e-government and public administration requires public servants of local governments to increase the level of information competence, which requires a revision of approaches to understanding the content of higher education in the relevant specialty. It is noted that information competence reflects the social content of the functioning of the individual, including the territorial community, is the embodiment of the attitude and support of regional and state policy, is a manifestation of the formation of the effectiveness of forms of social and legal responsibility as its variety. Information competencies are classified into such subgroups as: technical (competences that allow you to work with information technologies), public (competences that ensure information interaction of people), administrative (competencies aimed at implementing the idea of e-governance). It is concluded that ensuring the proper level of information competence of public servants will contribute to the implementation of the principles of e-governance, which are to ensure its transparency and manufacturability and are a guarantee of the successful implementation of the concept of public administration and the implementation of the idea of a digital state.

Key words: information competencies, public servants, e-government, guarantees, system.

Постановка проблеми. Інформаційна компетентність визначається як комплексний соціально-психологічний інструментарій, що встановлює зміст функціонування особи в цифровому суспільстві. Цифровізація суспільного життя та державних процесів вимагає в сучасних умовах від особи здобуття навичками постійного оволодіння новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями, враховуючи наявні ризики обігу та доступу до інформації можливості та ризики. Інформаційна компетентність відображує соціальний зміст функціонування особи, в тому числі територіальної громади, є втіленням ставлення та підтримки регіональної та державної політик, є проявом формування ефективності форм соціальної відповідальності та юридичної відповідальності як її різновиду.

В сучасному суспільстві інформаційна компетентність допомагає вирішити задачі із орієнтації особи у стрімкому динамічному розвитку сучасного суспільства, сприяти формуванню оптимального стилю інтернет-комунікацій, налагодити успішну взаємодію між соціальними інституціями та органами публічної влади як на регіональному, так і на державному та міждержавному рівнях. Зміст інформаційної компетентності містить у собі такі основні компоненти, як: інформаційно-комунікаційний, мотиваційний та компонент відповідальності.

23 лютого 2023 року Верховна Рада України ратифікувала Угоду між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021–2027) [1; 2]. Відповідно до статті 6 зазначеної Угоди стратегічним напрямком розвитку країн, що її ратифікували, є створення дієвої системи станова та органи Європейського Союзу, які залучені до реалізації програми «Цифрова Європа» або до контролю за цією програмою, мають право комунікувати безпосередньо, у тому числі через системи електронного обміну, з будь-якою фізичною особою, яка проживає в Україні, або юридичною особою, яка зареєстрована в Україні, та отримує фінансування від Європейського Союзу, а також з будь-якою третьою стороною, залученою до освоєння коштів Союзу, яка проживає або яка зареєстрована в Україні. Такі фізичні, юридичні особи та сторони можуть надавати безпосередньо інституціям та органам Європейського Союзу всю відповідну інформацію та документацію, яку вони повинні надавати на підставі законодавства Європейського Союзу, що застосовується до програми Союзу «Цифрова Європа», та на підставі контрактів або договорів, укладених в рамках реалізації такої програми.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика забезпечення ефективності формування інформаційних компетентностей у публічних службовців органів місцевого самоврядування є актуальною у світлі забезпечення реалізації ідеї електронного урядування та розбудови цифрової України. Однак при цьому створення забезпечення ефективності оволодіння цифровими технологіями майбутніми публічними службовцями залежить і від рівня надання освітянських послуг та здійснення кадрової підготовки викладачів системи освіти в Україні. Окремі питання забезпечення ефективності публічного адміністрування у сфері освіти із формування інформаційних компетентностей вивчалися у дослідженнях таких вчених, як Н. Бібік, О. Карамушка, В. Кремень, В. Олійник, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін. Проблематика формування цифрових, інформаційно-цифрових компетентностей вивчалось у роботах таких вчених, як П. Гілстер, Р. Крумвік, Дж. Романі, В. Сидоренко, Г. Солдатова, а також розкривається у документах ЮНЕСКО, Європейської комісії, ISTE та ін. Однак при цьому акцент на проблемі формування інформаційних компетентностей публічних службовців органів місцевого самоврядування досліджено фрагментарно.

Метою статті є вивчення формування інформаційних компетентностей службовців органів місцевого самоврядування та проблеми здійснення їх освітньої підготовки.

Виклад основного матеріалу. Згідно із положеннями Закону України «Про освіту» встановлюється розуміння інформаційно-комунікаційної компетентності як ключової компетентностей, що вимагається для формування та розвитку особи в сучасному суспільстві [3].

Отже, вирішення стратегічної задачі із формування інформаційної компетентності територіальної громади відбувається шляхом розробки та прийняття концептуальних програм розвитку окремих територій, що має спрямовуватися на досягнення цифровізації населення; створення розвинутої інтегрована системи цифрової освіти на засадах її доступності, оперативності, прозорості, безоплатності; підвищення ефективності взаємодії між приватними та публічними особами суспільних правовідносин; забезпечення безпеки функціонування єдиної уніфікованої електронної системи електронних публічних послуг та процедур регіону; спонукання громадськості до постійного професійного зростання та духовно-культурного розвитку.

Одним із стратегічних напрямів забезпечення формування інформаційної компетентності

територіальної громади стало, зокрема, запровадження та постійне удосконалення веб-порталу «Дія. Цифрова освіта», основним завданням якої є «надання електронних публічних послуг, зокрема комплексних електронних публічних послуг, надання їх в автоматичному режимі з отриманням та використанням у разі потреби інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, інших інформаційно-комунікаційних систем, яка необхідна для надання таких послуг» [4].

Впровадження концепції електронного урядування та публічного адміністрування вимагає від публічних службовців органів місцевого самоврядування підвищення їх рівня інформаційних компетентностей, що вимагає перегляду підходів до розуміння змісту вищої освіти за відповідною спеціальністю. Варто відзначити, що покоління українців, які зараз навчаються у середній школі за прогнозуванням Нового медіаконсорціуму Horizon (NMC Horizon), будуть займати 65% робочих місць, для яких ще не існує відповідних професій та не розроблено вимоги до освітніх та інформаційних компетентностей [5, с. 4]. Позаяк стратегічно важливим завданням сучасної освіти, як зазначається у звіті NMC Horizon, є забезпечення високого рівня цифрової грамотності та інформаційної компетентності, що вимагає перегляду підходів до здійснення як освітньої діяльності, так і задля формування реально необхідних знань та вмінь [6, с. 7]. Дослідження американського центру Pew Research Center свідчать про більший рівень оплати праці працівників, що у своїй діяльності використовують інформаційні технології та є спеціалістами у галузі науки, техніки, інженерії та математики (STEM) [7].

Розуміння цифрових (інформаційних) технологій встановлюється на рівні як міжнародних, так і на рівні національних стандартів, зокрема, відповідно до змісту документації Європейської комісії визначено, що цифровими технологіями розуміється певний продукт чи послуга, що здатні бути використані для створення, зміни, розповсюдження, збереження, отримання, передачі та доступу до інформації онлайн чи у електронній формі [8, с. 90].

На рівні європейського законодавства поширеним є застосування категорії цифрові комунікації замість «ІТ» (технології інформаційного суспільства), до складу якої входить певна сукупність пристроїв, телекомунікаційного та програмного забезпечення, засобів інфраструктури, включаючи комп'ютерні мережі та онлайн-сервіси,

що обслуговують вебсайти, державні реєстри та кадастри, соціальні мережі, сайти центральних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування тощо. До цифрових технологій відносяться безпосередньо комп'ютерні пристрої як носії інформації.

З врахуванням системи рівнів професійного розвитку публічних службовців, визначених Національною рамкою кваліфікацій [9], є доцільним виокремити такі рівні оволодіння інформаційними технологіями службовцями:

– первинний (реалізація здобутих знань) – застосування системи технологічних навичок та інформаційних компетентностей, що дозволяють службовцю вирішити нескладні задачі, що виникають у процесі здійснення покладених компетенцій та завдань;

– підвищений (опанування інформаційних компетентностей та оволодіння ними) – реалізація здобутих інформаційних знань та компетентностей, що спрямовуються на вирішення практичних завдань із застосуванням цифрових технологій;

– експертний (вирішення професійних завдань та здатність до навчання інших) – оволодіння інформаційними компетентностями та здатність забезпечити взаємодію службовців та інших учасників публічно-управлінських правовідносин задля продукування нових знань та їх поширення.

На міжнародному рівні система стандартів інформаційних компетентностей службовців закріплюються у стандартах для адміністраторів (administrators), тренерів (coaches) і викладачів (educators) [5], що прийняті Міжнародним об'єднанням із питань використання технологій у освіті ISTE. Також стандарти інформаційних компетентностей службовців закріплюються у стратегічних євроінтеграційних Угодах між Україною та ЄС [10].

Отже, під інформаційними компетентностями публічних службовців органів місцевого самоврядування необхідно розуміти певну систему навичок, умінь та знань, характеристик та властивостей, що дозволяють застосовувати цифрові технології у виконанні функцій держави.

Інформаційні компетентності публічних службовців реалізуються через вжиття певних навичок та вмінь, що можуть бути умовно систематизовані на такі підгрупи, як: 1) вміння працювати із базами даними та інформаційними реєстрами; 2) вміння здійснення аналітичної діяльності із перегляду, відбору та корекції інформаційних матеріалів; 3) вміння забезпечувати інформаційну взаємодію між учасниками публічно-владних правовідносин; 4) вміння забезпечувати безпеку інформації,

зокрема і захисту персональних даних та їх конфіденційності в онлайн-просторі [11].

Доцільно класифікувати інформаційні компетенції, на такі підгрупи, як: технічні (компетентності, що дозволяють працювати із інформаційними технологіями), суспільні (компетентності, що забезпечують інформаційну взаємодію людей), адміністративні (компетентності, спрямовані на забезпечення впровадження ідеї електронного урядування).

Підвищення рівня інформаційних компетентностей з рекомендаціями Strengthening Digital Government-2019 [12] має спрямовуватися на посилення е-урядування, що має базуватися на формуванні цифрових навичок представників органів державної влади та місцевого самоврядування. В межах реалізації таких рекомендацій у Канаді функціонує цифрова академія на базі університету Далхаузі, де

проходять навчання публічні службовці задля підвищення їх рівня інформаційних компетентностей.

Позитивними є зрушення та досягнення цифровізації управління в Україні, до яких необхідно віднести впровадження системи е-послуг, створення онлайн-сервісу «Дія» в межах реалізації концепту «держава у смартфоні», успішність реалізації яких вимагає належного кадрового забезпечення.

Висновок. Забезпечення належного рівня інформаційних компетентностей публічних службовців сприятиме реалізації принципів електронного урядування, що полягають у забезпеченні його прозорості та технологічності [13]. Таким чином, розвиток рівня інформаційних компетентностей є гарантією успішності реалізації концепції публічного адміністрування та здійснення ідеї цифрової держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021–2027). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-22#n2
2. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021–2027): Закон України від 23 лютого 2023 року № 2926-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#n2>
3. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-p#Text>
5. 2017 Digital Literacy Impact Study [Online] / NMC Horizon. November 2017. URL: <https://www.nmc.org/publication/2017-digital-literacy-impact-study-an-nmc-horizon-project-strategic-brief/>
6. The NMC/CoSN Horizon Report: 2017 K-12 Edition [Online] // New Media Consortium. 2017. 64 p. URL: <https://www.nmc.org/publication/nmccosn-horizon-report-2017-k-12-edition/> (accessed at 22.12.2017). Title from the screen
7. 7 facts about the STEM workforce [Online] / Pew Research Center. JAN 25, 2018. URL: <http://www.pewresearch.org/facttank/2018/01/09/7-facts-about-the-stem-workforce/>
8. Annex to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning / European Commission. Brussels, 17.1.2018 / URL: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competenceslifelong-learning.pdf>
9. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>
10. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. 29.5.2014. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_internation/2014/295/oj
11. Куйбіда В.С., Петров О.М., Федулова Л.І., Андрощук Г.О. Цифрові компетенції як умова формування якості людського капіталу. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2019. Вип. 1. С. 118–123. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2019_1_16
12. Improving the management of human resources in the public sector. URL: <https://www.oecd.org/digital/>
13. Про впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 16 січня 2021 року № 6-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0240-21#Text>

УДК 351:342.726-055.1/3

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.6>

Лазор Оксана Дмитрівна,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID: 0000-0001-7699-8338

Лазор Олег Ярославович,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID: 0000-0002-5989-8527

Юник Ірина Геннадіївна,

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID: 0000-0002-0985-1800

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНИ

TRANSFORMATION OF THE LEGAL MECHANISM FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF GENDER POLICY IN UKRAINE

У статті досліджено трансформацію правового механізму формування та реалізації гендерної політики на основі розгляду міжнародного та національного гендерно-правового регулювання. У результаті конституційного закріплення гендерних правовідносин відбулася легітимація найважливіших гендерно-паритетних принципів і прав громадян.

Україна юридично приєдналася до основних міжнародних документів, зокрема міжнародні гендерні стандарти відображені у Конституції України та інших нормативно-правових актах. Міжнародні правові документи, які ратифіковані Україною, спрямовані на забезпечення гендерної рівності у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства, збільшення участі жінок у прийнятті рішень, зменшення гендерного розриву в оплаті праці тощо.

За роки незалежності Україні вдалося сформувані основні засади публічної гендерної політики. У процесі вдосконалення законодавства чимало положень нормативно-правових актів зазнали позитивної гендерної еволюції. Виявлено, що у перших нормативно-правових документах з гендерної проблематики закладена концепція поліпшення становища жінок, натомість із 2005 р. активно впроваджується концепція комплексного гендерного підходу у національному законодавстві.

З'ясовано, що впродовж 2015–2021 рр. у результаті впровадження гендерних квот в Україні, зросло представництво жінок у Верховній Раді України, обласних і районних радах. Однак, внаслідок проведеної реформи щодо децентралізації публічної влади, зменшилось представництво жінок у представницьких органах місцевого самоврядування базового рівня.

Встановлено, що законодавство України не містить дискримінаційних норм і обмежень, які стосуються участі жінок і чоловіків у політичній чи громадській діяльності, однак відсутній перелік спеціальних гендерних механізмів і процедури їх впровадження, санкції за порушення гендерного законодавства тощо.

Запропоновано вдосконалювати правовий механізм щодо реалізації гендерної політики через ефективне виконання міжнародних гендерних зобов'язань, урахування гендерних принципів та проведення гендерної експертизи всіх проєктів нормативно-правових актів, розроблення гендерних нормативних санкцій і стимулів.

Ключові слова: *правовий механізм, гендерна політика, гендерне законодавство, національне гендерне законодавство, конституційне регулювання гендерних правовідносин, міжнародне гендерне законодавство.*

The article examines the transformation of the legal mechanism for the formation and implementation of gender policy based on the consideration of international and national gender legal regulation. As a result of the constitutional consolidation of gender relations, the most important gender-parity principles and citizens' rights have been legitimized.

Ukraine has legally acceded to the main international documents, in particular, international gender standards are reflected in the Constitution of Ukraine and other legal acts of Ukraine. The international legal instruments ratified by Ukraine are aimed at ensuring gender equality in all spheres of Ukrainian society, increasing women's participation in decision-making, reducing the gender pay gap, etc.

Since its independence, Ukraine has managed to formulate the basic principles of public gender policy. In the process of improving legislation, many provisions of legal acts have undergone a positive gender evolution. It is found that the first legal documents on gender issues contained the concept of improving the status of women, while since 2005 the concept of a comprehensive gender approach has been actively implemented in national legislation.

It has been found that in 2015-2021, as a result of the introduction of gender quotas in Ukraine, the representation of women in the Verkhovna Rada of Ukraine, regional and district councils increased. However, as a result of the decentralisation reform in Ukraine, the representation of women in representative bodies of local self-government at the basic level has decreased.

It is established that Ukrainian legislation does not contain discriminatory norms and restrictions on the participation of women and men in political or public activities, but there is no list of special gender mechanisms and procedures for their implementation, sanctions for violation of gender legislation, etc.

It is proposed to improve the legal mechanism for the implementation of gender policy through the effective implementation of international gender obligations, consideration of gender principles and gender expertise of all draft legal acts, development of gender-based regulatory sanctions and incentives.

Key words: legal mechanism, gender policy, gender legislation, national gender legislation, constitutional regulation of gender relations, international gender legislation.

Постановка проблеми. Гендерна політика є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, оскільки проблеми паритетних прав і можливостей чоловіків і жінок є актуальними сьогодні. У 2022 р. за індексом глобального гендерного розриву (Global Gender Gap Index), Україна посіла 81 місце серед 146 країн світу [1]. Індекс гендерного розриву призначений для вимірювання реального рівноправ'я між представниками обох статей за такими субпоказниками, як:

– «економічна участь та можливості» – Україна у 2022 р. посіла 62 місце (натомість у 2021 р. – 44);

– «рівень освіти /доступ до освіти» – 53 місце (2021 р. – 27);

– «політичні повноваження (участь у структурах, що приймають рішення)» – 100 місце (2021 р. – 103);

– «здоров'я та виживання (якість і тривалість життя)» – 37 місце (2021 р. – 41).

Упродовж останніх 13 років лідером за показниками «Індексу глобального гендерного розриву – 2021» є Ісландія. Також до першої п'ятірки у 2022 р. увійшли скандинавські країни – Фінляндія, Норвегія, Нова Зеландія та Швеція. Варто зауважити, що деякі пострадянські країни у рейтингу глобального гендерного розриву мають значно кращі результати, зокрема Литва – 11 місце, Молдова – 16 місце, Латвія – 26 місце. Натомість Великобританія на 22 місці, Канада – 25 місці, а США – 27 місці. Аутсайдерами у згаданому рейтингу є Чад, Іран, Конго, Пакистан, Афганістан (142 – 146 місця).

Отож, Україна значно відстає по гендерних показниках порівняно з європейськими та пострадянськими країнами, зокрема значно знизився

показник доступу до освіти, що пов'язано із війною в Україні. Загалом міжнародні показники підтверджують, що Україна відстає від загальноосвітніх тенденцій, а гендерна політика є ще недостатньо результативною.

Аналіз останніх досліджень. Питання правового механізму формування та реалізації гендерної політики в Україні досліджували І. Андрусак, Ю. Біла-Тюріна, І. Грицай, Н. Грицяк, О. Кобзар, Т. Кобзар, С. Кругова, К. Левченко, Т. Мельник, Я. Павко, О. Пархоменко-Куцевіл та інші. У своїх працях науковці досліджували окремі аспекти міжнародного та національного законодавства із забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні, адміністративно-правового забезпечення гендерної політики в Україні в контексті євроінтеграційних пріоритетів. Водночас правовий механізм формування та реалізації гендерної політики є ще малодосліджуваний із публічно управлінського підходу, тому потребує подальшої наукової розвідки.

Метою статті є дослідження трансформації правового механізму формування та реалізації гендерної політики на основі розгляду міжнародного та національного гендерно-правового регулювання, а також напрацювання рекомендацій щодо удосконалення гендерного правового механізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою передумовою гендерних змін є нормативно-правова база, оскільки саме вона офіційно закріплює у суспільстві та свідомості людей певні норми поведінки, спрямовані на повагу до прав жінок і чоловіків. Позаяк закони, з одного боку, відображають традиційні суспільні погляди, а з іншого – визначають та формують їх. Тому

необхідні сучасні гендерні закони, які б не тільки висвітлювали реальні зміни у суспільстві, а й самі продукували їх. Для цього необхідно сформувати відповідну правову систему, яка базувалася б на гуманістичних і демократичних ідеях, принципах міжнародного права.

На сьогодні систему нормативно-правового забезпечення у сфері реалізації гендерної політики України утворюють:

- міжнародно-правове регулювання (співробітництво конвенційного типу, міжпарламентське співробітництво)

- національне гендерно-правове регулювання (базується на нормах загальних і спеціальних законів, кодексів, постанов уряду, указів і розпоряджень Президента України та інших нормативно-правових актів) [2, с. 6–7].

Упродовж тривалого періоду Україна намагається здійснити національні перетворення, враховуючи світовий досвід розбудови демократичних структур та інститутів. У системі гендерних перетворень важливе місце належить міжнародним правовим документам, які є значним мобілізаційним чинником для України, сприяють прискоренню гендерних перетворень.

Особливість міжнародного законодавства полягає в тому, що воно має державну основу, формується шляхом досягнення угод між країнами, кожна з яких, ратифікуючи документ юридично, зобов'язана виконувати його. Згідно з міжнародними стандартами утвердження гендерного паритету передбачає прийняття гендерного законодавства, впровадження міжнародних гендерних стандартів. Україна приєдналася до основних міжнародних документів, зокрема:

- Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.);

- Пекінської декларації та Платформи дій, які прийняті на Четвертій Всесвітній конференції ООН зі становища жінок (1995 р.);

- Декларації тисячоліття, яка ухвалена на Всесвітньому саміті Тисячоліття (2000 р.);

- багатьох резолюцій європейських конвенції з питань рівності між жінками і чоловіками.

Тому Україна взяла на себе зобов'язання виконувати норми міжнародного законодавства та внести відповідні зміни до свого національного законодавства. Обов'язкові та рекомендаційні міжнародні документи, підписані Україною, потребують національного осмислення та прийняття до виконання з урахуванням місцевих особливостей і можливостей їх реалізації. Відповідно ратифіковані Україною міжнародні договори можуть вносити конкретні зміни в національне законодавство

України. Позаяк міжнародно-правова система сформована як система захисту прав людини, то ратифіковані Україною міжнародні договори вимагають виконання певних зобов'язань, а саме:

- приведення національного законодавства у відповідність до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права;

- врахування гендерного конструкту в законодавстві та його реалізація на практиці тощо.

Варто зауважити, що у Конституції України відображені міжнародні стандарти концепції прав людини. Так, комплекс прав і свобод людини і громадянина, які закріплені у II розділі “Права, свободи та обов'язки людини і громадянина” Конституції України відповідає Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Міжнародному пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.).

На Всесвітньому саміті Тисячоліття (2000 р.) затверджено комплекс цілей до 2015 р. у Декларації Тисячоліття ООН, зокрема сприяння рівності статей, розширенню прав і можливостей жінок. У Декларації вказано на глобальність гендерного підходу та визначено низку фундаментальних цінностей: свободи, рівності, солідарності, терпимості, збереження природи, загальних зобов'язань. Україна, підписавши Декларацію Тисячоліття, взяла на себе зобов'язання щодо: подолання бідності, забезпечення рівних можливостей отримання початкової освіти; створення здорового довкілля, просування гендерної рівності. Відповідно до Цілей розвитку тисячоліття [3, с. 248–249], Україна до 2015 р. повинна була б забезпечити гендерне співвідношення (на рівні не менше 30–70% тієї чи іншої статі) серед депутатів у Верховній Раді України та органів місцевого самоврядування, членів Кабінету Міністрів України, державних службовців (I і II категорій посад).

У 2019 р. Україна підтримала, проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, глобальні цілі сталого розвитку до 2030 р., зокрема Президент України підписав Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [4], серед яких визначена ціль щодо забезпечення гендерної рівності.

У контексті міжнародної співпраці у 2020 р. Кабінет Міністрів України затвердив другий оновлений Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 р., який спрямований на забезпечення: участі жінок у прийнятті рішень; стійкості до безпекових викликів; постконфлік-

тного відновлення і перехідного правосуддя; посилення інституційної спроможності виконавців Національного плану [5]. Перший Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 р. Кабінет Міністрів України затверджував у 2016 р. Основним виконавцем цього Національного плану є Міністерство соціальної політики.

Також у межах міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» щодо утвердження гендерної рівності у 2020 р. Кабінет Міністрів України затвердив план заходів щодо реалізації зобов'язань, який передбачає:

- розвивати інклюзивний та гендерно чутливий публічний простір, дружній до сімей з дітьми та маломобільних груп населення;
- забезпечити наскрізність принципів гендерної рівності в освіті;
- зменшити розрив в оплаті праці жінок і чоловіків;
- реформувати законодавство у сфері соціальних відпусток, пов'язаних із народженням дитини та доглядом за нею [6] тощо.

Вищезазначений план мають виконувати усі міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, обласні та Київська міська держадміністрація, а також шокварталу звітувати перед Кабінетом Міністрів України.

Найважливіші аспекти реалізації гендерної політики відображені у Конституції України, яка є Основним Законом держави та визначає стратегію розвитку держави. Відповідно до положень Конституції України:

- кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей (ст. 23);
- громадянам гарантуються рівні права і свободи незалежно від статі (ст. 24);
- передбачається однакова можливість у політичному житті суспільства для жінок (ст. 36);
- право брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38);
- сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51) [7]. Отож, Конституція України легітимізувала важливі гендерно-паритетні принципи і прав громадян.

Важливим для утвердження гендерної рівності є розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», де у ст. 24 задекларовано рівні конституційні права жінок і чоловіків. Ця стаття введена відповідно до вимог виконання Пекінської Платформи дій (1995 р.).

Проте між законом і його практичною реалізацією є велика прірва, оскільки «скляна стеля» і далі продовжує перешкоджати просуванню жінок у політиці та публічній службі. Внаслідок цього жінки не можуть достатньо дієво впливати на суспільні зміни. Також відповідно до ст. 24 Конституції України встановлено рівні можливості «у громадсько-політичній діяльності і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї» [7].

Серед політичних прав громадян особливо значущим у сучасних умовах є право обирати і бути обраним. Закон України «Про політичні партії в Україні» [8] не передбачає можливостей щодо сприяння гендерної рівноправності, підтримки жінок та їх участі у керівних органах політичних партій, а також не містить гендерних вимог щодо формування списку кандидатів у депутати.

В Україні ще в 2013 р. була прийнята законодавча квота – 30%, яка на виборах 2014 р. не дала очікуваних результатів (20 із 29 партій не виконали цієї вимоги). За результатами позачергових парламентських виборів лише 12% жінок потрапили до парламенту (хоча цей показник дещо кращий, порівняно з парламентськими виборами 2012 р., коли було обрано 9,4% жінок-депутаток). Зазначена законодавча норма не спрацювала, оскільки не містила відповідних санкцій і не передбачала закріплення чіткого місця кандидаток у «прохідній» частині списку. Закон «Про місцеві вибори в Україні» 2015 р. також передбачав обов'язковість включення не менш ніж 30% представників іншої статі до передвиборчих списків політичних партій. Проте знову ж таки політична відповідальність суб'єктів виборчого процесу за порушення виборчої квоти не була прописана [9].

Пізніше, у 2019 р. в українському законодавстві 40 % гендерні квоти були визначені у Виборчому кодексі України, зокрема:

- згідно із ч. 12 ст. 215 під час формування загальнодержавного та регіональних виборчих списків партія повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі);

– відповідно до ч. 9 ст. 219 порядок висунення кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також кандидатів у депутати міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) передбачає, що під час формування єдиного та територіальних виборчих списків організація

партії повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місяцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі) [10]. На основі нового Виборчого кодексу України вже проведені місцеві вибори у 2020 р.

За інформацією Центральної виборчої комісії України, на етапі реєстрації у списках політичних партій було понад 100 тисяч жінок (45%). Проте згодом деякі жінки знялися з виборів, і їх стало 43%. Були й випадки реєстрації списків із порушенням гендерних квот. Так, за інформацією ЦВК, у майже 17% (1354 з 7943) зареєстрованих на місцеві вибори списків партій, в яких не було дотримано гендерних квот. Тобто територіальні виборчі комісії не мали права реєструвати такі списки. Тим не менш вони це робили – інколи за рішенням суду та за невтручання ЦВК [11]. Внаслідок проведення місцевих виборів у 2020 р. частка жінок збільшилася у представницьких органах місцевого самоврядування, зокрема у обласних радах представництво жінок збільшилася до 28%, районних радах – 34%, Київській міській раді – 31%, міських радах – 33%, районних у місті радах – 43%, селищних радах – 38%, сільських радах – 41%.

Упродовж 2015–2021 рр. в Україні запровадження гендерних квот сприяло зростанню представництва жінок у Верховній Раді України та місцевих радах: у Верховній Раді України до 20,7%, в обласних радах – 27,8%, міських радах міст обласного значення – 30,1%, районних радах – 34,3%. Водночас у 2020 р. серед голів сільських і селищних рад лише 16,5% жінок (у 2015 р. – 31,3%). Однак, внаслідок децентралізації зменшилося представництво жінок у селищних та сільських радах (37,9% та 41% відповідно, порівняно з 46,1% та 55,7% у радах попереднього скликання) [12]. Наведена гендерна статистика підтверджує, що застосування гендерного квотування позитивно вплинуло на збільшення представництва жінок в органах місцевого самоврядування.

У перших нормативно-правових документах з гендерної проблематики, зокрема Постанові Кабінету Міністрів України «Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства», Постанові Верховної Ради України «Про Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок», Указі Президента України «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні» та ухваленій на його виконання Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження

Національного плану дій на 1997–2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі в суспільстві» закладена концепція поліпшення становища жінок, яка вже практично себе вичерпала, оскільки замість неї у світі утверджується концепція комплексного гендерного підходу [13, с. 9–10].

Одним із перших правових документів України, де використовується термін «гендер» став Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності в суспільстві на 2001–2005 рр. На виконання зазначеного плану дій Міністерство юстиції України розробило Методичні рекомендації щодо здійснення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів. У 2018 р. процедуру проведення гендерно-правової експертизи було удосконалено.

Основною метою гендерної експертизи є надання висновку щодо відповідності законопроектів принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Висновок гендерно-правової експертизи має бути обов'язковою складовою пакету документів, які подаються разом з проектом нормативно-правового акту до розгляду [14]. Проте, як демонструє практика, гендерна експертиза законопроектів не завжди здійснюється.

У 2005 р. юридично визначено посадових осіб з гендерних питань відповідно до Указу Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [15], згідно з яким у державній установі – один із заступників міністра, керівників інших центральних і місцевих органів виконавчої влади відповідає за реалізацію гендерної політики.

Для практичної реалізації ст. 24 Конституції України Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». Важким і водночас тривалим виявився процес щодо ініціювання та розгляду проектів Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». Із жовтня 1999 р., тобто впродовж шести років, до Верховної Ради України було подано в порядку законодавчої ініціативи шість законопроектів щодо забезпечення гендерної рівності. Зрештою, у 2005 р. Верховна Рада України ухвалила цей закон. Ухваленню закону сприяли парламентські слухання щодо реалізації в Україні Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» та «Становище жінок в Україні: ре-

лії та перспективи» (2004 р.) [16], а також активна позиція громадських організацій, які є рушійною силою просування гендерного законодавства та позиція нової влади, яка пріоритетним напрямом зовнішньої політики України визначила євроатлантичну інтеграцію, позаяк забезпечення рівноправності – це одна із складових євроінтеграційного процесу. Прийняття цього закону було одним із заходів щодо виконання у 2005 р. Плану дій Україна-ЄС, затвердженого Кабінетом Міністрів України та безумовним позитивним кроком для європейської інтеграції нашої держави.

Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» спрямований на правове забезпечення рівних прав, свобод жінок і чоловіків та створення умов для їх реалізації в усіх сферах життя суспільства, ліквідацію всіх форм дискримінації за ознакою статі, а також утвердження державних гарантій щодо формування паритетних відносин між жінками і чоловіками як умови сталого розвитку громадянського суспільства [17]. У цьому документі визначено: загальні положення та механізми забезпечення державної гендерної політики; відповідальність за порушення гендерного законодавства.

Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» має забезпечити рівні можливості для жінок і чоловіків у громадсько-політичній сфері, соціально-економічній сфері та сфері освіти та в засобах масової інформації. Окрім цього, у законі визначено, що чинне законодавство та проекти нормативно-правових актів підлягають гендерно-правовій експертизі, порядок проведення якої визначає Кабінет Міністрів України. Варто зауважити, що Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» здебільшого є декларативний, оскільки у законі відсутні:

- перелік спеціальних гендерних механізмів і процедури їх впровадження;
- належна юридизація принципу процесуальності захисту прав дискримінаційної особи;
- конкретні показники представництва жінок і чоловіків в органах публічної влади;
- санкції за порушення гендерного законодавства тощо.

З метою утвердження рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та їх реалізації як основного права людини у 2006 р. ухвалене Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006 – 2010 рр.» [18]. Для удосконалення механізмів реалізації гендерної політики у всіх сферах

життя суспільства та впровадження європейських стандартів рівності у 2018 р. ухвалена Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р. [19]. У зазначеній програмі пропонується вирішувати гендерні проблеми на основі комплексного підходу та виконання таких пріоритетів, як: удосконалення законодавства, врахування гендерної складової в програмах економічного та соціального розвитку, розширення переліку гендерних статистичних показників, зменшення гендерного дисбалансу в органах публічної влади, гендерна освіта тощо.

У 2020 р. Кабінет Міністрів України та Міністерство соціальної політики України прийняли низку гендерних рішень, зокрема затвердили:

- типові положення про відповідальний підрозділ з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- типові положення про радника з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;
- Інструкцію щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів;
- Методичні рекомендації щодо оцінювання гендерного впливу галузевих реформ.

У 2021 р. Указом Президента України затверджена Стратегія людського розвитку до 2025р., відповідно до якої однією з п'яти стратегічних цілей є забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах життя суспільства та впровадження кращих європейських стандартів гендерної рівності. Для реалізації означеної стратегічної цілі необхідні:

- запровадження гендерного підходу до формування законодавства у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- виконання міжнародних зобов'язань щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- подолання гендерних стереотипів та інших форм дискримінації [20].

Із метою забезпечення реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, вдосконалення механізмів її реалізації у 2022 р. уряд затвердив Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 р. Результатом реалізації Стратегії мають стати застосування системного підходу до реалізації державної політики забезпечення

гендерної рівності та консолідація дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання для забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема в подоланні наслідків повномасштабної війни [21]. Стратегія розроблена згідно із Цілями сталого розвитку України на період до 2030 р. Також реалізація Стратегії здійснюватиметься з урахуванням міжнародних інструментів Європейського Союзу, Ради Європи, ООН, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, рекомендацій міжнародних моніторингових інституцій у сфері прав людини, Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комісії ООН зі становища жінок тощо.

Зазначений документ концентрує увагу на чотирьох стратегічних цілях, серед яких:

– ефективне функціонування національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, який має спроможність підтримувати формування, впровадження, моніторинг та оцінювання політики гендерної рівності в різних сферах суспільного життя та на всіх рівнях;

– забезпечення жінкам та чоловікам рівних прав та можливостей людського розвитку у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури та спорту;

– протидія усім формам насильства, зокрема пов'язаного з воєнними діями та збройними кон-

фліктами, та беруть рівну участь у розбудові миру та постконфліктному відновленні;

– забезпечення рівної участі жінок та чоловіків у різних сферах економічної діяльності та користування результатами сталого економічного розвитку.

Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 р. визначає пріоритетні напрями консолідованих дій органів публічної влади, міжнародних організацій, соціальних партнерів, громадських об'єднань, закладів, установ та організацій різних сфер, приватного сектору в усіх сферах життєдіяльності суспільства. для реалізації міжнародних та національних зобов'язань щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків для сталого розвитку держави у всіх сферах [21].

Формулювання висновків і перспектив подальших досліджень. Отже, незважаючи на те, що правовий механізм формування та реалізація гендерної політики в Україні має значний прогрес, однак реального гендерного рівноправ'я ще не досягнуто. Тому для удосконалення наявного правового механізму формування та реалізації гендерної політики в Україні необхідно: враховувати принципи гендерної рівності у всіх нормативно-правових документах; виконувати міжнародні зобов'язання щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; забезпечити проведення гендерної експертизи усіх проектів нормативно-правових актів; розроблення гендерних нормативних санкцій і стимулів тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Global Gender Gap Report 2022 : Insight report / World Economic Forum. July 2022. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2022/08/WEF_GGGR_2022.pdf
2. Лазар І. Г. Механізми забезпечення паритетної демократії в органах публічної влади : монографія; за наук. ред. О. Д. Лазор. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2009. 232 с.
3. Нормативно-методичні основи гендерних перетворень / Школа Рівних Можливостей. К.: ПП "Видавнична група "Око", 2004. 260 с.
4. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 верес. 2019 р. № 722/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
5. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>
6. Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 груд. 2020 р. № 1578-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1578-2020-%D1%80#Text>
7. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
8. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2365-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Біденко Ю., Кисельова В. Про гендерну політику в Україні. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії», для «Хвилі». 2017. URL: <https://gendercenter.sumdu.edu.ua/index.php/news/314-pro-hendernu-polityku-v-ukraini>
10. Вибірчий кодекс України від 19 груд. 2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n2981>

11. Марценюк Т., Тишко І. Переваги та виклики застосування гендерної квоти під час місцевих виборів 2020 року в Україні. Вокс Україна. <https://voxukraine.org/perevagy-ta-vyglyky-zastosuvannya-gendernoyi-kvoty-pid-chas-mistsevyh-vyboriv-2020-roku-v-ukrayini>

12. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки : Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серп. 2022 р. № 752-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>.

13. Лазар І. Г. Механізми забезпечення паритетної демократії в органах публічної влади : монографія; за наук. ред. О. Д. Лазор. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2009. 232 с.

14. Біденко Ю., Кисельова В. Про гендерну політику в Україні. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії», для «Хвилі». 2017. URL : <https://gendercenter.sumdu.edu.ua/index.php/news/314-pro-hendernu-polityku-v-ukraini>

15. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Указ Президента України від 26 лип. 2005 р. № 1135/2005 URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

16. Про проведення парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» : Постанова Верховної Ради України від 25 берез. 2004 р. № 1663-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

17. Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

18. Про схвалення Концепції Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006 – 2010 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 лип. 2006 р., № 384-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

19. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квіт. 2018 р. № 273. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF#Text>

20. Стратегія людського розвитку: Указ Президента України від 14 трав. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#n2>

21. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки : Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серп. 2022 р. № 752-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>

УДК 354:351.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.7>

Сорока Світлана Вікторівна,

доктор наук з державного управління, професор,

професор кафедри публічного управління та адміністрування

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ORCID ID: 0000-0003-2022-0388

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ УРЯДУ В КРАЇНАХ ЄС НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ КОМІСІЙ

EFFECTIVENESS OF PARLIAMENTARY CONTROL OF THE GOVERNMENT IN EU COUNTRIES ON THE EXAMPLE OF THE ACTIVITIES OF INVESTIGATIVE COMMISSIONS

Стаття присвячена аналізу практики застосування інституту слідчих комісій в країнах ЄС та визначенню ролі даного інституту в процесі парламентського контролю за діяльністю уряду. Визначені основні аспекти парламентського контролю уряду в країнах Європейського Союзу. Класифіковано форми парламентського контролю та їх особливості. Проаналізовано організаційно-правові засади діяльності та практичні аспекти функціонування слідчих комісій в ЄС. Доведено, що дієвим механізмом парламентського контролю є слідчі комісії, які є органами парламенту або однієї з його палат, що створюються з метою встановлення фактів неефективного державного управління, викриття зловживань органів державної влади і мають особливі повноваження, наближені до судових та адміністративних.

Поняття слідчої комісії парламенту розкривають такі елементи: 1) є внутрішнім органом парламенту; 2) має повноваження проводити розслідування; 3) метою діяльності є дослідження фактичного та правового стану окресленої парламентом проблеми і формулювання відповідного рішення; 4) для реалізації власної мети має владні повноваження щодо суб'єктів підконтрольної парламенту виконавчої влади, зокрема фізичних осіб задля отримання інформації; 5) результати роботи комісії є основою для прийняття парламентом рішення в межах наданих йому повноважень.

Наслідком звіту комісії може бути притягнення посадових осіб до конституційної або політичної відповідальності, а також направлення справи до правоохоронних органів. Звіт виконує суто консультативну функцію, він не є обов'язковим для виконання ні для парламенту, ні для уряду, ні для судових органів. У ньому наводяться підсумки діяльності слідчого органу, які можуть бути корисними для подальшого вирішення проблеми компетентними органами. Для того щоб ці рекомендації були втілені в життя, їх має підтримати парламентська більшість.

Ключові слова: слідча комісія парламенту, парламентське розслідування, парламентський контроль.

The article analyzes the practice of applying the Institute of Investigative Commissions in the EU countries and determines the role of this institution in the process of parliamentary control over the activities of the government. The main aspects of parliamentary control of the government in the countries of the European Union are identified. The forms of parliamentary control and their features are classified. The organizational and legal bases of activity and practical aspects of the functioning of Investigative Commissions in the EU are analyzed. It is proved that the effective mechanism of parliamentary control is Investigative Commissions, which are bodies of the parliament or one of its chambers, created for the purpose of establishing the facts of inefficient public administration, exposing abuses of state authorities and having special powers close to judicial and administrative ones.

The concept of the investigative commission of the Parliament reveals the following elements: 1) is an internal body of the parliament; 2) has the authority to conduct an investigation; 3) the purpose of the activity is to study the actual and legal status of the problem outlined by the parliament and the formulation of the relevant decision; 4) to implement its own goal, it has power over the subjects of the executive power controlled by the parliament, in particular individuals, to obtain information; 5) the results of the commission's work are the basis for the parliament to make a decision within the limits of its powers.

The commission's report may result in bringing officials to constitutional or political responsibility, as well as sending the case to law enforcement agencies. The report performs a purely advisory function and is not binding on the parliament, the government, or the judiciary. It provides results of the activities of the investigating body, which may be useful for further solving the problem by the competent authorities. In order for these recommendations to be implemented, they must be supported by a parliamentary majority.

Key words: committee of inquiry, parliamentary inquiry, parliamentary control.

Постановка проблеми. Без сумніву інститут тимчасових слідчих комісій являє собою найважливіший механізм контролю, яким володіють сучасні парламенти. Верховна Рада України регулярно звертається до даного засобу з метою контролю уряду та інших органів виконавчої влади. За період 1994–2023 року, за підрахунками автора, було створено 179 тимчасових слідчих комісій – найбільший показник з усіх країн Європи. Однак ефективність діяльності слідчих комісій досить низька, про що свідчить зокрема й те, що у 75% випадків результати роботи комісій парламентом не розглядалися. Тому актуальним є дослідження досвіду функціонування слідчих комісій в країнах Європейського Союзу та ролі цього інституту в процесі контролю за урядом.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зазначити, що визначена проблематика останнім часом не залишається поза увагою науковців, однак переважно зарубіжних. Вагомий внесок у розробку теоретичних та методологічних проблем парламентського розслідування внесли європейські вчені К. Стром, В. Мюллер, Т. Бергман, Г. Пайдала, П. Чорний, Б. Банацак, М. Грибовський та японський дослідник Х. Ямамото. Серед українських праць присвячених проблемам парламентського розслідування та створення слідчих комісій слід відмітити працю А.Б. Медвіда та інформаційно-аналітичні дослідження експертів Лабораторії законодавчих ініціатив. Проблема ролі слідчих комісій у здійсненні парламентського контролю за діяльністю уряду в країнах ЄС досі не була предметом спеціального дослідження, що стало підставою для вибору теми статті, визначення її мети і завдань.

В процесі дослідження автор **поставив мету** здійснити проблемно-функціональний аналіз практики застосування інституту слідчих комісій в країнах ЄС та визначити особливості парламентського контролю за діяльністю уряду за допомогою даного інституту.

Виклад основного матеріалу. Прийняття законів та контроль за їх виконанням є важливими складовими парламентської діяльності, тому контрольні повноваження законодавчого органу виходять з самої теорії розподілу державної влади. Сутність контрольної функції парламенту разом з тим обумовлена правом народу контролювати діяльність всіх структур, яким він передав владні повноваження. Здійснюючи від імені народу вищу форму контролю, ці структури самі контролюються народом за допомогою різних інститутів прямої демократії.

Особливістю контрольної діяльності парламенту є те, що її часто досить складно чітко виокремити від інших функцій, які виконує парламент. Контроль є елементом парламентських процедур в сфері виконання законодавчої та установчої функцій парламенту. Як влучно зауважив П. Сарнецький, в багатьох випадках практика доводить про відносність різниці між законодавчою та контрольною функціями парламенту [12, с. 10].

Проблемно-функціональний аналіз визначень поняття парламентського контролю дозволяє виокремити наступні підходи:

1. Акцентується увага на політичній та правовій відповідальності уряду перед парламентом. Так, на думку французьких дослідників, парламентський контроль – це комплекс заходів, що дозволяє парламенту скласти думку про діяльність уряду і повалити його у разі глибокої незгоди із здійснюваною політикою. Німецький дослідник В. Стефані вважає, що парламентський контроль означає парламентський процес перевірки і визначення (чи здійснення впливу) форми поведінки інших, зокрема уряду і органів управління, при безпосередній (парламентська більшість) і/або непрямій (опозиція) можливості застосування санкцій або обов'язкового в правовому відношенні прийняття рішення, а також висловлення політичної позиції в результаті отримання інформації, її переробки і оцінки, включаючи схвалення та критику.

2. Визначення парламентського контролю як форми непрямого контролю громадян. Парламентський контроль – це здійснюваний громадянами, за допомогою обраних ними представників, комплекс заходів з постійного спостереження і перевірки діяльності системи виконавчої влади, а також з усунення виявлених в результаті такої перевірки порушень і попередженню можливих невідповідностей.

3. Наголошується на механізмах здійснення парламентського контролю, визначення його як системи норм, що регулює встановлений порядок проведення спостереження і перевірки в основному діяльності органів виконавчої влади, що здійснюється як парламентською більшістю і опозицією, так і допоміжними органами вищого законодавчого органу і спрямований на оцінку цієї діяльності з можливим застосуванням санкцій (вотуму недовіри, резолюції осуду, імпічменту тощо). Цього ж підходу дотримується В.В. Марченко, визначаючи парламентський контроль за діяльністю уряду як заснований на конституційних приписах систематичні спостереження, аналіз та оцінювання законності дій вищого органу

виконавчої влади, які здійснюються як парламентом взагалі, так і його органами зокрема, і можуть мати своїми наслідками застосування санкцій в разі виявлення порушень вимог законодавства [3, с. 10].

Слід зауважити, що всі перелічені визначення достатньо адекватно передають сутність парламентського контролю, являючи собою авторські трактування цього феномену. Автор цілком погоджується з кожним з них, лише хотів би уточнити деякі особливості парламентського контролю, на яких слід зупинитися при розгляді механізмів взаємодії уряду та парламенту як органів державної влади.

Взагалі корекційно-правові акти, що приймає парламент, у яких поряд із оцінкою діяльності підконтрольного об'єкту конкретизуються його повноваження стосовно усунення недоліків та проведення превентивних заходів, є інтегральною частиною парламентського контролю уряду. В ідеалі вони мають призводити до модифікації способу проведення урядової політики згідно з очікуваннями парламенту. Йдеться про дослідження парламентом відповідності діяльності уряду основним політичним засадам парламенту.

Більш докладно визначає види реалізації парламентом контрольної функції, які одночасно представляють собою етапи її здійснення, українська дослідниця О.О. Майданник. До них належать: а) планування контрольної діяльності парламенту; б) виявлення, отримання інформації щодо процесів, які відбуваються у різних сферах суспільного і державного життя, стосовно діяльності підконтрольних парламентові суб'єктів; в) аналіз отриманої інформації; г) співставлення отриманої інформації, даних щодо діяльності підконтрольних парламентові суб'єктів із приписаними чинних законів та її оцінка; д) встановлення невідповідності, порушень, відхилень від вимог законодавства з боку підконтрольних суб'єктів; е) висування вимог та пропозицій щодо усунення допущених порушень та недоліків у діяльності підконтрольних суб'єктів; ж) вдосконалення законів та розробка заходів, що мають запобігати у майбутньому допущенню аналогічних порушень [2, с. 17]. Як видно у даній схемі значна увага приділена превентивним заходам та профілактиці порушень з боку виконавчої влади.

Періодизація основних етапів парламентського контролю запропонована вищезазначеними авторами однак не передбачає етапу, який на нашу думку є обов'язковим при здійсненні процесу контролю уряду, а саме етапу моніторингу виконання прийнятих парламентом рішень, вирішення

проблемної ситуації виконавчим органом. Саме він визначає ефективність контрольної діяльності, тому що відсутність результату вирішення кожної конкретної ситуації нівелює всі попередні стадії і процес парламентського контролю в цілому.

Періодизація розроблена І.К. Залюбовською передбачає етап моніторингу за процесом виконання парламентських рішень і має такий вигляд: а) встановлення фактичного виконання органами виконавчої влади своїх обов'язків; б) надання правильної (об'єктивної) суспільно-політичної та спеціально-юридичної оцінки дій органів виконавчої влади; в) прийняття ефективних рішень щодо удосконалення діяльності підконтрольного об'єкту, а у випадках виявлення неправомірних дій – приведення в дію відповідних правоохоронних механізмів, вжиття заходів щодо попередження відхилень у майбутньому; г) досягнення оперативного, найбільш повного та якісного виконання прийнятого парламентом у рамках проведення контрольних заходів рішення [1, с. 9–10]. Проте остання стадія наголошує на беззаперечній обов'язковості прийнятого парламентом рішення, що за певних обставин може означати пряме втручання в діяльність виконавчих органів та порушувати баланс гілок державної влади.

В контексті дослідження нас глибше цікавить саме парламентський контроль уряду, до якого можна віднести ту діяльність парламенту, метою якої є здійснення фактичного аналізу особливостей функціонування уряду, окремих міністрів та органів урядової адміністрації, що їм підпорядковується. Наслідком таких дій є формулювання оцінки діяльності контрольованих об'єктів. Така оцінка може мати як критичний характер, так і характер схвалення парламентом основних напрямів політики та діяльності уряду. Задля цього парламент приймає різноманітні пропозиції, резолюції, рекомендації, які, зокрема, надаються для ознайомлення та осмислення уряду та окремим міністрам. Зрозуміло що предметом контрольної діяльності є здійснення впливу на урядову діяльність, її удосконалення. У надзвичайних випадках це може доходити до зміни самого уряду.

Механізм парламентського контролю уряду являє собою багаторівневу систему суб'єктів. На думку автора, перша ланка включає в себе безпосередньо парламент – як орган, що здійснює контроль за урядом колективно. До другої ланки входять органи парламенту – комітети та комісії, а також окремі представники парламенту, які теж мають повноваження з контролю. До третьої – органи що підпорядковуються парламенту – спеціалізовані допоміжні парламентські інституції,

зокрема Уповноважений з прав людини та Рахункова палата, які, порівняно з першою та другою групою суб'єктів, наділені досить широкою незалежністю та самостійністю у здійсненні контролю. Важливо зазначити в цьому контексті, що суб'єкти парламентського контролю можуть здійснювати контрольні заходи самостійно, а також доручати проведення окремих контрольних заходів іншим органам державної влади або залучати інші органи, установи, організації, окремих осіб для надання пропозицій, проведення експертиз, досліджень.

Мету парламентського контролю уряду, на думку польського дослідника Р. Мойка, слід розглядати на фоні політичної конструкції парламентських урядів. Істотою цієї системи є те, що уряд походить з парламенту і є політичним відображенням правлячої парламентської більшості. Існуюча парламентська опозиція повинна мати можливість ознайомлення з діяльністю уряду і урядової адміністрації та оцінювати різні аспекти їх діяльності, що для парламентської більшості може бути не вигідним. Правляча парламентська більшість, яка політично підтримує уряд з очевидних причин не зацікавлена у тому щоб парламентський контроль виявляв помилки та похибки урядування [8, с. 154].

В залежності від особливостей форм державного правління у світовій теорії і практиці сформувалися відповідні моделі парламентського контролю уряду. Перша модель притаманна для країн, де встановилася парламентська форма правління. Особливістю даної моделі є наявність взаємного контролю парламенту і уряду, тісних взаємовідносин законодавчої та виконавчої гілок влади. Парламент контролює уряд за допомогою інституту парламентської відповідальності уряду (вотум недовіри, відмова у довірі, інститут імпічменту), призначає уряд та відправляє його у відставку. Водночас уряд може теж досить ефективно впливати на діяльність парламенту, має повноваження ініціювати розпуск парламенту за відповідних умов.

Для країн із президентською формою правління характерна інша модель здійснення парламентського контролю. У таких країнах державний механізм побудовано на засадах жорсткого поділу гілок влади, максимального організаційного і функціонального їх роз'єднання. Виконавчі органи влади не відповідальні перед парламентом і мають значну автономію. Відповідно члени уряду призначаються президентом і не повинні бути представниками законодавчого органу. Разом із тим, система розподілу влади, стримувань і про-

тиваг у президентських республіках, за умови існування демократичного режиму, забезпечує реальні можливості законодавчої влади здійснювати контроль за діяльністю виконавчої влади. Парламент, зокрема, застосовує такі засоби контролю, як проведення розслідувань, слухань щодо діяльності виконавчої влади. Під час цих процедур парламент не уповноважений застосовувати до уряду конституційно-правові або політичні санкції, проте, парламент має право звинувачувати запрошених у неповазі до нього, у наданні неправдивої інформації, що тягне за собою кримінальну відповідальність.

На відміну від парламентських, у президентських країнах не існує інституту розпуску парламентів. Уряд не має права ні розпустити парламент, ні здійснювати постійний вплив на членів парламенту під час засідань. Проте і в цих країнах президент як голова уряду має у своєму розпорядженні достатньо засобів впливу на парламенти, зокрема, право відкладального вето. Отже, якщо законодавчий орган не представлений сильним парламентом, то виконавча влада схильна домінувати над ним.

Третя модель парламентського контролю властива країнам зі змішаною формою державного правління і поєднує в собі якості притаманні як першій, так і другій моделі. У таких країнах існує інститут парламентської відповідальності уряду і законодавчий орган може відправити його у відставку. Президент в свою чергу має повноваження щодо вирішення питання про розпуск парламенту, а також відправлення уряду у відставку. Така модель теж передбачає досить тісну взаємодію законодавчої та виконавчої гілок влади.

Узагальнюючи вищезазначене слід сказати, що реальний обсяг повноважень парламенту кожної конкретної країни в сфері контролю залежить не лише від форми правління, а також від низки факторів, таких як державний устрій, політичний режим, історичні особливості розвитку вищих органів державної влади та традиції їх взаємодії. Вважаємо за необхідне окремо виділити механізми які реалізуються в процесі поточного контролю уряду та механізми пов'язані з інститутом парламентської відповідальності уряду і представити їх у вигляді нижченаведеної таблиці.

Механізми здійснення парламентського контролю закріплюються у законодавчих актах, що робить їх юридично обов'язковими компонентами системи державного управління. Виділяють наступні форми законодавчого закріплення положень про парламентський контроль:

Механізми парламентського контролю уряду

Механізми поточного (інформаційно-коригуючого) парламентського контролю уряду	Контроль в межах парламентської відповідальності уряду
Діяльність слідчих комісій (парламентські розслідування)	Формування уряду та призначення окремих його представників
Інститут інтерпеляцій	Схвалення програми діяльності уряду або урядової декларації (як правило відбувається під час формування уряду)
Парламентські, депутатські запити та звернення	Вотум недовіри прем'єр-міністру або уряду в цілому
Слухання та дебати у парламенті з питань діяльності уряду	Постановка питання про довіру уряду (вотум довіри)
Усні та письмові питання до уряду на засіданнях парламенту	Індивідуальний вотум недовіри представникам уряду
Розгляд доповідей та звітів уряду та його членів	Притягнення посадових осіб до відповідальності в порядку імпичменту або процедур подібних до нього
Галузевий контроль комісій та комітетів парламенту, прийняття ними рекомендацій, висновків, пропозицій	
Прийняття парламентом постанов, резолюцій, декларацій про критику або схвалення діяльності уряду	
Затвердження парламентом урядових програм загальнодержавного розвитку	
Контроль що здійснюється спеціалізованими допоміжними органами, які підпорядковуються парламенту (Уповноважені з прав людини, Рахункові палата, Парламентські комісари тощо)	
Контроль за делегованим законодавством (нормативні акти, які приймаються урядом за уповноваженням парламенту і мають силу закону)	

1) фіксація основних засад контрольної діяльності в розділах основних законів, присвячених статусу та компетенції парламенту;

2) зосередження норм, присвячених парламентському контролю, в окремих автономних розділах основних законів країни;

3) закріплення окремих положень, присвячених напрямам контрольної діяльності, її формам в розділах основних законів, присвячених статусу та компетенції парламенту, на додаток до яких ухвалюється спеціальний закон, що регламентує парламентський контроль;

4) наявність в національних конституціях норм, що дозволяють парламенту сформувати, а у ряді випадків і визначити зміст діяльності органів парламентського контролю.

Важливо, що особливості закріплення форм парламентського контролю впливають на ефективність його здійснення, але не є визначальним фактором в цьому. Значну роль відіграє наявність в країні демократичного режиму. В країнах з недемократичним режимом інститут парламентського контролю може існувати згідно із законодавством, але він не буде реалізований або буде неефективним не відповідаючи своїй функціональній природі. Великий вплив на здійснення контролю накладає загальний характер взаємовідносин законодавчої та виконавчої влади, що

визначається формою державного правління та устрою, державними традиціями тощо. На сучасному етапі помітну роль у посиленні дієвості парламентського контролю відіграють політичні партії, які інколи спотворюють систему розподілу державної влади. В таких умовах особливого значення набувають елементи конституційного устрою, які забезпечують права парламентської меншості, створюючи перешкоди для повного підпорядкування парламенту урядовій більшості.

Сучасна демократична держава не може функціонувати без ефективної взаємодії уряду та парламенту. Значну роль у процесі взаємодії відіграє контроль урядової діяльності, який здійснюється парламентськими комітетами та комісіями. Слід зазначити, що застосування термінів «комітет» чи «комісія» в країнах Європейського Союзу переважно залежить від загальноприйнятої у країні термінології. Основною відмінністю можна назвати те, що комітети створюються як постійно діючі органи, а комісії можуть бути як постійними, так і тимчасовими.

Говорячи про участь парламентських комітетів і комісій у процесі контролю уряду, слід виокремити такі сфери їх діяльності: розгляд звітів та інформації міністрів та керівників органів державної адміністрації; аналіз діяльності окремих секторів державного управління, зокрема і впро-

вадження у життя та виконання законів та постанов парламенту; реалізація прийнятих комісіями звітів та рекомендацій; парламентське розслідування шляхом створення слідчих комісій.

Значну роль у процесі контролю виконавчої гілки влади в країнах Європейського Союзу відіграють парламентські розслідування. Говорячи про характер парламентського контролю, який здійснюється за допомогою слідчих комісій, слід звернути увагу на його дуалістичність. По-перше, такий контроль полягає у встановленні певних фактів та їх оцінюванні, а отже, є інформаційним. По-друге, це контроль коригуючий (корекційний) і включає в себе певний вплив з боку парламенту на становище контролюваного суб'єкта в майбутньому. Водночас зважаючи на цю другу фазу контролю важливо, що такий вплив не може мати правових наслідків. Це обумовлено тим, що парламент у процесі реалізації функції контролю не може втручатися у справи, які належать до компетенції виконавчої або судової влади в такий спосіб, що може порушити принцип поділу державної влади.

Слідчі комісії є органами парламенту або однієї з його палат, що створюються з метою встановлення фактів неефективного державного управління, викриття зловживань органів державної влади і мають особливі повноваження, наближені до судових та адміністративних. Відносно питання предмета можливого розслідування слід зазначити, що аналіз досвіду проведення парламентських розслідувань у зарубіжних країнах дозволяє констатувати таке. Найчастіше предметами розслідувань слідчих комісій стають порушення у діяльності посадовців, які ставлять під сумнів можливість здійснення ними своїх повноважень на високих державних постах. Це такі явища, як зловживання або перевищення посадових повноважень, факти корупції, несумлінне виконання посадових обов'язків, нецільове витрачання бюджетних коштів, некомпетентність у професійній діяльності, яка може викликати негативні наслідки. Також парламентські розслідування проводяться по фактах технологічних, екологічних катастроф, аварій, пожеж. У зв'язку з підвищеною терористичною загрозою останнім часом все частіше проводяться парламентські розслідування, що стосуються обставин здійснення терористичних актів. Нерідко предметом стають фінансові, соціальні кризи, а також випадки невиконання прийнятих парламентом законів.

Слід виокремити такі елементи, які глибше розкривають поняття слідчої комісії парламенту:

1) є внутрішнім органом парламенту, до складу якого входять його члени;

2) має повноваження проводити розслідування;

3) метою діяльності є дослідження фактичного та правового стану окресленої парламентом проблеми, зокрема питання про політичну та конституційну відповідальність і формулювання відповідного рішення;

4) для реалізації власної мети комісія має владні повноваження щодо суб'єктів підконтрольної парламенту виконавчої влади, зокрема фізичних осіб задля отримання інформації: такі її функції є аналогічними або подібними до тих, що належать органам судової або виконавчої влади;

5) результати роботи комісії є основою для прийняття парламентом рішення в межах наданих йому повноважень, а також надають суспільству інформацію про справу, яка є об'єктом дослідження.

Взагалі комісії, що наділяються правом проведення слідчих дій, є основним засобом розслідування та притягнення до відповідальності урядових чиновників, який є у розпорядженні парламенту. У цьому контексті важливим питанням є визначення парламентського органу, наділеного компетенцією проводити розслідування. Як правило, у країнах Європи нею наділяються тимчасові спеціалізовані слідчі комісії. Вони мають різні назви: слідчі комітети парламенту в Австрії, Швеції, Польщі, Латвії, Німеччині; парламентські слідчі комісії в Естонії та Литві; парламентські комітети з розслідування особливо важливих справ у Данії тощо. Однак слід звернути увагу на те, що в деяких країнах для проведення парламентського розслідування, поряд із тимчасовими слідчими комісіями, використовуються також наявні в парламенті (палаті) постійні комітети, як-то у Франції та Італії. У Німеччині слідчі повноваження, поряд із спеціалізованими слідчими комітетами, має Комітет з питань оборони, який за покладення на нього обов'язків провести парламентське розслідування наділяється правами слідчої комісії. У Нідерландах з 2002 року нижня палата парламенту має власний постійний слідчий підрозділ, так званий Слідчий Офіс (*Investigation & Verification Office*), основною функцією якого є перевірка даних, котрі уряд надає Палаті Представників.

Слід акцентувати, що прерогативи створення слідчих комісій, як правило, належать нижнім палатам парламенту, тому верхні палати в Чехії, Німеччині, Польщі, Австрії, не маючи повноважень нагляду за урядом, такі комітети створювати не можуть. У Словенії верхня палата – Національна Рада – не може створити слідчого комітету,

але може вимагати зробити це у нижньої палати – Національної Асамблеї. Створення слідчих комісій як кожною палатою парламенту окремо, так і двопалатних комісій з розслідування можливе в Італії та Іспанії.

Аналізуючи особливості процедури проведення парламентського розслідування доцільно виокремити його стадії:

1. Порушення парламентського розслідування.
2. Підготовка до проведення розслідування.
3. Збір та аналіз інформації.
4. Оприлюднення заключного звіту.

Також важливим моментом після проведення парламентського розслідування, на думку автора, є контроль за реалізацією прийнятих рішень парламенту за результатами звіту слідчої комісії. Він може здійснюватися відповідним постійним комітетом, компетенція якого відповідає розглянутій слідчою комісією справі.

Ініціювати створення спеціальної слідчої комісії можуть члени парламенту, а в окремих випадках навіть уряд. Винятком є Австрія та Данія, де лише комітети з внутрішніх справ палат парламенту (Головний комітет та Постійний адміністративний комітет відповідно) можуть запровадити парламентське розслідування. Кількість парламентарів, необхідна для порушення питання щодо створення слідчої комісії, коливається від одного до 1/3 членів парламенту (палати). У Румунії та Іспанії політичні групи парламенту теж мають таке право [14, с. 41]. Іншою є ситуація стосовно прийняття рішення про створення комісії, яке, як правило, вимагає згоди парламентської більшості, незалежно від того, скільки підписів було зібрано на користь такого рішення. Винятком серед країн Європейського Союзу є Німеччина та Португалія, у яких створення слідчої комісії вимагає згоди 1/4 та 1/5 членів парламенту відповідно. Ускладненою є процедура створення тимчасової слідчої комісії у Франції, де пропозиція щодо її створення спрямовується на розгляд парламентського комітету, що має відповідну спеціалізацію. Лише після аналізу ситуації та звіту комітету палата приймає рішення про необхідність створення слідчої комісії [14, с. 42].

Цілком зрозуміло, що причиною встановлення чітких процедур для створення слідчих комісій є необхідність недопущення використання інституту парламентських розслідувань як інструменту політичного тиску на уряд та парламент, що може призвести до дестабілізації системи державного управління. З іншого боку, вимоги до створення слідчої комісії не повинні стати перешкодою для

проведення об'єктивного парламентського розслідування. Не можна дозволити політичних силам, що підтримують уряд у парламенті, блокувати спроби їх ініціювання. У світлі окреслених вище факторів великого значення набуває можливість опозиції ініціювати парламентське слідство, а саме ухвалення рішення про створення слідчої комісії та прийняття рішення щодо її звіту. Було б цілком логічно, щоб меншість у парламенті мала б більше можливостей робити це. Але практика розвинених європейських країн не підтверджує цього.

Для того щоб розслідування було об'єктивним, до складу слідчих комісій залучаються представники різних парламентських фракцій, зокрема й опозиційних. У переважній більшості європейських країн члени комісій обираються парламентом на засадах пропорційного представництва політичних сил. Це означає, що більшість у комісії, як правило, складають представники урядової коаліції. Однак загальною тенденцією є намагання надати можливість малим та опозиційним партіям брати активну участь у роботі слідчих комісій. З такою метою в Німеччині з 1970 року була запроваджена формула представництва за методом Гейера-Німейера – якщо, зважаючи на малочисельність, фракція не отримує жодного місця в слідчій комісії, вона має право делегувати спеціального спостерігача, який бере участь у засіданнях без права голосу [7, с. 65]. У деяких країнах передбачено надання права опозиційним депутатам отримувати посаду керівника слідчого комітету або його заступника. Часто неписаним правилом є приналежність керівника та заступника до різних політичних фракцій, що також гарантує опозиції участь у керівництві роботою комісії, особливо за умов двопартійної системи. За необхідності, до складу слідчих комісій залучаються експерти з предмета розслідування. У Німеччині при цьому експерти, залучені ззовні, вважаються повноцінними членами комісії і навіть мають право голосу [11, с. 363].

Ефективність роботи слідчих комісій багато в чому залежить від повноважень, якими вони наділені. Як правило, органи, уповноважені проводити парламентські розслідування, наділяються досить широкими повноваженнями. Виокремлюють дві моделі конституційного та законодавчого врегулювання слідчих повноважень комісій. Перша модель передбачає застосування процедур згідно з кримінально-процесуальним кодексом (Польща, Австрія, Німеччина, Італія, Словаччина, Литва). У межах цієї моделі рішення про застосування примусу щодо свідків приймає відповідний

судовий орган, до якого може звернутися комісія. Відповідно до другої моделі повноваження комісії врегульовані законодавчими актами, що стосуються діяльності слідчої комісії (у Чехії в Регламенті засідань слідчої комісії, який має ранг законодавчого документа). Це дозволяє злагожено працювати, спираючись на норми, створені спеціально для потреб слідчої комісії, надаючи їй ширші компетенції і право вирішувати, які саме засоби застосовувати в процесі роботи.

Як вже зазначалося, парламентські розслідування можуть проводитися у відповідності до приписів кримінально-процесуального законодавства, а отримані матеріали можуть бути підставою для порушення кримінальної справи. Слідчі комісії можуть викликати на свої засідання і заслуховувати будь-яких посадових та інших осіб, направляти запити в органи влади, вимагати надання інформації, у тому числі секретного характеру, у якій, як правило, їм не може бути відмовлено. Повноваження комісії щодо допиту свідків, як правило, законодавчо закріплені, що надає авторитету парламентському розслідуванню. Відмова з'явитися за викликом слідчої комісії і давати свідчення загрожує обвинуваченням у неповазі до парламенту або притягненням до адміністративної відповідальності. Слід зазначити, що це є дуже важливим, тому що, як засвідчує досвід Франції, до законодавчого закріплення в 1977 році даного положення мали місце випадки відмови посадових осіб з'являтися на вимогу комісії.

У загальному вигляді можна окреслити таку схему повноважень слідчих комісій:

- 1) у визначеному законом порядку отримувати необхідні дані, що стосуються предмета розслідування, від державних органів, органів місцевої влади, службових осіб та окремих громадян;
- 2) ознайомлюватись з документами, що мають відношення до предмета розслідування;
- 3) запрошувати осіб для отримання свідчень чи пояснень з питань, щодо яких проводиться розслідування, заслуховувати їх;
- 4) залучати фахівців для роботи в слідчій комісії, призначати необхідні експертизи [5, с. 15].

Після проведення розслідування слідча комісія доповідає про його результати на засіданні парламенту (палати). Наслідком звіту комісії може бути притягнення посадових осіб до конституційної або політичної відповідальності, а також направлення справи до правоохоронних органів. Однак парламентське розслідування не може конкурувати із судовим, тим більше підміняти його. Постанови слідчих комісій не підлягають розгляду в суді. Суди вільні у розгляді та оцінці

обставин справи і можуть як враховувати, так і не брати до уваги результати розслідування слідчих комісій. У Нідерландах взагалі забороняється, щоб результати розслідування слідчої комісії згодом стали основою судових рішень.

Іншим важливим моментом, на якому слід акцентувати, є те, що звіт слідчого комітету або комісії виконує суто консультативну функцію, він не є обов'язковим для виконання ні для парламенту, ні для уряду, ні для судових органів. У ньому наводяться підсумки діяльності слідчого органу, які можуть бути корисними для подальшого вирішення проблеми компетентними органами. І зрозуміло, що для того, щоб ці рекомендації були втілені в життя, їх має підтримати парламентська більшість. Уповноважені органи повинні вчинити визначені законом дії для імплементації рішень комісії (наприклад, парламент може ініціювати прийняття закону, спрямованого на вирішення проблеми, що стала предметом розслідування комісії, з урахуванням розроблених нею рекомендацій) [5, с. 11–12].

На думку автора, ефективність імплементації рішення парламенту за результатами звіту слідчої комісії визначає загальну дієвість парламентського контролю, що здійснюється за допомогою даного інституту. Важливо, щоб парламент проводив подальший моніторинг стану впровадження вироблених рекомендацій. Така практика, зокрема, існує у Франції. Після завершення шестимісячного терміну з моменту публікації звіту слідчого комітету, уповноважений член відповідного постійного комітету має представити у своєму комітеті звіт про практичну реалізацію рекомендацій, визначених слідчим комітетом.

Досить часто комісія завершує свою діяльність без подання звіту (до речі, така практика спостерігається також і в Україні). Так, наприклад, в Угорщині більшість із існуючих слідчих комісій не подали фінального звіту на розгляд парламенту, оскільки не могли його створити через розбіжність у поглядах на результати розслідування. Таким чином, функціонування такої комісії втрачає сенс, адже вся суть її діяльності має бути відображена в підсумковому звіті. Світова практика свідчить, що членам тимчасових слідчих органів буває важко знайти консенсус під час створення рекомендацій стосовно подальшого вирішення розслідуваного питання. В Австрії цю проблему було вирішено таким чином: фінальний звіт повинен складатись із усіх позицій та пропозицій, представлених членами слідчої комісії [5, с. 34].

Кожна країна має власні особливості функціонування тимчасових слідчих комісій.

Охарактеризуємо їх на прикладі окремих країн ЄС. В Австрії слідча комісія створюється парламентською більшістю і кожна партія, представлена у Вищому парламентському комітеті, автоматично у ній репрезентується. Слідчі комісії працюють за такими самими правилами, як кримінальні суди. До 1988 року діяльність таких комісій не була публічною, але на сучасному етапі Президент парламенту може надати доступ представникам медіа до заслуховування показань свідків та експертів, що й робиться у більшості випадків [9, с. 238].

У Бельгії парламентські слідчі комісії були нехарактерним явищем до 1980-х років, тому що парламентська більшість у солідарність із урядом намагалася не дозволяти дії, що могли дискредитувати окремих міністрів чи уряд у цілому. До того ж, навіть коли слідча комісія притягала окремих міністрів до відповідальності, вони не йшли у відставку, доки їх підтримувала правляча партія. Сьогодні слідчі комітети стали альтернативним інструментом парламентського нагляду та їх діяльність набула значної публічності [15, с. 268].

Важливу роль у процесі контролю уряду, як засвідчує практика, відіграє діяльність слідчих комісій в Італії. Значний резонанс отримала робота спеціальних комісій з безробіття, розслідування діяльності трестів (забезпечення свободи конкуренції) і злочинів мафії, що створило багато проблем для правлячих кіл. На думку К.Г. Холодковського, незважаючи на те, що створення деяких комісій надавало уряду можливість затягнути чи відкласти вирішення питань, не можна недооцінювати їх діяльність. У результаті їх діяльності надбанням громадськості ставала достовірна інформація про проблеми управління державою. Так, робота комісії з розслідування злочинів мафії багато в чому підготувала ґрунт для підтримки суспільством рішучих антимафіозних заходів, що були застосовані в 1980–1990 рр. Водночас, саме завдяки парламентським розслідуванням, були відправлені у відставку, а потім притягнені до судової відповідальності низка представників уряду.

В Іспанії парламентські розслідування згідно зі ст. 76 Конституції можуть проводити як спільні комісії Конгресу Депутатів і Сенату, так і створені окремо палатами. Іспанськими фахівцями з конституційного права діяльність слідчих комісій визначається як одна з найбільш значимих функцій, що здійснюється парламентом і використовується для вирішення будь-яких питань, які становлять публічний інтерес. Так, наприклад, протягом 1990–1992 років у Сенаті працювали комісії з роз-

слідування проблем терористичної діяльності, робітників-емігрантів, університетської освіти, повеней, національних аеропортів, продажу й споживання наркотиків і т. п. [4, с. 129].

Деяка інша ситуація склалася у Франції, де процедура контролю виконавчої гілки влади через створення тимчасових слідчих комісій рідко є ефективною. У більшості випадків, коли опозиція хоче створити таку комісію, уряд має можливість за підтримки парламентської більшості запобігти цьому, до того ж саме парламентська більшість має виключне право призначати членів комітету [13, с. 339]. Ускладненим є порядок включення питання про формування комісії до порядку денного засідання палати, оскільки відповідно до п. 1 ст. 48 Конституції Французької Республіки 1958 р. уряд встановлює пріоритетний, а Національні Збори – додатковий порядок денний, що не дозволяє депутатам змінити передбачену програму роботи. По суті, уряд сам вирішує, потребує він контролю з боку парламенту або ні. Крім норм прописаних у Конституції Франції, діяльність тимчасових слідчих комісій регулюється Ордонансом № 58-1100 від 17 листопада 1958 року та Регламентом Національних Зборів Республіки. Рішення про створення слідчої комісії приймається постійною комісією палати – Комісією конституційних законів, яка може відхилити пропозицію про створення комісії, якщо це може спричинити втручання у виняткову компетенцію виконавчої влади або будь-яких інших органів, у тому числі й власне Національних Зборів. Парламентська статистика свідчить, що з 1981 по 1986 роки з 65 внесених пропозицій про створення комісій 60 було відхилено, з 1986 по 1988 роки з 22 пропозицій було відхилено 16 [4, с. 120]. Це пояснюється тим, що Уряд за допомогою конференції Глави Національних Зборів перешкоджав їхньому створенню, вважаючи це обмеженням своєї влади.

Згідно з ч. 5 ст. 6 Ордонансу № 58-1100 від 17 листопада 1958 року й п. 1-2 Регламенту Національних Зборів Франції діяльність слідчих комісій носить тимчасовий характер і припиняється з моменту надання доповіді, але не пізніше шестимісячного строку з моменту прийняття резолюції про створення комісії. За цей час необхідно зібрати інформацію й надати висновок палаті. Глава Національних Зборів повинен негайно повідомити Міністра юстиції відносно початку роботи спеціальної слідчої комісії. Згідно зі ст. 145-3, 145-4 Регламенту Національних Зборів, якщо Міністр юстиції повідомить про початок судового розслідування по фактах, які стали основою

для роботи слідчої комісії, то таке розслідування повинно бути негайно припинено главою Національних Зборів [10]. Робота комісії припиняється й у випадках розпуску Національних Зборів Президентом Французької Республіки.

Слідчі комісії Національних Зборів Французької Республіки мають досить широкий перелік повноважень у процесі проведення розслідування, серед яких – заслуховування міністрів, парламентарів, а також будь-яких приватних осіб; секретне інтерв'ювання осіб, що мають цінну інформацію; відрядження членів комісії з метою збору необхідної інформації як в межах Франції, так і за кордон; залучення експертів; звернення до Рахункової палати з пропозицією провести розслідування діяльності підконтрольних їй органів та служб. Важливо, що, незважаючи на такий широкий спектр повноважень, слідчі комісії не можуть застосовувати санкцій, їхні висновки й доповіді містять у собі рекомендації щодо врегулювання певного питання. Проте комісія може направити доповідь Міністрові юстиції для порушення останнім судового розслідування. Проте, як вже зазначалося, у переважній кількості випадків політичні та адміністративні наслідки роботи комісії є незначними.

Слід акцентувати увагу на тому, що загальною тенденцією для всіх європейських країн є нечисельність тимчасових слідчих комісій. За підрахунками автора, в Австрії такі комісії створювалися лише п'ять разів у 1980-х роках, жодного разу у 1990-х роках та лише один раз за останні 10 років. У Бельгії за період 1888–1988 року було створено дев'ять таких комітетів, а починаючи з 1989 року, майже кожен рік створюється по одному комітету. У Португалії створення слідчих комітетів інтенсивно використовується опозицією для контролю уряду, особливо під час функціонування однопартійних кабінетів. Середня кількість таких комітетів складає 8 за кожен каденцію парламенту. У Німеччині за каденцію парламенту в середньому утворюється 2–4 слідчі комісії. В Угорщині за останні чотири роки було створено 14 слідчих комітетів, переважна більшість за ініціативою опозиції.

Підсумовуючи аналіз діяльності слідчих комісій у парламентах країн ЄС, хотілося б навести думку польського дослідника Г. Пайдали, який, аналізуючи особливості інституту парламентського розслідування, звернув увагу на наступні його елементи. По-перше, це чітко окреслена політична мета створення слідчих комісій (часто під натиском суспільної думки). По-друге, межі їх діяльності стосуються процесу контролю, який

може виходити за рамки діяльності парламенту як органу (наприклад, отримання свідчень від фізичних осіб). По-третє, сутність парламентського слідства залежить від прийнятого у державі співвідношення між правом та політикою. Можна стверджувати, що провадження слідчої комісії становить конкуренцію для судового провадження, яке керується позитивним правом, а не цілями політичними. Отже, є чітка відмінність від розслідування, що проводиться слідчою комісією парламенту і судовим розслідуванням [6, с. 43].

Висновки. Значення парламентського контролю для функціонування системи державного управління величезне, що виявляється, зокрема, у такому: по-перше, він дозволяє вивчити ступінь та глибину виконання ухвалених законів; по-друге, сприяє виявленню об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на застосування законів на практиці; по-третє, парламентський контроль дозволяє визначити заходи, спрямовані на усунення виявлених недоліків у правозастосуванні; по-четверте, контроль-аналітична робота є підставою для внесення змін і доповнень у відповідні закони; по-п'яте, інститут парламентського контролю сприяє підвищенню відповідальності державних органів і посадових осіб за дотримання вимог законодавства. Однак слід звернути особливу увагу на те, що в процесі здійснення парламентського контролю уряду не має відбуватися втручання парламенту до сфери влади, яка йому не належить, що перетворює уряд на неефективний орган державної влади. Недостатній контроль з боку парламенту може спричинити неефективне управління державою, корумпованість виконавчої влади, узурпацію влади виконавчими органами держави. Отже, оптимальним є такий парламентський контроль уряду, який, з одного боку, є надійною гарантією від перевищення урядом власних повноважень, а з іншого – не буде надмірно обмежувати його, дозволяючи належним чином проводити власну державну політику.

Право створення парламентських слідчих комісій є найважливішим інструментом інформаційно-корекційного контролю уряду в країнах ЄС, який є більш ефективним на відміну від інших інструментів, якими диспонує парламент. І хоча, якщо говорити про вплив діяльності комісії на процес державного управління, то слід зазначити, що він є досить обмеженим, проте може призвести до організаційних змін у виконавчій владі, корегування її рішень та поведінки окремих посадових осіб. Із впевненістю можна стверджувати, що створення слідчих комісій на вимогу меншості в парламенті, як це відбувається в Німеччині та

Португалії, робить даний інститут більш ефективним інструментом парламентського контролю. Водночас опозиція за таких умов не повинна зловживати таким правом, щоб не дестабілізувати діяльність органів державної влади й управління. Серед негативних тенденцій у діяльності слідчих комісій в окремих країнах ЄС слід відзначити такі. По-перше, домінування політичних та індивідуальних інтересів депутатів серед мотивів створення слідчих комісій, а також заповізаність їх подальшої діяльності, що обмежує

об'єктивність парламентського розслідування. По-друге, неподання звіту за результатами розслідування, але навіть за такої умови, слідчі комітети виконують важливу інформаційну роль, яка опосередковано, але позитивно відображається на якості контролю за урядом. По-третє, відсутність будь-яких політичних або правових наслідків за результатами їх роботи, що негативно впливає на розвиток даної форми парламентського контролю і фактично нівелює результати парламентського розслідування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Залюбовська І.К. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. О., 2002. 20 с.
2. Майданник О.О. Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту України: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.02. К., 2007. 36 с.
3. Марченко В.В. Конституційно-правовий статус уряду в країнах ЄС (на прикладі Франції, Федеративної Республіки Німеччини, Іспанії): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Х., 2008. 19 с.
4. Марченко В.В. Конституційно-правовий статус уряду в країнах ЄС (на прикладі Франції, Федеративної Республіки Німеччини, Іспанії): Монографія. К.: Алерта, 2010. 216 с.
5. Слідчі функції парламенту: національний і зарубіжний досвід та напрями удосконалення. Інформаційно-аналітичне дослідження. К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2007. 43 с.
6. Bergman T. Sweden: From Separation of Power to Parliamentary Supremacy – and Back Again? Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies / Edited by K. Strom, W. Muller, T. Bergman. New York: Oxford University Press Inc., 2003. P. 594–619.
7. Czarny P. Komisje śledcze niemieckiego Bundestagu. *Przegląd Sejmowy*. 1999. № 3 (32). S. 55–72.
8. Mojak R. Parlamentarna kontrola Rady Ministrów i ministrów w świetle Konstytucji RP. *Przegląd Sejmowy*. 2008. № 3 (86). C. 151–174.
9. Muller W. Austria: Imperfect Parliamentarism but Fully-fledged Party Democracy. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies / Edited by K. Strom, W. Muller, T. Bergman. New York: Oxford University Press Inc., 2003. P. 221–252.
10. Rules of Procedure of the National Assembly of France. Офіційний сайт Національної Асамблеї Республіки Франція. URL: <http://www.assemblee-nationale.fr/english/8ac.asp>
11. Saalfeld T. Germany: Multiple Veto Points, Informal Coordination, and Problems of Hidden Action. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies / Edited by K. Strom, W. Muller, T. Bergman. New York: Oxford University Press Inc., 2003. P. 347–375.
12. Sarnecki P. Kompetencje kontrolne Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. *Przegląd Sejmowy*. 2000. № 6 (41). S. 9–27.
13. Thiebault J.L. France: Delegation and Accountability in the Fifth Republic. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies / Edited by K. Strom, W. Muller, T. Bergman. New York: Oxford University Press Inc., 2003. P. 325–346.
14. Tools for parliamentary oversight: A comparative study of 88 national parliaments / Written and edited by Hironori Yamamoto. Geneva: Inter-Parliamentary Union, 2007. 82 с.
15. Winter L. Belgium: Delegation and Accountability under Partitocratic Rule / L. Winter, P. Dumont. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies / Edited by K. Strom, W. Muller, T. Bergman. New York: Oxford University Press Inc., 2003. pp. 253–280.

УДК 352/354

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.8>

Хожило Ірина Іванівна,

доктор наук з державного управління,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-8532-4108

Михайлюта Вадим Вікторович,

аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0009-0009-2575-892X

ГОТОВНІСТЬ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ДО РОБОТИ В НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ: ДОСВІД НОВОМОСКОВСЬКОГО РАЙОНУ

READYNESS OF THE HEALTHCARE SYSTEM OF TERRITORIAL COMMUNITIES TO WORK IN EMERGENCY CONDITIONS: THE EXPERIENCE OF THE NOVOMOSKOVSK DISTRICT

Стаття присвячена дослідженню управлінських проблем щодо готовності системи охорони здоров'я територіальних громад до роботи в надзвичайних умовах. Проблема досліджується на прикладі досвіду функціонування системи охорони здоров'я у Новомосковському районі Дніпропетровської області. Вибір об'єкту дослідження обумовлено кількома факторами. По-перше, в районі активно впроваджується адміністративно-територіальна реформа. По-друге, реформування ланки сільської медицини в цьому районі відбувається дуже успішно. По-третє, цей район територіально знаходиться на перетині важливих транспортних артерій, тому медичні заклади району часто надають медичну допомогу постраждалим внаслідок транспортних пригод, а саме в надзвичайних ситуаціях. По-четверте, район межує з обласним центром, відстань до якого становить 25 км. Це створює проблеми в реалізації кадрової політики в медичній сфері сільського району через ризик відтоку медичних кадрів і пацієнтів до більш престижних медичних закладів обласного центру. Проведено детальний аналіз організаційного та правового механізму діяльності комунального підприємства «Новомосковська центральна регіональна лікарня інтенсивного лікування».

Встановлено, що в організаційно-функціональному плані медичний простір Новомосковського району складають заклади різного типу. Найпершою ланкою первинної медичної допомоги в районі є мережа фельдшерсько-акушерських пунктів. Для надання екстреної медичної допомоги район має Новомосковську станцію ЕМД як структурний підрозділ та опорну лікарню – КП «Новомосковська ЦРЛЛ» потужністю 400 ліжок. Тобто в громадах Новомосковського району створені можливості доступу до екстреної медичної допомоги, медичної допомоги первинного та вторинного рівнів. Високоспеціалізовану медичну допомогу надають медичні підприємства, які територіально розташовані у місті Дніпро. Ці підприємства у функціонально підпорядковуються Дніпропетровській обласній раді та фінансують за рахунок коштів обласного бюджету. У статті надано аналіз управлінських ініціатив керівництва медичного підприємства (локальний рівень управління) та органів місцевого самоврядування щодо подолання викликів пандемії COVID-19.

Ключові слова: публічне управління, комунальне підприємство, охорона здоров'я, пандемія COVID19, територіальна громада.

The article is devoted to the study of management problems regarding the readiness of the health care system of territorial communities to work in emergency conditions. The problem is studied on the example of the experience of the health care system in the Novomoskovsk district of Dnipropetrovsk region. The choice of research object is determined by several factors. First, administrative and territorial reforms are being actively implemented in the district. Secondly, the reform of rural medicine in this area is very successful. Third, this area is located at the intersection of important transport arteries, so the district's medical facilities often provide medical care to victims of traffic accidents, namely in emergencies. Fourthly, the district borders the regional center, which is 25 km away. This creates problems in the implementation of personnel policy in the medical field of the rural district due to the risk of outflow of medical personnel and patients to more prestigious medical institutions of the regional center. A detailed analysis of the organizational and legal mechanism of the municipal enterprise «Novomoskovsk Central Regional Hospital for Intensive Care».

It is established that in the organizational and functional plan the medical space of the Novomoskovsk district consists of institutions of different types. The first link of primary medical care in the district is a network of medical and obstetric points. To provide emergency medical care, the district has a separate emergency department and a regional intensive care hospital with a capacity of 400 beds. That is, in the community of Novomoskovsk district there are opportunities for access to medical care of all kinds: from primary level to the level of highly specialized medical care (level II). Highly specialized medical care is provided by medical enterprises territorially located in the city of Dnipro. These enterprises are functionally subordinated to the Dnipropetrovsk Regional Council and financed from the funds of the regional budget. The article provides an analysis of the management initiatives of the management of the medical enterprise (local management level) and local self-government bodies to overcome the challenges of the COVID-19 pandemic.

Conclusions were made on the need to further develop effective management of a medical enterprise operating in rural areas in order to bring the quality of medical services closer to the European level.

Key words: public administration, utility, health, COVID19 pandemic, local community.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетів соціальної політики української держави є розвиток системи охорони здоров'я. Особливого значення розвиток охорони здоров'я має в сільській місцевості, де проживає майже 13 млн. населення. В Україні стратегічний курс на формування нової моделі управління сільською медициною закріплено на законодавчому рівні. Спеціальним законом «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» українська держава визначила правові, економічні та організаційні засади забезпечення гарантій рівного доступу громадян до якісного та ефективного медичного обслуговування у сільській місцевості [5]. Реформа сільської медицини є складовою загальної адміністративно-територіальної реформи, а також є невід'ємною складовою медичної реформи [1; 8]. Всі ці реформи є викликами для системи управління медичною сферою. Але найбільшим викликом для системи управління в медичній сфері стала пандемія COVID-19, відповідь на яку в українській державі формувалась та реалізовувалась в умовах надзвичайної ситуації [4]. Особливо складною була ситуація щодо протидії пандемії в сільських районах через незавершеність медичної реформи та дефіцит коштів в місцевих бюджетах. Це й спонукало до проведення спеціального наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням різних напрямів публічноуправлінської діяльності у сфері охорони здоров'я займаються багато учених, зокрема: М. Білинська, Є. Бородін, Ю. Ганущак, Н. Гончарук, Л. Запорожан, Л. Жаліло, Д. Карамішев, В. Лехан, Н. Рингач, В. Рудий, О. Скрипник, Г. Слабкий, І. Солоненко та ін. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню різної проблематики управління у сфері охорони здоров'я, постає необхідність продовжувати та поглиблювати дослідження у напрямку удосконалення управління наданням медичної допомоги у сільській місцевості.

Невирішені частини загальної проблеми.

Як зазначає вітчизняний дослідник В. Пальчук, старт реформі сільської медицини було надано у 2018 році, коли було створено належний правовий механізм реформування мережі сільських медичних закладів та з боку центральних органів влади надано значну фінансову підтримку у вигляді субвенцій місцевим бюджетам [2]. В нормативно-правовому полі українська держава остаточно визначила стратегічний курс розвитку сільської медицини – інтеграція доступних та якісних медичних послуг на сільські території. Однак на практиці реалії місцевих бюджетів виявились доволі різними. Тому з припиненням механізму прямих державних субвенцій та переходом медичних закладів виключно на фінансування за умовами контрактування медичних послуг з Національною службою здоров'я України чимала частка підрозділів сільської медицини фактично припинила свою діяльність через неспроможність забезпечити їх незалежність від нового способу фінансування. В той же час, зарубіжний досвід реформування суспільних відносин у сфері охорони здоров'я показує, що успішність трансформаційних змін в сільській медицині залежить, насамперед, від здатності держави тримати обраний політичний курс на поглиблення медичної реформи та спроможності місцевої влади змінити ситуацію для мешканців сільських населених пунктів, забезпечивши належні умови для надання якісних і доступних медичних послуг населенню. І сьогодні в Україні є приклади ефективного розвитку медичних підприємств, що функціонують у сільській місцевості в умовах нової моделі фінансування послуг та в умовах надзвичайного стану, яким можна назвати пандемію COVID-19. Такі приклади потребують ґрунтовного вивчення та поширення в регіонах нашої держави.

Мета статті – вивчити досвід, методи та інструменти удосконалення управління комунальним медичним підприємством, що надає медичні

послуги жителям сільської місцевості в умовах надзвичайної ситуації (пандемії COVID-19).

Основні результати дослідження. Об'єктом наукового аналізу в контексті публічної управлінської діяльності обрано комунальне підприємство «Новомосковська центральна регіональна лікарня інтенсивного лікування». Вибір саме цього об'єкту для здійснення дослідження обумовлено тим, що зазначене підприємство є провідною лікувальною установою Новомосковського району та однією з найпотужніших лікарень області, що надають спеціалізовану допомогу сільському населенню. Нові межі Новомосковського району (адміністративний центр – місто Новомосковськ) було утворено у 2020 році згідно з рішенням вищого законодавчого органу держави [6]. До складу району увійшли: Новомосковська та Перещепинська міські, Личківська, Піщанська, Чернечинська сільські, Черкаська, Губинська, Магдалинівська селищні територіальні громади. Крім того, у функціональному плані Новомосковська центральна регіональна лікарня інтенсивного лікування є комунальним некомерційним підприємством Губинської селищної ради, на території якої фактично знаходиться. Відносно невелика фінансова спроможність власника створювала додаткові ризики економічної стійкості, особливо на початкових етапах реформування медичних закладів вторинного рівня надання медичної допомоги. Додатково вибір об'єкту дослідження обумовлюється ще й такими факторами. По-перше, в районі активно впроваджується адміністративно-територіальна реформа. По-друге, реформування ланки сільської медицини в цьому районі відбувається дуже успішно.

По-третє, наявність в безпосередній близькості (4 км) лікарні зі схожою структурою – Новомосковської міської лікарні, яка з часів СРСР мала набагато більший штатний розклад і потенціал, крім того, набагато потужнішого власника в особі Новомосковської міської ради. Ризик «поглинання» у випадку неуспіху КП «Новомосковської ЦРЛЛ» у зв'язку з можливим відтоком кадрів та пацієнтів в умовах зміни принципу фінансування був дуже великим. Аналогічний ризик для функціонування лікарні, що раніше обслуговувала переважно сільське населення, створювала наближеність до обласного центру (25 км), лікарні якого також могли бути більш привабливими як для персоналу, так і для пацієнтів. По-четверте, цей район територіально знаходиться на перетині важливих транспортних артерій, тому медичні заклади району часто надають медичну допомогу

постраждалим внаслідок транспортних пригод, а саме в надзвичайних ситуаціях.

Історіографія сучасного комунального підприємства «Новомосковська центральна регіональна лікарня інтенсивного лікування» бере свій початок ще в дореформенний період від Новомосковської центральної районної лікарні, кількість ліжок в якій у різний період часу коливалася від 250 до 520 (*Новомосковська ЦРЛ*). Остання була утворена на базі медичного закладу селища Губиниха, заснованого ще в 1914 році. У 1980-х роках за рішенням керівництва Новомосковського району за кошти колгоспних господарств на території Вільнянської сільської ради були побудовані сучасні приміщення лікарні. В структурно-функціональному плані, Новомосковська ЦРЛ мала такі стаціонарні відділення: терапевтичне; хірургічне; травматологічне; дитяче та інфекційне на 60 ліжок кожне; друге хірургічне, пологове, гінекологічне, неврологічне, отоларингологічне відділення на 40 ліжок кожне. Крім того, до складу лікарні входили поліклініка, лабораторне, рентгенологічне та фізіотерапевтичне відділення. Тобто, історично район мав досить потужну та розвинену медичну інфраструктуру, організаційно-методичне керівництво якою здійснювалося Новомосковською ЦРЛ. Тому перехід на нову модель фінансування медичних послуг з 2018 року впроваджувався в районі планово та поетапно. За період з 02.04.2018 р. по 01.01.2021 р. майже 85% мешканців району обрали свого сімейного лікаря (41068 тис. декларацій). За цей же період 24547 мешканців Магдалинівського району, який в рамках адміністративно-територіальної реформи увійшов до складу Новомосковського району, також обрали свого сімейного лікаря у сільській місцевості. Ці показники є значно вищими за загальнодержавний показник, що говорить про довіру мешканців місцевій владі, яка опікується розвитком сільської медицини.

З упровадженням в Новомосковському районі медичної реформи керівництвом лікарні та органами районної влади було запроваджено низку організаційних заходів, спрямованих на доукомплектування кадрів, підвищення кваліфікації медичних кадрів, дооснащення лікарні медичним обладнанням, забезпечення належного та безпечного рівня перебування в лікарні для хворих та їх родичів.

З цією метою в лікарні у 2018 році було відкрито базу стажування для лікарів інтернів з ряду спеціальностей (заочна частина навчання), що дозволило в подальшому укомплектувати високопотенційними фахівцями вакантні посади лікарів. Впроваджено медичну діяльність закладу за 6-ма

новими спеціальностями (урологія, проктологія, судинна хірургія, онкологічна хірургія, трансфузіологія, реабілітологія), оперативні втручання за новітніми технологіями як-то ендопротезування суглобів, металоостеосинтез, дерматопластика, ендоскопічні, лапароскопічні гінекологічні та загально хірургічні оперативні втручання тощо. На фоні поширеної тенденції до зменшення ліжкового фонду в стаціонарних закладах області, за період з 2013 року кількість ліжок стаціонарних відділень КП «Новомосковська ЦРЛЛ» було збільшено з 305 до 400, кожне з яких на сьогодні ефективно використовуються. Загальна кількість штатних посад лікарів збільшилася з 105,5 в 2013 році до 127,25 станом на березень 2023 року (табл. 1).

Як видно із табл. 1, наполеглива робота щодо ефективної кадрової політики дозволила укомплектувати робочі місця лікарів висококваліфікованими спеціалістами. Враховуючи, що існуюча система фінансування медичного закладу базується саме на кількості хворих, яким була надана допомога, а не на кількості ліжок (як це було раніше), збільшення фінансування лікарні можливе шляхом залучення додаткової кількості лікарів з високим рівнем кваліфікації, які будуть лікувати більшу кількість пацієнтів.

Результатом проведення виваженої кадрової політики на локальному рівні управління дозволила вже зараз підвищити кількість оперативних втручань у Новомосковській ЦРЛЛ з 2441 випадків у 2013 році до 2919 операцій у 2022 році.

Конструктивна позиція щодо долі Перещепинської районної лікарні № 2 (приєднання цього закладу у 2020 році до КП «Новомосковська ЦРЛЛ» у якості відділення) дозволила зберегти та розвинути спеціалізовану стаціонарну та амбулаторну медичну допомогу, паліативну медичну допомогу мешканцям Перещепинської ОТГ та прилеглих до неї населених пунктів. Функціонування Перещепинського відділення забезпечує спеціалізованою медичною допомогою мешканцям сел, які територіально знаходяться на відстані понад 75 км від КП «Новомосковська ЦРЛЛ».

З метою забезпечення ефективного менеджменту медичного закладу було направлено на навчання та здобуття профільної освіти у сфері публічного управління та адміністрування керівний склад медичного закладу.

У період 2020–2021 рр. одним з напрямків отримання необхідних ресурсів для удосконалення організаційно-структурної перебудови лікарні, що функціонує в сільській місцевості в умовах пандемії COVID-19, став активний пошук шляхів співпраці з благодійними організаціями та інвесторами. Одним із інноваційних механізмів публічноуправлінської діяльності на рівні медичного підприємства став такий крок керівництва. У 2020 році Новомосковська ЦРЛЛ була зареєстрована на митниці як юридична особа і занесена до Єдиного реєстру отримувачів гуманітарної допомоги по лінії Міністерства соціальної політики України. Результатом такої управлінської ініціативи стало істотне оновлення переліку медичної апаратури, отримання 5 апаратів штучної вентиляції легенів для реанімації дорослих і дітей, 7 кисневих концентраторів, 4 функціональних ліжок, 4 електрокардіографів, негатоскопів та іншого медичного обладнання, що рятує життя хворих на COVID-19.

Слід акцентувати, що життєдіяльність сучасно медичного закладу, який функціонує у сільській місцевості, неможлива без активної взаємодії з районною державною адміністрацією та районною радою. Повне розуміння з боку керівників району проблем медичної установи, дозволило отримати додаткові кошти на придбання сучасного хірургічного та анестезіологічного обладнання. У зв'язку з поглибленням медичної реформи та у відповідності до рішення українського уряду КП «Новомосковська центральна регіональна лікарня інтенсивного лікування» в правовому плані набула статусу опорного закладу [3] для надання медичної допомоги на засадах багато профільної структури медичної допомоги та можливості цілодобового режиму функціонування блоку інтенсивного лікування та реанімації (табл. 2).

Таблиця 1

**Динаміка лікарських посад та їх укомплектованості по КП «Новомосковська ЦРЛЛ»
(складено Михайлюта В.В.)**

Показники кадрової політики	2013 рік	2023 рік	Характер змін
Кількість штатних посад лікарів, (ставки)	105,5	127,25	позитивний
Фізичних осіб	79	122	позитивний
Укомплектованість посад лікарів, %	75	96	позитивний
Вища категорія	20 (25%)	31 (32%)	позитивний
Має науковий ступень кандидат медичних наук	0	5	позитивний
Середній вік лікарів, роки	42	37	позитивний

Кількісна характеристика опорних лікарень у Дніпропетровській області

Кількість опорних лікарень в області	Розташування опорних лікарень	
	У містах області	У сільській місцевості
15 одиниць	14	1
Питома вага опорних лікарень, %	93	7

Зазначимо, що серед лікарень сільських районів Дніпропетровщини тільки лікарня Новомосковського району була обрана як опорна лікарня, адже вона виконала всі вимоги МОЗ України щодо відповідності умовам лікарні інтенсивного лікування.

Унікальність досвіду організації та функціонування КП «Новомосковська регіональна лікарня інтенсивного лікування» в надзвичайних умовах говорить підтверджує співвідношення позицій між потужними міськими лікарнями, та лікарнями, що функціонують в сільських районах. Однією із складових успіху сільської лікарні як опорної лікарні є відповідне кадрове забезпечення.

За рахунок коштів державного бюджету розпочато реконструкцію відділення екстреної медичної допомоги та оснащення закладу необхідним медичним обладнанням, зокрема комп'ютерним томографом. В умовах пандемії COVID-19 саме це діагностичне обладнання дозволяє керувати діагностично-лікувальним процесом на підприємстві, забезпечуючи високий рівень якості, доступності та безпечності медичної допомоги.

Для боротьби з поширенням коронавірусної інфекції серед мешканців Новомосковського району місцевою владою було виділено додаткові кошти на рахунок КП «Новомосковська центральна регіональна лікарня інтенсивного лікування». Це забезпечило придбання 3 апаратів штучної вентиляції легень, 2 моніторів пацієнта, 24 пульсоксиметрів, 3 шприцьових інфузійних насосів, 25 кисневих балонів, 25 кисневих концентраторів, комплекту обладнання для проведення досліджень на виявлення COVID-19 імуноферментним методом, газоналізатору крові з можливістю визначення електролітів, глюкози та лактату, бронхоскопу (фібробронхоскопу), 5 візків для транспортування хворих. Крім того, було закуплено обладнання для реабілітації хворих, придбано 18 комп'ютерів з програмним забезпеченням для роботи в локальній мережі в системі E-HEALTH, холодильники (10 шт.), стабілізатор напруги та ін. Загальна сума фінансування з місцевого бюджету на закупівлю медичного обладнання становить 8,9 млн грн.

Застосування організаційних підходів в управлінні медичним закладом, а саме упровадження поетапного плану роботи лікарні в режимі зростаючої кількості хворих на коронавірус, вдалося досягти таких результатів готовності до боротьби з пандемією: проведено реконструкцію системи киснепостачання (зовнішні мережі) з встановленням кисневого газифікатора та здійснено капітальний ремонт системи киснепостачання інфекційного, дитячого та травматологічного відділень; для приймання хворих на COVID-19 приведено в готовність три відділення на 120 ліжок; збільшено кількість профільних ліжок у відділенні анестезіології та інтенсивної терапії з 6 до 9. Наприкінці 2020 року розпочато роботи по виконанню заходів щодо забезпечення безперешкодного доступу в приміщення амбулаторій маломобільних груп населення (пандуси).

Окрему позицію в організаційному механізмі управління медичним підприємством в надзвичайних умовах займає організація надання медичної допомоги військовим та захисникам тероборони, ветеранам АТО, вимушеним переселенцям та іншим категоріям населення, постраждалим від збройної агресії проти України [7]. У Новомосковській регіональній лікарні інтенсивного лікування запроваджено систему психологічної та фізичної реабілітації пацієнтів, яка дозволяє мінімізувати наслідки травм, отриманих під час військових дій.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що ефективна діяльність медичних підприємств в сільській місцевості в умовах надзвичайної ситуації можлива, якщо вона ґрунтується на упровадженні інноваційних управлінських підходів. У фокусі уваги керівництва лікарні та місцевої влади повинні бути такі пріоритетні напрямки як удосконалення кадрової політики; оновлення парку медичного обладнання та устаткування для закладів охорони здоров'я; упровадження телекомунікаційних технологій в медичну практику; реалізація механізму соціального супроводу медичних працівників, які працюють у сільській місцевості (службове житло та автотранспорт, гідна заробітна плата тощо). Викладений вище матеріал не висвітлює повністю заявлену тему дослідження, а тому наукові розвідки у цьому напрямку потребують подальшого розгляду.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ганущак Ю. Самоврядування стимулює розвиток громад і суспільства. *Український інтерес*. URL: <https://uain.press/interview/yurij-ganushhak-samovryaduvannya-stymulyuye-rozvytok-gromad-i-suspilstva-1118270>
2. Пальчук В. Пріоритет 2018 року – реформування сільської медицини. Україна: події, факти, коментарі. 2018. №3. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3333:silska-meditsina-v-konteksti-medichnoji-reformi-2&catid=64&Itemid=376
3. Про затвердження переліку опорних закладів охорони здоров'я у госпітальних округах на період до 2023 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 січня 2020 року № 23-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-2020-%D1%80#Text>
4. Про переведення єдиної державної системи цивільного захисту у режим надзвичайної ситуації: розпорядження КМУ від 25 березня 2020 р. № 338-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/338-2020-%D1%80#Text>
5. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості: закон України від 14 листопада 2017 року № 2206. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text>
6. Про утворення та ліквідацію районів: постанова Верховної Ради України від 17.07.20 № 807-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
7. Щодо надання медичної допомоги в умовах воєнного стану військовослужбовцям, які беруть участь в операції об'єднаних сил: наказ МОЗ України від 25.02.2022 № 379. https://moz.gov.ua/uploads/7/36086-dn_379_25_02_2022.pdf
8. Khozhylo, I. et al. Local self-government in the focus of the medical reform in Ukraine: analysis of powers. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*. Vol. 15. Iss. 2. May 2020. <https://www.jstor.org/stable/26915288?seq=1>

РОЗДІЛ 3

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

УДК 354.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.9>

Гамалюк Богдан Михайлович,

кандидат наук з державного управління,

провідний юрисконсульт

Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ORCID ID: 0000-0002-0986-1259

Лямпель Валентина Іванівна,

заступник директора центру, завідувач відділу

криміналістичних видів досліджень

Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ORCID ID: 0000-0002-783804716

Цимбаліста Романа Геннадіївна,

старший судовий експерт відділу криміналістичних досліджень

Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ORCID ID: 0009-0005-2295-55815

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF FORENSIC ACTIVITIES SYSTEM IN UKRAINE

У статті наведено розв'язання актуальної наукової проблеми в сфері реформування публічного управління організаційної системи судових експертиз в Україні в умовах воєнного стану та європейської інтеграції, розроблено науково-прикладні підходи, що забезпечують практичне використання отриманих результатів. Під час розгляду проаналізовано інституційні засади судово-експертної діяльності та підняті наявні проблеми, які існують у цьому напрямку.

Зазначено, що в Україні на даний час сформована нова сфера професійної діяльності, а саме діяльність судових експертів. Даний факт підтверджується наявною нормативно-правовою базою, розвитком сфери знань про аналітичне забезпечення та розвитком експертних установ як державної, так і комунальної, і приватної форми власності. Враховуючи сучасні національні процеси із здійсненням судової реформи, де в межах права на справедливий суд розглядається гарантія у створенні інституту незалежних судових експертиз, треба відмітити формування окремого напрямку державної політики, що передбачає реформування інституційної системи судово-експертної діяльності.

На даний час у Верховній Раді України знаходяться ряд законопроектів, які передбачають комплексну реформу системи судових та правоохоронних органів, тому важливо в законодавчій площині врахувати зміни, які відбуваються у роботі судових експертів та забезпечити розвиток судово-експертної діяльності. Інституційна сфера судових експертиз, в розрізі здійснення публічного управління, має цілком відповідати міжнародним стандартам і здійснюватися в рамках задекларованої судової реформи. Адже висновки судового експерта є окремим процесуальним джерелом доказів і лягають в основу державного обвинувачення, здійснення захисту адвокатом у судовому процесі, прийнятті рішення суду, проведення відшкодування завданих збитків, також можуть використовуватися міжнародними правозахисними організаціями та слугувати джерелом доказів у міжнародних судових установах. Нажаль законодавче та організаційне забезпечення інституту національної судової експертизи не завжди повною мірою дозволяє використати всі потенційні можливості застосування даного засобу доказування, особливо, це стосується із використанням науково-технічних досягнень.

До питань публічного управління, які потребують державного регулювання, відповідно до нових потреб, можна віднести наступні це: гармонізація законодавства України у сфері судово-експертної діяльності до норм Європейсько-Союзу; удосконалення механізмів захисту прав суб'єктів експертизи; перегляд порядку використання результатів,

адаптація національних стандартів обліку та ведення баз даних експертиз; удосконалення інституційної системи управління тощо.

Ключові слова: *судова експертиза, судово-експертна діяльність, державне управління, докази та доказування, професійна експертна діяльність, система управління.*

The article provides a solution to a topical scientific problem in reforming the public administration of the forensic examination system in Ukraine under martial law and European integration. Scientific and applied approaches that ensure the results' practical use are elaborated. The institutional foundations of forensic activities are analyzed, and the existing problems in this direction are raised.

It is noted that a new sphere of professional activity has been formed in Ukraine now, namely the activity of forensic experts. This fact is confirmed by the existing normative legal framework, the development of knowledge about analytical support, and the development of expert institutions of both public, communal, and private forms of ownership. Taking into account the modern national processes of judicial reform (where within the right to a fair trial, the guarantee of the creation of an institution of independent forensic expertise is considered), it is necessary to pay attention to the formation of a separate direction of state policy, which involves reforming the institutional system of forensic activities.

Nowadays, the Verkhovna Rada of Ukraine has several legislative drafts that provide for a comprehensive reform of the system of judicial and law enforcement bodies. Therefore, it is essential to consider the changes taking place in the work of judicial experts in the legislative plane and to ensure the development of forensic activities. In the context of public administration, the institutional sphere of forensic examinations must fully comply with international standards and be carried out within the framework of the declared judicial reform. After all, the conclusions of a court expert are a separate procedural source of evidence. They form the basis of public prosecution, defense by a lawyer in a court proceeding, adoption of a court decision, and compensation for damages. Moreover, they can be used by international human rights organizations and serve as a source of evidence in international judicial institutions. Unfortunately, the legislative and organizational support of the Institute of National Forensic Expertise does not always fully allow to use of all the potential possibilities of using this means of proof, especially applies to the use of scientific and technical achievements.

Public administration issues that require state regulation, in accordance with new needs, include the following: harmonization of Ukrainian legislation in the field of forensic activities with the norms of the European Union; improvement of mechanisms for the protection of the rights of examination subjects; revision of the procedure for using results, the adaptation of national accounting standards and maintenance of expertise databases; improvement of the institutional management system, etc.

Key words: *forensic examination, forensic activities, public administration, evidence and proof, professional expert activity, management system.*

Постановка проблеми. Публічне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку не може здійснюватися без формування ефективної системи суспільних та державних інститутів, які гарантують забезпечення законності, об'єктивності та реалізації права на справедливий суд. Особливої актуальності даний напрямок набув в умовах військової агресії Російської Федерації, коли Україна та її резиденти почали звертатися у міжнародні судові інстанції для захисту своїх прав. Зокрема, формування ефективної організаційно-інституційної судово-експертної системи створює ряд важливих гарантій у забезпеченні права на справедливий суд та належного оцінювання правовідносин і правових явищ. Як наслідок, спостерігається суспільний та політичний інтерес до функціонування національного інституту судово-експертної діяльності. Так, на початку минулого століття проведенням судових експертиз здійснювалось лиш в межах 2–3 напрямків окремим підрозділом, що діяв на республіканському рівні в складі Відділу кримінального розшуку Головного управління УРСР. Сьогодні інституційна система експертних установ здійснює близько 80 напрямів експертиз і представлена

у структурі декількох відомств, як на всеукраїнському так і на регіональних рівнях, і налічує згідно Реєстру атестованих судових експертів близько 8000 експертів.

Крім того, судово-експертні установи України входять у систему Європейської мережі судово-експертних установ ENFSI і згідно взятих Україною на себе зобов'язань стандарти проведення судочинства мають відповідати відповідним міжнародним та європейським стандартам. Якісною рисою даної діяльності в контексті реалізації права на справедливий суд є об'єктивна незаінтересованість судових експертів у кінцевому вирішенні справи, що зумовлено використанням спеціальних знань та подання до суду особливого доказу – експертного висновку. Як приклад, хотілось відмітити правову позицію Європейського суду з прав людини з приводу молекулярно-генетичної експертизи (Рішення від 7 травня 2009 року у справі «Калачова проти Російської Федерації», скарга № 3451/05, § 34): «на сьогодні ДНК-тест є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства стосовно конкретної дитини; його доказова цінність суттєво переважає будь-який інший доказ, наданий сторонами, з метою

підтвердити або спростувати факт оспорюваного батьківства» [1]. Таким чином, серед актуальних питань, які потребують державного регулювання, згідно нових запитів є формування ефективної інституційної системи судово-експертної діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Побудова системи судово-експертної діяльності привертала увагу багатьох національних і зарубіжних учених, серед яких праці І.А. Алієва, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурки, Д.Н. Бахраха, Ю.П. Битяка, О.П. Борзова, А.Н. Кулинського, О.А. Костильова, В.А. Кузнецова, Л.В. Лаженева, О.П. Угровецький, Е.В. Тихомирова, Н.В. Ткаченко, А.В. Щавелева, М.Г. Щербаковського, В.П. Хомутенко, С. Г. Ханін та ряду інших науковців.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі комплексного теоретичного дослідження загальних положень науки державного управління доповнити існуючі розробки у сфері функціонування інституційної системи судово-експертної діяльності в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. На даний час в Україні, в рамках реформування судової та правоохоронної системи на рівні національного законодавства для забезпечення судочинства розглядається концепція формування ефективної системи установ що здійснюють судово-експертну діяльність. В зв'язку з чим здійснюється перегляд норм, як на інституційному так і на функціональних рівнях, особливу увагу приділяється гармонізації національної системи стандартів із системою Європейського Союзу та створення єдиних підходів до діяльності судових експертів. Це зумовлено тим, що вид діяльності із застосування спеціальних знань, яку здійснюють судові експерти: при ідентифікації об'єктів; встановленні особи, яка була на місці злочину; розрахуванні величини завданих збитків; визначенні послідовності дій та характеристики процесів що є предметом доказування у суді під час проведення судової експертизи є процесуальною дією, і тому до них, як до суб'єктів процесуальних відносин з особливим правовим статусом висувуються особливі вимоги та підвищений рівень відповідальності. Даний аспект національної інституційної системи, а саме визначення судового експерта як самостійного суб'єкта процесу, має на меті посилення ролі судових експертів. При цьому, Європейська континентальна доктрина правовий статус судового експерта визначає як помічника судді, англо-американська як свідка [2, с. 230].

Об'єктивною умовою державної політики у сфері формування національної системи судово-експертної діяльності, як і будь якої іншої, є визначення цілі, мети, організаційних засад, декларування правових механізмів, гарантій та принципів її здійснення. Дані обставини зумовили формування у системі публічного управління окремої сфери нормативно-правового регулювання діяльності судових експертів. Зокрема, у чинному законодавстві України передбачені: норми щодо застосування спеціальних знань у системі судочинства і правоохоронній діяльності як окремого засобу доказування; встановлено кваліфікаційні вимоги до особи судового експерта, його права, обов'язки, відповідальність; визначено вимоги до матеріально-технічної бази експертної установи її порядок створення і функціонування, можливі організаційно-правові форми, підпорядкування і форма власності; передбачено вимоги стосовно підготовки матеріалів до судової експертизи; встановлено процесуальний порядок призначення та методики її проведення; передбачені вимоги із оформлення висновку судового експерта, тощо. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» судовими експертами можуть бути особи, які відповідають встановленим кваліфікаційним вимогам, пройшли відповідну спеціальну підготовку, здали кваліфікаційні іспити та отримали свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта з правом проведення певного виду судової експертизи.

Так, на національному рівні здійснення судово-експертної діяльності регулюється Законами України «Про судову експертизу», «Про захист персональних даних», процесуальними кодексами, серед яких, Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальним кодексом України, та іншими нормативними актами. Загалом національну систему нормативного регулювання правового інституту судово-експертної діяльності можна умовно поділити на чотири групи, а саме: 1) нормативно-правові акти загального характеру, присвячені питанням правового статусу судового експерта та судової експертизи в Україні, що поширюються на всі види судових експертів; 2) нормативно-правові акти процесуального або галузевого характеру, що стосуються проведення експертів в залежності від виду судочинства; 3) нормативно-правові акти відомчого характеру, що стосуються судових експертів та їх діяльності в межах відомчої приналежності; 4) нормативно-правові акти присвячені проведенню різних видів судових експертів.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про судову експертизу» експертну діяльність можуть здійснювати державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань. При цьому, право здійснення судово-експертної діяльності, пов'язаної з проведенням судових експертиз та досліджень, призначених за фактами вчинення кримінальних правопорушень, надається виключно державним спеціалізованим установам [3].

На даний час в Україні судові експертизи здійснюють науково-дослідні установи, які функціонують при Міністерстві юстиції України, Міністерстві внутрішніх справ України, Міністерстві оборони України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, Міністерстві охорони здоров'я України та Державному бюро розслідування.

Структурно організація системи судових експертиз представлена в Україні чотирьома рівнями [4, с. 62]. Перший, це центральні органи виконавчої влади, перелік, яких зазначено вище. Другий рівень, це уповноважені органи державної влади до компетенції яких входить безпосереднє виконання організаційно-управлінського забезпечення, це зокрема Департамент експертного забезпечення правосуддя Мініюсту України, Експертна служба МВС України, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ, Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України, Центр судових експертиз Міноборони України. Третій і четвертий рівні це безпосередні виконавці судових експертиз. До третього рівня відносимо державні і комунальні експертні установи (науково-дослідні установи судових експертиз Мініюсту України, науково-дослідні експертно-криміналістичні центри МВС, експертно-криміналістичні центри ДПС України, та інш.), а система приватних судових експертиз формує четвертий рівень [4, с. 63].

Загалом це більше 40 юридичних осіб, загальна кількість судових експертів налічує близько 8000 осіб, з яких до державних судово-експертних установ входить близько 7500 осіб, третина з якої становить адміністративно-управлінський корпус та близько 500 осіб є приватними судовими експертами, що переважно забезпечують потреби сторони захисту та фізичних осіб у проведенні експертних досліджень [5].

На сьогоднішній день, серед представників експертного середовища, науковців, працівни-

ків суду та правоохоронних органів активно відбувається дискусія з приводу найбільш оптимальної моделі організації системи судових експертиз в Україні. В зв'язку із цим Кабінетом Міністрів України було розроблений проект Закону України «Про судову-експертну діяльність» № 6284 від 05.11.2021, який знаходиться на розгляді у Верховній Раді України [6]. Також, на розгляд до Верховної Ради подані альтернативні проекти Законів України за № 6284-1 від 19.11.2021, № 6284-1 від 22.11.2021 та № 6284-3 від 23.11.2021 [7].

Основними елементами, що стали об'єктами зацікавленості для внесення змін є система керування державними та недержавними експертними установами, функціонування кваліфікаційних органів для судових експертів, розроблення системи самоврядування судових експертів, організація й координування науково-дослідної роботи, уніфікація науково-методичної й інформаційної бази, кваліфікаційні вимоги судових експертів, проходження ними навчання, атестації, тощо. Враховуючи історичні особливості та міжнародний досвід держав науковці і практики, серед яких Н. Ткаченко та В. Алексеичук [8] виділяють п'ять можливих форм розвитку інституційної системи судової експертизи в Україні:

1) Залишення класичної (традиційної) моделі, що передбачає незначні зміни існуючої системи, із врахуванням змін, які необхідно здійснити в зв'язку із проведенням судової реформи та децентралізації влади. Характеризується внутрішньовідомчим розмежуванням експертної діяльності між установами з чітким визначенням структури експертних установ та відомчим правовим регулюванням, здійсненням децентралізації управління експертних установ, наявністю організаційно-правових форм державної, комунальної власності і функціонуванням невеликої кількості приватних судових експертиз з обмеженням здійснення певних видів досліджень. Наразі, ця система існує в Україні;

2) Оновлення традиційної моделі, шляхом зняття обмежень у створенні експертних судових установ для галузевих центральних органів влади (міністерств, відомств) з питань що віднесені до їхньої компетенції, зберігши всі інші характеристики попередньої традиційної моделі. Як приклад, це повноваження Державного бюро розслідувань, що має право утворити відомчу експертну службу. В межах даного напрямку, також розглядається можливість на залученні конкретних фахівців, занесених у списки судових експертів із різних галузей;

3) Модель, яка передбачає радикальні пере- міни, а саме реорганізацію діючої структури шляхом інституційної централізації діяльності судових експертів та створення єдиного центрального органу – Державної експертної служби підпорядкованої Кабінету Міністрів України, або Міністерству юстиції України. До компетенції цього органу мають перейти всі повноваження в сфері експертного забезпечення правосуддя, керування державними і недержавними експертними установами, приватними судовими експертами, забезпечення роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії і прийняття відповідних рішень, ведення Реєстрів атестованих судових експертів та методик проведення судових експертиз, нормативно-правове забезпечення, тощо.;

4) Змішана, що передбачає поєднання двох моделей, а саме традиційної і моделі радикальних змін шляхом залишення відомчого правового та організаційного регулювання із елементами централізації під патронатом Міністерства юстиції України. Міністерству юстиції України мають перейти функції у формуванні єдиної державної політики в сфері судово-експертній діяльності та забезпечення функціонування єдиних кваліфікаційних органів, що діятимуть при міністерстві. До складу цих органів мають входити представники різних відомств, які мають у підпорядкуванні експертні установи і представники приватних судових експертів;

5) Змагальна модель, передбачає, що експертні установи підпорядковуються відомствам, які наділені функціями досудового розслідування, забезпечують виняткові потреби органів досудового розслідування у проведенні судових експертиз, залученні спеціалістів до проведення слідчих дій та судового розгляду. Зрозуміло, що кожна із перерахованих моделей має свої плюси та мінуси.

При цьому інститут судової експертизи в сучасній системі державного управління, із розвитком науки і техніки, постійно розширюється та удосконалюється, переростаючи в окрему галузь, формуючи нову інституційно-організаційну структуру, залучаючи сучасні відкриття, напрями організації, форми, методи та методики здійснення експертного дослідження. Яскравими прикладами є застосування інноваційних форм дослідження, що супроводжується відкриттям нових лабораторних досліджень та експертних спеціальностей. Так, серед нових технологій, це використання цифрової судово-дослідницької фотографії; використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення; використання штучного інтелекту; впровадження нового діагностичного інструментарію в судову експертизу, тощо.

Висновки. На даний час в Україні, в рамках реформування судової та правоохоронної системи на рівні національного законодавства відбувається перегляд організаційної системи із забезпечення процесуального напрямку, а саме інституту судової експертизи. В силу розвитку нових напрямків експертного провадження та розробки інноваційних методів система судово-експертної діяльності розширює свої можливості та стає невід’ємною частиною не тільки при досудовому розслідуванні та судовому розгляді як українських так і міжнародних судів, але використовується у багатьох інших сферах правоохоронної так і господарської і міжнародної діяльності, тому потребує державного регулювання та формування загальнодержавної політики в сфері інституційних засад здійснення судово-експертної діяльності в Україні. Нажаль законодавче та організаційне забезпечення інституту публічного управління національної судово- експертної діяльності не завжди повною мірою дозволяє використати всі потенційні можливості застосування даного напрямку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 травня 2009 року (Скарга No 3451/05) у справі «Калачова проти Російської Федерації». *Університет Міннесоти. Бібліотека по правам людини: вебсайт*. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rkalachevacase.html>. (дата звернення: 12.05.2023)
2. Угровецький О.П. Регламентация правового статуса судебного эксперта в административном судочинстве. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. 43. Т. 3. С. 229–234. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/496424.pdf> (дата звернення: 23.05.2023).
3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 №4038-XXII База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
4. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Інституційно-організаційне забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. *Експерт*. 2022. Т. 4 (22)/2022. 59–79. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-59-79](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-59-79)
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про судово – експертну діяльність та самоврядування судових експертів» 6284-2 від 22.11.2021. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73258 (дата звернення: 03.12.2022).

6. Про судово-експертну діяльність: Проект Закону №6284 від 05.11.2021. База даних «Законодавство України». ВР України. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/28242> (дата звернення: 03.05.2023)
7. Олійник О. Законопроект «Про судово-експертну діяльність»: майбутнє (важливість законопроекту). Новини Міністерства юстиції від 09.12.2021. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/zakonoprojekt-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist-maybutne-vajlivist-zakonoprojektu> (дата звернення: 03.05.2023)
8. Ткаченко Н., Алексейчук В. (2022). Моделі системи інституцій судової експертизи в Україні (переваги та ризики). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (26). С. 10–23. DOI: 10.32353/khrife.1.2022.02.

РОЗДІЛ 4 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 331.108.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.10>

Varina Hanna Borysivna,

Master of Psychology, Senior Lecturer of the Department of Psychology

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

ORCID ID: 0000-0002-0087-4264

Kovalova Olha Viktorivna,

Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Psychology Bogdan

Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

ORCID ID: 0000-0001-5061-6506

Huz Nataliya Vasylivna,

PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology Bogdan

Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

ORCID ID: 0000-0002-4199-4457

COACHING AS AN INNOVATIVE TECHNOLOGY OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

КОУЧИНГ ЯК ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ

The scientific article is devoted to the topical issue of the implementation of modern coaching technologies in the process of training future managers to carry out constructive management activities. The article analyzes the main priority directions and functions of using coaching technologies in the human resources management system. The article presents a general description of the main types and methods of coaching, defines the main aspects and didactic value of coaching in management practice. The reasons why Ukrainian managers and businessmen turn to a coach were also investigated, the main methods of performance evaluation and the use of coaching technologies in the human potential management system were analyzed. The article reveals various scientific approaches to the content and role of coaching technology, and it is determined that, in general, coaching helps people develop, master new skills, and achieve greater and better professional results. It was determined that coaching is a modern personnel development toolkit that uses mechanisms to create prerequisites for maximum self-disclosure of an individual's or organization's potential, including its professional self-awareness and leadership, self-improvement, and self-regulation. In general, the uniqueness of the coaching process as a professional psychological practice, a toolkit for personal and professional development of an employee consists in the additional use of a person's capabilities in self-discovery, self-improvement and self-realization, which contributes to the education of proactive and active employees. The article presents the practically oriented experience of integrating coaching technologies into the training system of future managers. The results of empirical research are analyzed and the program of integration of coaching technologies is described as a way of activating management potential. Qualitative and quantitative analysis of empirical data proves that the integration of coaching technologies into the system of training future managers ensures the development of all structural components of organizational managers' readiness for managerial activities.

Key words: coaching, management potential, competitiveness, self-development, personal resource.

Наукова стаття присвячена актуальному питанню імплементації сучасних коучингових технологій в процес підготовки майбутніх менеджерів до здійснення конструктивної управлінської діяльності. В статті проаналізовані основні пріоритетні напрямки та функції використання коучингових технологій в системі управління людськими ресурсами. В статті представлений загальний опис основних видів та методів коучингу, визначені основні аспекти та дидактична цінність коучингу у практиці управління. Також досліджено причини звернення українських управлінців та

бізнесменів до коуча, проаналізовано основні методи оцінювання результативності і застосування коучинг-технологій в системі управління людським потенціалом. В статті розкриті різні наукові підходи до змісту та ролі технології коучингу, визначено, що в цілому коучинг допомагає людям розвиватися, освоювати нові навички й досягати більших та кращих професійних результатів. Визначено, що коучинг – це сучасний інструментарій розвитку персоналу, який використовує механізми створення передумов для максимального саморозкриття потенціалу особистості чи організації, включаючи її професійне самоусвідомлення та лідерство, самовдосконалення та саморегуляцію. У цілому унікальність процесу коучингу як професійної психологічної практики, інструментарію особистісного та професійного розвитку працівника полягає в додатковому використанні можливостей людини в саморозкритті, самовдосконаленні й самореалізації, що сприяє вихованню ініціативних та діяльних працівників. В статті представлений практико орієнтований досвід інтеграції коучингових технологій в систему підготовки майбутніх менеджерів. Проаналізовані результати емпіричного дослідження та описана програма інтеграції коучингових технологій, як способу активізації управлінського потенціалу. Якісний та кількісний аналіз емпіричних даних засвідчує, що інтеграція коучингових технологій в систему підготовки майбутніх менеджерів забезпечує розвиток усіх структурних компонентів готовності менеджерів організацій до управлінської діяльності.

Ключові слова: коучинг, управлінський потенціал, конкурентоспроможність, саморозвиток, особистісний ресурс.

Formulation of the problem. The current stage of socio-economic development in Ukraine is characterized by the following trends: increased competition in the markets of the so-called tertiary sector (in particular, the spheres of telecommunications, information and communication technologies); transition to innovative management models (in particular, management based on the principles of performance management, i.e. lean management, etc.), active dissemination and integration into the practice of personnel management of foreign models and principles of corporate culture [8]. These and other trends actualize the search for and incorporation into the system of training, retraining and advanced training of such methods, approaches and learning technologies that would intensify the process of acquiring knowledge and acquiring skills, contribute to increasing the motivation of personnel to acquire knowledge and self-development, would deepen the responsibility of personnel for the results of their development, would ensure high achievements in the development of key competencies. One of such approaches, which contributes to the successful implementation of the listed tasks, is optimal from the point of view of using the company's resources, ecological and person-oriented in relation to the staff, is a coaching approach.

At the current stage of economic development observed significant growth of the human role in the production system, personnel become not only a strategic resource and object of management, but also a factor in the formation of the competitive advantages of any enterprise. Currently, in the field of personnel management, coaching is recognized as an important tool for the professional and personal development of employees, as well as one of the modern functions of the personnel service. The use of coaching in the domestic practice of management at the current stage is one of the most relevant in the field of management

and consulting, because in the conditions of the pandemic, most managers understood the importance of using this technique for motivating and training staff.

The problems of using coaching technologies in the practice of personnel management were actively studied by the following scientists: E. Parslow, M. Ray, J. Smart, N. Tomashek, D. Zheludko, J. Whitmore, P. Hawkins, N. Smith, V. Gurievska, N. Lion. N. Phyzyk, M. Nagara and others. However, there is a lack of comprehensive developments in the scientific literature on the formation of human resource management systems of enterprises based on coaching, especially in the context of the reformation of economic activity during the pandemic.

The purpose of the article is analyzed, the features of coaching as a psychological personnel technology in the management system and its role in developing the readiness of future specialists for effective personnel management and full realization of the labor potential of the enterprise.

Research results. In the field of human resource management, companies today actively develop and widely implement new human resource management tools, among which coaching has become the most popular. Enterprises are constantly improving the management technologies they use. For the most part, in the case of an impact on the personnel potential, one has to choose an approach depending on the ratio "costs – the obtained effect". A management technology that makes it possible to achieve the desired effect under the condition of incurring moderate costs is coaching [11]. It is he who contributes to the disclosure of the potential of each employee in order to increase the level of their work efficiency.

The use of coaching in business makes it possible to solve a number of important tasks for the enterprise, in particular, change management, to contribute to the formation of effective working collectives and

production teams, to influence the achievement of competitive advantages of the enterprise, to minimize staff turnover, to motivate personnel, to effectively manage time, to form a corporate culture, to contribute to the formation positive image of the company on the market and in the industry. In addition, the active use of coaching helps to overcome obstacles in relations between employees, reduces the level of stereotyped thinking, has a positive effect on the activation of creative thinking and solving production tasks using non-standard methods, which, as a result, makes it possible to achieve better work performance [10]. The analysis of scientific literature makes it possible to state that today the conceptual and terminological, methodological apparatus of coaching is sufficiently formed, which, however, mainly concerns such types as executive coaching – coaching of the top management of organizations; leadership coaching – coaching of managers of different levels, under whose command teams of different types work; life coaching (concentrates on the individual planning his life and achieving his personal and professional goals); business coaching (aimed at business support and development); on-job coaching (coaching at the workplace, aimed at developing the competence of personnel during the performance of production tasks) [12]. In our opinion, the potential of using coaching technologies as an innovative approach in the process of human resources management requires scientific understanding, since it is in this context that coaching can perform such important functions as educational (facilitating the intensification of the learning process, increasing its effectiveness), motivational (enables the convergence of individual , educational and production goals of employees, which increases their motivation to master educational material, develop new skills), demonstration (participation in training, which is carried out with the use of appropriate technologies, provides an example of coaching managerial interaction, which can then be adapted in the direct managerial interaction of participants training and their subordinates, creating a certain synergy effect) [4].

Coaching is also understood as: maintenance of personality development with the help of another - through observation, setting goals and objectives, feedback and formation of new behavior models; disclosure of human potential in order to maximize its effectiveness; a person's awareness of his own capabilities (hidden potential, which allows, under the condition of competent use of tools and technologies, to achieve the highest results) [17]. We believe that the main psychological principles of coaching are as follows: the highest results are achieved when a

person consciously makes a choice based on his own potential, which enables a high level of motivation for educational and professional activities; performance will be higher if there is constant improvement of one's own potential and limitations are reduced (negative experiences, fears, insecurity, perfectionism, etc.); the trajectory of a person's development is related to his ability to generate significant goals, achieve them and realize his success in this connection); the effectiveness of educational and professional activities will be much greater if a person voluntarily sets goals, develops a plan for their implementation and takes responsibility for their achievement [9]. The didactic value of coaching lies in the competence-based basis of the activity of the trainer-coach who interacts with the subject (in our case, training participants). It is about the coach having such competencies as creating relationships of trust and support; effective communication; facilitation of learning, development and achievement of results (stimulation of awareness, design of activities, planning and definition of goals, management of progress and responsibility) [16]. The following main functions of coaching at the enterprise are distinguished:

1. A function that helps to develop staff and build a career.
2. A creative function that pushes each employee to think in new ways, generate new ideas and take the initiative in developing new plans for the enterprise.
3. A comprehensive function, where coaching can function in any type of activity, being applied both in the enterprise, in business, and in everyday life.
4. A function that motivates staff to perform better, more persistently, confidently and correctly.
5. Adaptation function that allows employees to easily adapt to new conditions both in the enterprise and in the environment. A coach can also inspire a morally broken person to believe in himself and his strengths again [3]. Thus, the coach acts both as a mentor and as a psychologist who helps the player achieve his goals.

Based on various scientific approaches to defining the essence of coaching as a categorical concept, it is worth emphasizing that in management practice it is used mainly in such aspects as:

- applied tools and a separate type of consulting for managers, the purpose of which is to help them improve their professional activities, achieve goals and solve managerial tasks;
- technology, which involves the use of a democratic management style and a formed system thinking, which is based in a certain way on the organized technique of questions based on cooperation and establishing feedback;

• management competence and a certain type of leadership, which determines personal development through interaction with the team [2].

Analyzing various scientific approaches to the content and role of coaching technology, it is appropriate to note that, in general, it helps people develop, learn new skills, and achieve greater and better professional results. There are into many types of coaching: financial, academic, sports, life coaching, business coaching, etc. (Table 1) [12].

Modern management in the style of coaching is a view of personnel as a huge additional resource of the enterprise, where each employee is a unique creative individual, capable of independently solving many

tasks, showing initiative, making choices, taking responsibility and making decisions [13]. By applying the coaching technology, the company owner, with the help of correctly formed and asked questions and other techniques, can unlock the potential of his staff, demonstrate his value and significance for the company, inspire and provide the necessary "fuel" for the realization of the set goals. The technology works on those companies where the owner is ready to invest in the development of his staff, wants his staff to be motivated, proactive, responsible, sincere, ready to generate and implement new ideas [5]. The methods of evaluating effectiveness and the application of coaching technologies are given in the table. 2 [15].

Table 1

Types of coaching and general characteristics

Types of coaching:	Varieties	Characteristic
Business coaching	- corporate coaching; - business transformation coaching; - coaching on building business relationships; - coaching on creating the company's mission.	Business coaching, this method is ideal for business, its essence is to help the client reach a new level, clearly set goals. A coach will help you draw up an action plan for a successful career. Coaching in business can be: individual (coaching of the first persons, executive coaching), team (coaching teams, project coaching).
Corporate and coaching	- career coaching; - coaching of the employee's individual efficiency; - coaching for the development of managerial skills; - team coaching.	Corporate coaching is characterized by two main methods. The first method consists in structuring interpersonal and professional relations in the team. The second method is based on planning and motivation. Coaching courses help employees to reveal their potential, to become more proactive and conscientious. Corporate coaching – coaching is carried out by corporate coaches who work with internal clients.
life coaching	- coaching on the motivation of desired values; - coaching according to program goals and results; - career building coaching; family coaching; - well-being coaching, life transformation	The basis of life coaching is learning to set goals. The coach helps the client better understand himself and his true desires, set priorities. A person begins to feel more confident, understands the need to work "here and now" to create the desired future. The object of coaching are aspects related to the client's life outside of his business activity/work.

Table 2

Methods of performance evaluation and application of coaching technologies

No	Method	Definition of the method
1	2	3
1	Job shadowing	Adaptive method of personnel management. The method assumes that a new employee observes the actions and work performance of a more experienced employee for some time (for example: a trial period), who, in turn, helps, discusses production situations with him during the working day and receives considerable experience and high-quality call-back (Feedback).
2	Buddying	Adaptive method of personnel management. This is the building of equal friendly relations with a colleague, which is manifested in support and help, both from the colleague's side and, to some extent, from the management's side. The idea of protecting one person by another to achieve their results and goals.
3	Grading	A method that will help establish the optimal level of remuneration for each employee by ranking positions by groups that correspond to their significance for the organization or enterprise, thus ensuring a comparison of the internal significance of the position in the enterprise with its significance of the labor market. It can be concluded that the grading technology carries out both the distribution of positions according to importance for the enterprise, the establishment of grades and their pricing, as well as the regulation of grade limits in accordance with the remuneration in the market. Also, this method makes it possible to implement a systematic approach to the evaluation of positions, the correct formation requirements for them, qualitative certification of workers in order to assess the level of their competence and productivity, as well as the realization of possible growth in career ladder.

Table 2

1	2	3
4	Gamification	The method is based on a game model and simultaneously aims to motivate and train staff. An example can be an online game: employees are given tasks, they complete them and receive rewards. Undoubtedly, this method is more familiar to people of Generation Z, but by introducing such an innovative method to the staff of the older age category, you can, first of all, attract staff to delve into digital technologies and influence the fusion of the staff of different ages. This method will also be relevant for people who are used to receiving a reward for certain completed actions (for example, in childhood, we received sweets only after eating the first one), as well as for gambling people, or for those who care about the very essence of receiving a reward . This method covers almost all psychotypes and is often based on the principles of instant communication. The main goal turns into a big game with many levels (that is, the goal is divided into many smaller virtual ones). The gamer always sees his result and progress, both big and small. For workers, this method becomes a way to relieve tension from the feeling of routine and create additional motivation for work (worked for 2 hours – be sure to play the game). For most employees, entertainment and games in the workplace increase the productivity and quality of work of the staff. They develop a concept of the whole company, they better understand the tasks set before them. It was also found that the gamification method does not depend on the specifics of the company or department.
4	Assessment center	A method that helps to objectively evaluate personnel. This technology makes it possible to comprehensively evaluate the competencies required to work in this position, based on the modeling of key moments of professional activity. Also, this method allows you to assess real qualities: qualifications and psychological features; find out the compliance with the requirements of the position, as well as reveal the potential of specialists by simulating real work situations.

Over the last decade, a large number of studies have been conducted to determine the effectiveness of coaching, which prove that this process can and should be expressed in concrete numbers. Such measures transfer the work of a coach to the category of a business service that brings a tangible business result. Of course, such a management style as coaching is not without its drawbacks, and if it is decided to be applied by the manager of an enterprise or organization who has only theoretical knowledge about it, he may face such problems that may worsen the state of the enterprise in terms of performance or may affect on the very image of the manager as a leader (Fig. 1)

Fig. 1. Problems of applying coaching in the management system

Implementation of changes through coaching directly depends on the system readiness of the organization. For the effective application of coaching in the organization by the manager, cooperation with a professional coach, constant work of oneself, one's stereotypes, beliefs and level of self-education is necessary [14]. That is, coaching will not be able to

help a person who does not want to change. This is expressed in the fact that she wants to get a result, but at the same time is not ready to take any action, looking for an excuse for her passivity. The only way to get a good result is to start with yourself and take action. The advantages of using coaching in organizations are: formation of effective work teams; determination of the company's competitive advantages, which will give impetus to its successful functioning; use of all hidden potential of the enterprise; increasing the level of motivation of the staff, rational use of time, the systematization of knowledge in the organization appears, the practice of quick reaction to a critical situation in the organization, the increase in the level of trust between the administration and other personnel of the enterprise due to the improvement of communications and the increase in the level of delegation of powers, the increase in the effectiveness of the assigned tasks, etc. [6].

Therefore, coaching appears as an effective way to achieve specific results in life and business, is the science and art of promoting the self-discovery of a person or organization, a toolkit of an interactive process of supporting individuals and organizations with the aim of maximum assistance in revealing their potential, ultimately focused on the implementation of positive changes and optimization industrial relations between employees, based on cooperation and establishing feedback. In order to determine the effectiveness of the implementation of coaching technologies in the personnel management system, an empirical study was conducted on the basis of the Laboratory of Health Psychology and the Laboratory of Psychophysiological Research Bogdan

Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University. The total sample of respondents is future managers, students of I–IV courses. As part of the ascertaining stage of the research, it was found that in the process of professional training, the level of readiness of future managers of organizations managing activities gradually increases, but the dynamics of this process is relatively slow and does not achieve the desired results. Thus, the number of students with a high level of readiness for managerial activities increased from 19.8% in the 1st year to 25.4% in the 4th year, the average – from 48.1% to 52.3%. The percentage of students who are characterized by a low level of readiness for managerial activities has naturally decreased: from 32.1% in the 1st year to 22.3% in the 4th year. Thus, it can be argued that the traditional method of professional training of future managers of organizations does not make it possible to ensure a high level of readiness of many students for managing activities. The program was developed and tested from December 2021 to May 2022. To conduct a formative experiment, we selected experimental (35) and control (35) groups. The maximum possible similarity of both groups was ensured in terms of the initial level of readiness of students for management activities, as well as other parameters that could affect the results of formation of readiness for management activities in future managers of organizations. The versatility of the coaching program lies in the fact that it refers to the training program for new generation specialists that meets the demands of the assigned tasks, focused on a wide variety of possibilities: individual coaching, group coaching, with the incorporation of modified and newly created modules by other educational institutions.

The purpose of the coaching program for management subjects is professional assistance to the

management subject in defining and achieving his personal and professional goals in the minimum time and with minimum effort; in the development of the specialist's unique creative field of activity through acquired new professional skills and abilities. The tasks of the program based on coaching technologies:

- Solving the client's problem situations with the help of specially organized tools: effective questions, attentive listening to the client, observation of the coach, training and joint finding of professional ways to overcome barriers.

- The client's decision to master the program through the conclusion of an individual contract for the provision of services between the coach and the client.

- Encouraging the client to self-study.

- Full disclosure of the client's potential.

- Increasing the motivation of the client's production activity.

- Obtaining a positive result of the activity through an external examination.

- Obtaining the (measured, digitized) result of the originally set goal. The corporate coaching program allows you to: look at the situation from different positions, evaluate it in general; generate at least 2 ways to solve the problem; choose the most effective option from the methods of solving the problem; choose a specific plan of action. The corresponding program includes integrated methods of activating the management potential of future managers [1].

The corresponding program includes the following blocks:

- The main functions of management: planning, organization, motivation, control
- The triangle of an effective manager
- Setting goals using the SMART method
- Effective planning in the work of the manager (strategic, tactical)

Table 3

Methods of psychological activation of personnel

Method	Characteristic
1	2
Building a meeting based on natural design	Natural design – creation of natural conditions for humans, the most ergonomic organization. Natural design takes into account human needs when planning activities, objects, space, etc. The proposed template for organizing meetings based on the principle "natural design": <ol style="list-style-type: none"> 1. Designation of the order of the meeting; 2. Statements of the participants on the topic of the meeting, formulation of the problem; 3. Consolidation of the problem area; 4. Discussion of ways to solve the problem area; 5. Formulation of decision stages; 6. Distribution of responsibility for implementation.
Constructive statements	Constructive speech implies that if you criticize a proposed solution, you immediately offer a possible alternative solution. If you don't have a solution, criticism is not appropriate. The organizer of the meeting is obliged to monitor the constructiveness of statements and to demand them from all participants.

Table 3

1	2
Formation of the agenda for SMART	<p>The agenda should reflect the objectives of the meeting. The goal is not just formulation, but some formatting of the result of the activity. The more specific and precise the result is formatted, the more achievable it is.</p> <p>SMART (decoding): Specific. The goal must be Specific Measurable. Goal – Measurable Achievable. Goal - Achievable Relevant. The goal is relevant Time-bound. Purpose – Time-limited Benefits:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Statement of direction 2. Help with planning 3. Getting a quick result 4. Motivation
Management of audience attention	<p>Every group needs a leader. There should always be a leader at the meeting who leads the group to achieve the goal - the agenda of the meeting. To successfully bring the meeting to a conclusion, it is necessary to constantly manage the attention of the audience and "include" employees who "fell out" of the context. There are several methods for this, built as the degree of "inclusion" increases:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Questions addressed to the whole group; 2. Humor; 3. Fixation of the participant's gaze; 4. Questions addressed personally to the participant.
Using the brainstorming method	<p>Basic principles of brainstorming:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Do not criticize the answers of others; 2. To propose any solution that comes to mind, even if it is unusual, impractical or remote from the topic under discussion. Do not self-censor; 3. To put forward the greatest number of ideas. It does not matter if it will be possible to use them or not; 4. Free development, improvement, combination, expansion of any expressed ideas. 5. Allocation of a certain time (but not more than 20 minutes) to get an answer to a clearly defined question, for example: "How to increase the interest of the participants in the training." 6. The number of participants is no more than 15 people. 7. If there are more, then it is necessary to divide into two groups, the first participate in brainstorming - the rest write at least 3 opinions on the question. After the brainstorming, the ideas or suggestions written down by the second group are added to the general list. When a participant writes his own opinion on a separate piece of paper, he takes responsibility. When the trainer writes his opinion on Whatman, the participant feels that his opinion is being listened to.
Introducing the rules of an effective meeting	<ol style="list-style-type: none"> 1. Participants arrive five minutes before the appointed time; 2. Only one is spoken at a time; 3. Constructive expression; 4. They come to the meeting prepared; 5. Cell phones are turned off; 6. The meeting time is limited, no more than 1 hour (with the exception of prearranged meetings); 7. Activity; 8. Every participant has the right to speak; 9. Informal communication.
Control of resource states	<p>Recommended Method "Outcome Framework". The organizer of the meeting can monitor the statements of all participants through the prism of the result. When formulating the order of the meeting, the organizer lays down the expected result (the result is more understandable if the summons is issued according to SMART). Each statement must be analyzed for: adequacy / congruence / correspondence of the expected result. And if the organizer does not see the correspondence, then the participant should be immediately asked to clarify his statement.</p> <p>The main manifestation of "consumers" and not "participants" at the meeting is the construction of long phrases, often without specifics and logic. By controlling the statements through the "result frame" it is possible to avoid prolonging the meeting and emotional costs of the participants.</p>

- Allocation of priorities
- Practical application of the Eisenhower matrix
- Organization of subordinates
- Setting tasks
- The specifics of setting tasks depending on the employee's competence
 - Individual conversation with a subordinate
 - Rules and principles of delegation
 - Giving and receiving feedback, constructive criticism and praise

- The content of the concept of motivation
 - Intangible ways of motivation
 - Self-motivation, life principles and their correspondence to goals
 - Effective control
 - The effect of synergy in management [7].
- Evaluating changes in the readiness of future managers of organizations for managing activities, we also used the methodology for determining the ability of an individual to manage self-

presentation in communication, developed by N. Amyaga. With and in the period between the first and second diagnostic cut, among the students of the experimental group, the percentage of those with an average (from 36.5% to 43.3%) and high (from 27.9% to 34.6%) level of self-presentation management in the process increased communication. At the same time, the number of future managers with a low level of readiness to manage self-presentation in communication significantly decreased (from 35.6% to 22.1%). At the same time, the number of future managers with a low level of readiness to manage self-presentation in communication significantly decreased (from 35.6% to 22.1%). The use of the χ^2 -criterion confirms the statistical significance of the indicated changes ($T_{emp.} = 6.47$ by $T_{kr.} = 5.991$). It is possible to state a general increase in the level of communicative control of the students in the experimental group, an increase in their ability to flexibly and purposefully manage their communicative behavior, taking into account the characteristics of interlocutors, specific situations and circumstances. Students began to pay more attention to the peculiarities of their communication, to impressions, which they inflict on interlocutors. This indicates the general development of their communicative reflection, which plays an important role in the professional communication of managers of organizations. Unlike the experimental group, in the control group there were less significant changes in the development of students' ability to manage self-presentation in communication: the percentage of students with a high level increased from 28.7% to 32.4%, the average – from 37% to 38, 9%, low – decreased from 34.3% to 28.7%. The application of the χ^2 -criterion shows that the indicated changes do not reach the level of statistical significance ($T_{emp.} = 5.47$ for $T_{kr.} = 5.991$).

The results of our study indicate that at the beginning of the formative experiment, there were no statistically significant differences in the levels of social perception skills formation between the students of the control and experimental groups. Most of the students had an average level of development. In the experimental group, during the final cut, an increase in the percentage of students with a high (from 24% to 33.7%) level of social perception skills was recorded. At the same time, the number of students characterized by a low level of formation of these skills decreased: from 26% to 14.4%. The χ^2 criterion testifies to

the statistical significance of the indicated changes ($T_{emp.} = 6.72$).

Among the students of the control group, there were also certain positive changes in the development of social perception skills: the percentage of students with a high (from 25% to 28.7%) level of their formation increased slightly, and the percentage of students with a low level (from 24.1% to 20.4%). However, the application of the χ^2 criterion shows that these changes are statistically insignificant ($T_{emp.} = 5.76$ by $T_{kr.} = 5.991$).

Among the students of the experimental group, there are also positive changes in the development of the ability to listen to the interlocutor, which is important for the manager, since it allows to objectively perceive and understand the organization's personnel, receive the necessary information from the interlocutors, constructively perceive critical remarks and advice, form a positive atmosphere and trusting relationships in the team. The presented results show that in the experimental group, compared to the first cut, the percentage of future managers with high (from 23.1 to 30.8%) and medium (from 52.9% to 58.6%) levels of listening skills has increased. At the same time, the percentage of students with a low level of formation of the specified skill decreased significantly (from 24% to 10.6%). The use of the χ^2 -criterion confirms the statistical significance of the indicated changes ($T_{emp.} = 6.63$). The students in the experimental group mastered the skills necessary for managerial activities, such as: establishing visual contact with the interlocutor; focusing attention on the interlocutor's words; interpretation of non-verbal behavior of the interlocutor; use of non-verbal means of communication; use of active listening techniques (paraphrasing, clarification, summarizing, etc.); demonstration of interest to the interlocutor and a friendly attitude to his words; showed patience, giving the interlocutor time and opportunities to express his views. The students in the control group also experienced certain positive changes in the development of the ability to listen to the interlocutor: the percentage of students with a high level increased from 24.1% to 26.9%, with an average level – from 52.8% to 53.7%, with a low level – decreased from 23.1% to 19.4%. However, according to the χ^2 criterion, the indicated changes are statistically insignificant ($T_{emp.} = 5.54$ by $T_{kr.} = 5.991$).

Analyzing the results of the experiment, we also paid attention to the formation of professionally important polemical and rhetorical skills in future

managers of organizations. The students in the experimental group experienced positive changes in the level of formation of polemical skills, which depend on the ability of managers to convince, argue, justify their position and influence staff. The number of students with a high level of development of polemical skills increased from 20.2% to 28.9%, average – from 45.2% to 52.9%, low – decreased from 34.6% to 18.2%. According to the χ^2 criterion², the indicated changes are statistically significant at the $p \leq 0.05$ level ($T_{emp.} = 6.49$ by $T_{kr.} = 5.991$). The level of polemical culture has significantly increased in most students of the experimental group, which was manifested in compliance with the principles of conducting a discussion: respect for the opponent's personality; tolerant of alternative views; correct handling of the dispute in compliance with ethical standards; the ability to rise above personal interests and overcome psychological barriers in the dispute process; willingness to find compromise solutions to problems; capacity for reasoned constructive criticism.

Certain positive changes in the development of students' polemical skills also occurred in the control group. If during the first cut there were 20.4% of people with a high level of development of these skills, then by the second cut their number increased to 24.1%. At the same time, the percentage of students with a low level of development of polemical skills decreased from 32.4% to 27.8%. However, these changes were not statistically significant ($T_{emp.} = 5.89$ per $T_{kr.} = 5.991$). Rhetorical skills are necessary for future managers for effective speech influence on other people in the process of interpersonal and group public communication. The obtained results show that between the initial and final diagnostic sections, students in the experimental group had an increased level of rhetorical skills. The percentage of students with a high level of development of rhetorical skills in the experimental group increased from 22.1% to 29.8%, average – from 49% to 56.7%, low decreased from 28.9% to 13.5%. The specified changes according to the χ^2 criterion reach the level of statistical significance ($T_{emp.} = 6.31$ by $T_{kr.} = 5.991$). A certain positive dynamic is also observed in the control group, but it is less pronounced and does not reach a statistically significant level: the number of students with a high level of rhetorical skills development has increased from 21.3% to 24.1%, the average – from 50.9% to 53.7%, low – decreased from 27.8% to 22.2% ($T_{emp.} = 5.86$ per $T_{kr.} = 5.991$). In the experimental group, the number of future managers

with a high level of readiness for managerial activity increased from 24% to 32.7%, the average – from 51% to 55.8%. At the same time, the percentage of students decreased from 25% to 11.5% with a low level of readiness for management activities. The obtained empirical results make it possible to assert that active learning methods, which model the features of future professional activity, played a decisive role in shaping the readiness of students of the experimental group for managing activities. Thanks to the didactic provision of the subject inclusion of students in educational activities, as well as the application of a system of problem situations that reflect the social and substantive content of managerial activity, it was possible to deepen the future managers' understanding of the theoretical foundations of managerial activity, activate the development of their managerial skills, and strengthen the motivation for personal and professional self-improvement, increase cognitive activity and interest in issues of organization management.

Conclusions and prospects for further research.

It was determined that coaching is a modern personnel development toolkit that uses mechanisms to create prerequisites for maximum self-disclosure of an individual's or organization's potential, including its professional self-awareness and leadership, self-improvement, and self-regulation. The main types of coaching models that find their practical application in the modern practice of enterprises are analyzed. Most of the approaches to coaching, on which the models are based, have common features: a relationship is established between the coach and his client, built on trust, confidentiality, genuine, genuine communications; the client's situation is formulated and discussed, agreed with his goals and expectations. In the coaching process, there is a deep penetration and study of the dynamics regarding the client's goals. The results of research and experimental work proved that the implementation of the specified conditions and the developed program ensures the development of all structural components of the readiness of managers of organizations for management activities: motivational-value, cognitive, personal-dispositional, operational-activity. In the experimental group, unlike the control group, the number of students with high (from 24% to 32.7%) and medium (from 51% to 55.8%) levels of readiness for managerial activity increased at a statistically significant level, and at the same time decreased with low level (from 25% to 11.5%). Prospects for further research consist in clarifying the possibilities of effective application of information technologies in the process of preparing students for managerial activities.

BIBLIOGRAPHY:

1. Бережна В. Підготовка майбутніх менеджерів до інноваційної професійної діяльності з використанням новітніх засобів навчання. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Сер.: Педагогіка та психологія.* – 2009. Вип. 468. С. 21–27.
2. Бріч В., Нагара М. Методологічні засади розвитку коучингу в Україні. *Україна: аспекти праці.* 2009. № 6. С. 18–23
3. Гурієвська В. Коучинг як прикладна технологія державного управління. *Вісник Нац. акад. держ. упр. при Президентові України.* 2011. Вип. 1. С. 32–39.
4. Зеленін В. Коучинг як сучасна концепція практичної психології [Електронний ресурс]. Доступно з: <http://www.zelenin.com.ua/text/14-articles/359-2009-12-27-11-39-30.html>
5. Іванович О.С. Коучинг як нова модель навчання персоналу підприємства. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки.* 2011. Вип. 3. С. 258–263.
6. Кохан М. Методологічні підходи до практичного бізнес-коучингу. *Психологічні виміри культури, економіки, управління: науковий журнал.* Львів, 2018. Том 11. С. 146–155
7. Кравченко Ю.Є. Коучінг-навчання в руслі positum-підходу – інноваційний інструмент формування нових стратегій життєвого успіху. *Збірник матеріалів Третьої міжнародної наукової конференції 22–24 червня 2006 року.* Суми, 2006. Т. 1. С. 116–119.
8. Лев Н. Ю., Бала Р.Д. Моделі коучингу: характеристика та особливості застосування. *Вісник Нац. ун-ту "Львів. політехніка" : зб. наук. пр.* 2012. № 727. С. 76–81.
9. Логвиновський Є. І. Функціональна та змістовна сутність коучингу на підприємстві. *Європ. вектор екон. розвитку : зб. наук. пр.* 2012. № 2 (13). С. 297–301.
10. Марцінковська О. Роль коучингу в розвитку персоналу. *Економічний аналіз.* 2011. Вип. 8. Ч. 2. С. 257–260.
11. Миколайчук І.П. Коучинг у системі управління персоналом. *Вісник КНТЕУ.* – 2015. № 4(102). С. 50–67.
12. Нежинська О.О., Тименко В. М. Основи коучингу: навчальний посібник. К.; Харків: ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2017. 220 с.
13. Петровська І.Р. Підвищення ефективності управлінської діяльності керівника за допомогою коучингу. *Науковий вісник НЛТУ України.* 2010. № 20.14. С. 158–161.
14. Романова С.М. Коучінг як нова технологія в професійній освіті. *Вісник Нац. авіац. ун-ту. Педагогіка. Психологія.* 2010. Вип. 3. С. 83–86.
15. Biswas-Diener R. *Practicing Positive psychology coaching: Assessment, diagnosis, and intervention.* N.Y.: John Wiley & Sons. 2010.
16. Carey W. Philippon, D. Cummings G. (2014). Coaching models for leadership development: An integrative review. *Journal of Leadership Studies,* 2014. vol. 5 (1). p. 51–69.
17. Whitmore J. *Coaching For Performance.* The USA: Nicholas Brealey Publishing, 2007. 180 p.

UDC 159.9.072; 159.9.075

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.11>

Makovskiy Artem Olehovych,

PhD in Psychology,

Sciences Senior Lecturer at Department of Psychology Pedagogy and Socio-economic Disciplines,
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-2903-3351

Makovska Nadiia,

Master in Psychology,

State Border Guard Service of Ukraine

ORCID ID: 0009-0003-3802-0779

THE ROLE OF THE MILITARY CHAPLAIN IN PRESERVING THE MENTAL HEALTH OF MILITARY PERSONNEL

РОЛЬ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНА У ЗБЕРЕЖЕННІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

The article deals with the military chaplains involvement in the process of psychological support of military personnel professional activity, examines the views of psychologists on the relevance of applying the religious faith potential in the context of maintaining the individual mental health.

The article deals with the results of an empirical research of the relevance of the involvement of military chaplains in the process of preserving the mental health of servicemen. The main results of the research are outlined, which were obtained using the following psychological methods of scientific cognition: observation, conversation, questionnaire and generalization of independent characteristics, etc. The results of the survey of respondents (servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine) were presented. Among the servicemen, a total of 130 respondents (82 men and 48 women), representatives of all regions of our country were interviewed. The category of believers included 75% of respondents (98 people), 85% (110 people) were the vast majority of Orthodox.

Particularly interesting are the results obtained on the question: 'In case of problems with the moral and psychological state, who would you rather turn to for advice?', where 50% of respondents indicated the commander of the unit, 21% of respondents indicated the psychologist of the military unit, 9% of respondents indicated the military chaplain, 5% of respondents indicated the civilian psychologist, which indicates the formation of the psychological culture of servicemen and the availability of a request for the work of military chaplains in the issue of providing psychological assistance to soldiers.

The prospect of further scientific research may be the research and generalization of the practical experience of military chaplains offering psychological support to servicemen in the combat zone.

Key words: military chaplain, empirical research, military personnel, military psychologist, mental health.

У статті актуалізується питання залучення військових капеланів до процесу психологічного супроводу професійної діяльності військовослужбовців, розглянуто погляди науковців-психологів щодо актуальності застосування потенціалу релігійної віри в контексті збереження психічного здоров'я особистості. Висвітлено результати емпіричного дослідження питання актуальності залучення військових капеланів до процесу збереження психічного здоров'я військовослужбовців. Окреслено основні результати дослідження, що були отримані за допомогою наступних психологічних методів наукового пізнання: спостереження, бесіда, анкетування, узагальнення незалежних характеристик тощо. Подано результати проведеного анкетування респондентів (військовослужбовців Державної прикордонної служби України). Серед військовослужбовців загалом було опитано 130 респондентів (82 чоловіка і 48 жінок), представників усіх регіонів нашої країни. До категорії віруючих себе віднесли 75% респондентів (98 осіб), переважна більшість православні 85% (110 осіб).

Особливо цікавими є результати отримані на запитання – «У разі виникнення проблем з морально-психологічним станом до кого б Ви скоріше звернулись за порадою?», де – 50% респондентів зазначили командира підрозділу, 21% – психолога військової частини, 9% – військового капелана, 5% – цивільного психолога, що свідчить про формування психологічної культури військовослужбовців та наявність запиту на роботу військових капеланів у питанні надання психологічної допомоги бійцям.

Перспективою подальших наукових розвідок може бути вивчення та узагальнення практичного досвіду військових капеланів під час надання психологічної допомоги військовослужбовцям у зоні ведення бойових дій.

Ключові слова: військовий капелан, емпіричне дослідження, військовослужбовці, військовий психолог, психічне здоров'я.

Statement of the problem. Significant losses have been experienced by the civilian population in general and the military in particular as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. But in addition to physical trauma, many people also suffer from mental trauma, which over time can result in mental and/or psychosomatic problems. Today it is advisable to pay attention to how religious institutions are progressing when it comes to helping believers with their psychological needs. After all, military chaplains serving in the military formations of the components of the security and defense sector of Ukraine can provide significant assistance to military psychologists in preserving the mental health of servicemen.

Analysis of recent research and published papers. Historically, the initiative in the development of the problem of mental health belongs to prominent Western psychologists, namely: A. Adler, G. Eysenck, E. Erickson, R. Kettel, A. Maslow, G. Allport, C. Rogers, B. Skinner, Z. Freud, E. Frome, K.-G. Jung and others. A significant contribution to the research of this issue was made by domestic scientists, namely: G. Ball, N. Bastun, S. Boltivets, I. Haletska, N. Zhyhailo, M. Zhukova, O. Zavorodnia, V. Zlivkov, N. Kolotii, S. Kopylov, N. Kostruba, I. Kotsan, G. Lozhkin, O. Mateiuk, S. Maksymenko, V. Moskalets, M. Mushkevych, O. Noskova, Ye. Potapchuk, M. Savchyn, R. Sirko, I. Tolkunov and others. At the same time, the issue of involving military chaplains in the process of preserving the mental health of fighters requires a more detailed study.

The purpose of the article deals with highlighting the results of empirical research on the relevance of the involvement of military chaplains in the process of preserving the mental health of servicemen.

Presentation of the main material. Military psychologists note that in the conditions of today's war, which is a combination of classical methods of military operations with guerrilla actions, terrorism, information and cyberwarfare and is aimed at achieving suddenness, interception of initiative and gaining a psychological advantage, considerable attention should be paid to increasing the level of stress resistance and adaptive capacity of servicemen, preserving and restoring their mental health [2, P. 90].

The theoretical analysis of this problem, their own experience and observation of the professional activities of military chaplains in the units of protection of

the state border in the areas of warfare, allowed us to develop a program of our empirical research, namely: to determine the purpose, objectives and main phases of the research; to choose appropriate and valid techniques and methods of empirical research.

The solution of the research tasks was carried out sequentially and consisted of several phases. To clarify the problem under research in the first (initial) phase, a theoretical analysis of scientific works in the psychological field was carried out. This analysis gave us the chance to learn more about the phenomena we were researching and to pinpoint areas that needed extra care when the research program was put into practice. Systematization of data obtained as a result of the research of theoretical sources led to the conclusion that the research tasks will be solved through the use of various scientific methods used in psychology.

In the second phase of the research, an appropriate 'set' of psychodiagnostics techniques was formed. Empirical research methods, observations, conversations, questionnaires, generalizations of independent characteristics, etc. were used.

'Observation is the most direct way to obtain experimental data, and this is its exceptional value as a method of scientific knowledge,' S. Maksymenko rightly noted. [6, P. 27].

In this work, the observation was carried out personally by the authors. To obtain objective and reliable information, selective observation was used. The objects of observation were military chaplains of the State Border Guard Service of Ukraine. The results of the observation were compared with the data of other research methods, at the same time it was taken into account that they are only an element in the general system of psychological information.

The conversation is considered quite common for psychology empirical methods of studying human behaviour, since in other natural sciences communication, in the strict sense of the word, between the subject and the object of research is impossible [5, P. 257]. Individual interviews were conducted by the authors personally and were informal (carried out according to a flexible scheme that allows you to ask questions sequentially, taking into account the circumstances that have developed). The participants of the interviews were servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine.

In general, a conversation was held with 34 officers who are subordinate to the personnel. There are 31 men and 3 women on gender. According to the age limit, the overwhelming majority of the interviewed servicemen are persons at age of 35 to 40 (25 people, which is 74%). Among the respondents, 27 people (80%) have a total length of military service of 16 years or more; 7 people took an active part in hostilities. During this research, the conversation as an empirical method of obtaining information through language communication was used to obtain from officers' actual data on the level of involvement of military chaplains in the process of preserving the mental health of servicemen; clarification of the conclusions and results of the research obtained by other scientific methods.

During the empirical research with the method of questioning (conversation), the method of generalizing independent characteristics was used. Its essence was to actively collect, analyse and summarize relevant information on the professional activities of military chaplains, primarily on participation in measures to preserve the mental health of servicemen.

The questionnaire, as one of the most common methods of written survey, made it possible to cover a large number of respondents in a short time, it was carried out according to a pre-developed plan and was characterized by the homogeneity of questions that were asked to a large group of people to obtain quantitative material about facts of interest to the research. The questionnaire was used to research the opinions, attitudes, views and proposals of various categories of servicemen. The survey involved soldiers who perform military service in the military units of the Western and Southern regional departments of the State Border Guard Service of Ukraine. The questions in the questionnaire were closed (the choice of the answer from several options offered in the questionnaire) and open (the opportunity to provide your answer) forms. The answers were anonymous. Among the servicemen, a total of 130 respondents (82 men and 48 women), representatives of all regions of our country were interviewed.

According to the results of the survey, the data obtained were analysed, generalized and systematized, compared with the data of other empirical methods, and significantly supplemented and refined them. The questionnaires were processed using standard methods of mathematical statistics. The author's questionnaire was developed taking into account the following research [1; 2]. The questionnaire form contained 10 questions, both closed and open, and the answers were anonymous. Based on the results of the

questionnaire processing, the following information was received:

The category of believers included 75% of respondents (98 people), 85% (110 people) of the vast majority of Orthodox.

Interestingly, answering the question: *'Is religion necessary for a modern serviceman in a war?'*, 51% of respondents gave an affirmative answer, 8% gave a negative answer, and the rest (40%) could not determine this question. The actualization of this issue is because, during the existence of the Soviet Union, an anti-religious campaign was actively conducted, the purpose of which was to limit the influence of religion on public life. This campaign actively influenced the parents and grandparents of the respondents. It is crucial to know whether religion has gained back lost ground in terms of family and personal religiosity. In the context of checking this statement, the next question of the questionnaire was the following: *'Assess the level of religiosity of your circle of communication'*, 11% of servicemen noted it as high; the average level of religiosity of their circle of communication was noted 55% of fighters; the low level was noted in 32% of respondents.

Dealing with the question: *'Does religiosity positively affect the moral and psychological state of a serviceman?'* 104 people (80%) gave an affirmative answer. Only 4% of respondents expressed a negative attitude to the introduction of the military chaplaincy institute, even though there were 18% of people identified themselves as atheists.

Also interesting for this research are the results of our 2021 research among the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine, the generalization of which shows that 62% of respondents consider the activities of military chaplains in the army necessary and expedient [4]. During this research, 46% of respondents are positive about the introduction of the Military Chaplaincy Service in military units, and only 4% are negative.

In addition, it is necessary to take into account the fact that, according to the researchers, in extreme and combat conditions, the religiosity of servicemen is increasing. This is evidenced by surveys conducted in units performing combat missions [3; 7; 9].

As it was rightly noted in the work of M. Halichenko and N. Boiko, important indicators of the religiosity of persons are attendance at worship services and reading religious literature. They make it possible to understand the importance of religious practices in their lives [2, P. 22]. According to the results of our survey, 63% of respondents attend worship services only on major holidays, 4% of respondents

attend regularly (at least once a month), and 33% of respondents do not attend at all.

As for reading religious literature, 66% of respondents said that they do not read such literature at all, 32% of respondents read sometimes, and 1.5% of the respondents regularly read only. Particularly interesting are the results obtained on the question: 'In case of problems with the moral and psychological state, who would you rather turn to for advice?', where 50% of respondents indicated the commander of the unit, 21% the psychologist of the military unit, 9% the military chaplain, 5% the civilian psychologist, which indicates the formation of the psychological culture of servicemen and the availability of a request for the work of military chaplains in the issue of providing psychological assistance to soldiers.

Conclusions. Consequently, our research once again attested that the religiosity of the servicemen involved in the research mainly has external forms

and is not supported by participation in religious rites, visits to religious buildings, or reading religious literature, taking into account the most recent psychological works [1; 7]. But despite this, the question: 'Is there a need to involve military chaplains in the process of providing psychological assistance to a serviceman?' 60% of respondents gave an affirmative answer. Thus, the active participation of military chaplains and psychologists in the process of offering psychological support to combatants will have a positive effect on the preservation of their mental health and will help with the implementation of the All-Ukrainian Mental Health Program.

The prospect of further scientific research may be the research and generalization of the practical experience of military chaplains offering psychological support to servicemen in the combat zone.

BIBLIOGRAPHY:

1. Войтюк О. Особливості впливу релігійності на психологічний стан прикордонників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія*. 2022. № 1. С. 144–147. URL: <https://doi.org/10.32782/psyvisnyk/2022.1.27>
2. Галіченко М. В., Бойко Н. О. Релігійність студентської молоді Херсонщини: соціологічний аналіз. *Габітус*. 2020. Вип. 17. С. 19–24. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.17.3>
3. Калениченко Т. А. Релігійна складова суспільно-політичного конфлікту кінця 2013–2017 рр. в Україні : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. Київ, 2018. 210 с.
4. Маковський А. О. Емпіричне дослідження релігійності прикордонників. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи* : матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24–25 вересня 2021 р.) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2021. С. 85–88.
5. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 360 с.
6. Максименко С. Д., Коваль І. А., Максименко К. С., Папуча М. В. Медична психологія : підручник. Вінниця : Нова книга, 2008. 520 с.
7. Москалець В. П., Синяк І. В. Віра в Бога, марновірство, обереги учасників бойових дій у Донбасі. *Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології* : монографія. За заг. ред. В. П. Садкового, О. В. Тімченка. Харків: ФОП Мезіна В. В., 2022. 518 с. С. 140–152.
8. Осьодло В., Грилюк С., Тютюнник Л. Сучасний стан і перспективи психологічного забезпечення в Збройних силах України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 1. С. 89–98. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.1.14>
9. Охорона психічного здоров'я в умовах війни : у 2 т / Амер.-укр. мед. фундація; пер. з англ.: Т. Охлопкава, О. Брацюк. Т. 2. Київ : Наш Формат, 2017. 546 с.

УДК 159.98:613.86-049.34.364(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.12>

Могильова Наталія Миколаївна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін

Державного університету інфраструктури та технологій

ORCID ID: 0000-0003-0780-176x

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ

PECULIARITIES OF MENTAL HEALTH AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN WAR CONDITIONS: THE EXPERIENCE OF UKRAINE

Автором досліджено питання психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни.

Зазначено, що нині війна є найбільш виразним негативним чинником, що впливає на психічне здоров'я особистості. Цей чинник створює пряму загрозу життю людини і спричиняє різні форми насильства (політичного, військового, економічного, сексуального тощо). Війна може мати серйозні наслідки для психічного благополуччя особистості, включаючи посттравматичний стресовий розлад, депресію, тривожність та інші психічні проблеми.

Відмічено, що внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну, проблема вимушеної міграції стала однією з найважливіших для держави і суспільства. Майже 10 мільйонів українців були змушені покинути свої домівки через цей конфлікт.

Визначено, що психічне здоров'я людини залежить від різних соціально-економічних, біологічних та екологічних чинників, які можуть впливати на його стан в будь-який момент часу. Серед цих чинників насильство та стійкий соціально-економічний тиск визнаються як ризикові для психічного здоров'я, і особливо чіткі докази цього пов'язані з сексуальним насильством. Також вказується, що погіршення психічного здоров'я пов'язане зі швидкими соціальними змінами, стресовими умовами праці, гендерною дискримінацією, соціальною ізоляцією, нездоровим способом життя, погіршенням фізичного здоров'я та порушеннями прав людини.

Зауважено, що вплив війни на психічне здоров'я може бути довготривалим і потребує адекватної підтримки та інтервенцій. Особи, які пережили воєнні конфлікти, можуть страждати від психологічних травм, посттравматичного стресового розладу, тривожності, депресії, втрати самооцінки та інших проблем з психічним здоров'ям.

Розглянуто основні напрями психологічної підтримки ВПО. Зауважено, що психологічна підтримка має бути індивідуалізованою та орієнтованою на потреби конкретних осіб. Комплексний підхід до психологічної підтримки, що включає діагностику, планування і виконання інтервенцій, сприятиме покращенню психологічної адаптації вимушено переміщених осіб.

Ключові слова: *воєнний стан, внутрішньо переміщені особи, ВПО, психологічна підтримка, психологічний супровід, подолання стресу.*

The author investigated the issue of mental health and psychological adaptation of internally displaced persons in war conditions.

It is noted that today the war is the most pronounced negative factor affecting the mental health of an individual. This factor creates a direct threat to human life and causes various forms of violence (political, military, economic, sexual, etc.). War can have serious effects on an individual's mental well-being, including post-traumatic stress disorder, depression, anxiety and other mental health problems.

It was noted that as a result of the Russian Federation's full-scale invasion of Ukraine, the problem of forced migration became one of the most important for the state and society. Almost 10 million Ukrainians were forced to leave their homes as a result of this conflict.

It is noted that the mental health of a person depends on various socio-economic, biological and environmental factors that can affect his condition at any moment of time. Among these factors, violence and persistent socio-economic pressures are recognized as risks to mental health, with particularly clear evidence of this associated with sexual violence. It also indicates that the deterioration of mental health is associated with rapid social changes, stressful working conditions, gender discrimination, social isolation, unhealthy lifestyles, deterioration of physical health and human rights violations.

It is noted that the impact of war on mental health can be long-lasting and requires adequate support and interventions. Survivors of war can suffer from psychological trauma, post-traumatic stress disorder, anxiety, depression, low self-esteem and other mental health problems.

The main areas of psychological support for IDPs are considered. It was noted that psychological support should be individualized and focused on the needs of specific individuals. A comprehensive approach to psychological support, including diagnosis, planning and implementation of interventions, will contribute to improving the psychological adaptation of forcibly displaced persons.

Key words: martial law, internally displaced persons, IDPs, psychological support, psychological support, overcoming stress.

Постановка проблеми. Вторгнення росії на територію України, агресивні військові дії та обстріли цивільних об'єктів і помешкань спонукали людей до вимушеної міграції [8]. Деякі громадяни України отримали статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО), інші – скористалися можливістю виїзду за кордон.

Це спричинило актуальну проблему дослідження та збереження психічного здоров'я вимушених «внутрішніх» переселенців. Вирішення даної проблеми є важливим, так як воно суттєво впливає на процеси успішної адаптації і планування майбутнього для цієї значної за кількістю групи населення.

Стан дослідження проблеми. Питання збереження психічного здоров'я та процесів адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни вивчали у своїх працях В. Вишньовський [1], Л. Карамушка [2], Т. Карамушка [2], Я. Корход [3], В. Лефтеров [4], В. Тюріна [5], Л. Солохіна [5], В. Федько [6] та ін.

Мета статті – розглянути поняття психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від 24 лютого 2022 року українське суспільство переживає війну, яка серйозно впливає на економічний і соціальний розвиток держави та має катастрофічні наслідки для життя та здоров'я громадян.

Внаслідок повномасштабного вторгнення рф в Україну, проблема вимушеної міграції стала однією з найважливіших для держави і суспільства. Майже 10 мільйонів українців були змушені покинути свої домівки через цей конфлікт. Ця кількість становить приблизно 1/4 населення країни. З них близько 6,5 мільйона людей стали внутрішніми переселенцями, шукаючи притулку та безпеки в інших регіонах України, а 3,2 мільйона українців виїхали з країни, згідно з даними Міжнародної організації з міграції [4].

Однак переїзд в більш безпечне місце не знімає те велике психологічне навантаження, яке породжують нинішні реалії. Ця війна призводить до

тривалі психологічної шкоди як для дорослих, так і для дітей [5, с. 116].

Проблеми з психоемоційним станом та адаптацією простежуються у всіх вікових групах вимушено переміщених осіб, включаючи дітей, людей похилого віку, чоловіків та жінок працездатного віку. Однією з типових проблем на психологічному рівні є стрес. Вимушене переміщення, втрата домівки та рідних місць може спричинити почуття тривоги, безпорадності та невпевненості у майбутньому. Також спостерігаються проблеми зі сном, коли люди мають складнощі із засипанням, прокидаються вночі або мають непокійний сон. Емоційні розлади, такі як почуття горя, втрати, страху та тривоги, також є поширеними серед вимушено переміщених осіб [2, с. 65].

Згідно підходу Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), психічне здоров'я людини залежить від різних соціально-економічних, біологічних та екологічних чинників, які можуть впливати на його стан в будь-який момент часу. Серед них насильство та стійкий соціально-економічний тиск визнаються як ризикові для психічного здоров'я, і особливо чіткі докази цього пов'язані з сексуальним насильством. Також вказується, що погіршення психічного здоров'я пов'язане зі швидкими соціальними змінами, стресовими умовами праці, гендерною дискримінацією, соціальною ізоляцією, нездоровим способом життя, погіршенням фізичного здоров'я та порушеннями прав людини [7; 9].

В цьому контексті можемо стверджувати, що війна є найбільш виразним негативним чинником, що впливає на психічне здоров'я особистості. Цей фактор створює пряму загрозу життю людини і спричиняє різні форми насильства (політичного, військового, економічного, сексуального тощо). Війна може мати серйозні наслідки для психічного благополуччя особистості, включаючи посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресію, тривожність та інші психічні проблеми.

Основні чинники, що впливають на психологічну адаптацію вимушено переміщених осіб згруповані в табл. 1.

Основні чинники, що впливають на психологічну адаптацію вимушено переміщених осіб

№ п/п	Чинник	Характеристика
1	Травматичний досвід	Вимушена міграція може супроводжуватися травматичними подіями, які включають втрату домівок, розлуку з родиною та близькими, страх та небезпеку. Ці травматичні досвіди можуть впливати на психологічний стан та адаптацію осіб
2	Соціальна підтримка	Наявність соціальної підтримки з боку родини, друзів, спільноти або організацій може позитивно впливати на психологічну адаптацію. Соціальна підтримка може забезпечити почуття безпеки, підтримки та відчуття належності до нового середовища
3	Економічні умови	Доступ до житла, праці, освіти та інших матеріальних ресурсів є важливим чинником в адаптації. Економічна нестабільність або обмежені можливості можуть створювати додатковий стрес та ускладнювати психологічну адаптацію
4	Культурна адаптація	Вимушена міграція може включати зміну культурного середовища, мови та цінностей. Культурна адаптація може бути викликом, але також може принести нові можливості та розширити горизонти
5	Психологічні ресурси	Індивідуальні ресурси, такі як резилієнтність, позитивне мислення, вміння впоратися зі стресом та здатність до перебудови своєї ідентичності, можуть позитивно впливати на психологічну адаптацію

Джерело: власна розробка автора

До прикладу, В. Лефтеров серед чинників, що впливають на психологічну адаптацію вимушено переміщених осіб виділяє:

1. Наявність мети у житті та особистісний ріст. Важливим чинником є наявність мети та здатність особистості зберігати життєву направленість, самореалізацію та відкритість до нового досвіду. Усвідомленість життя та позитивне ставлення до інших також впливають на позитивну адаптацію.

2. Занепокоєння про майбутнє та життєва включеність. Розчарування у житті, страх перед нестабільністю та негативні переживання можуть впливати на рівень психосоціального стану. Однак вміння насолоджуватися поточним моментом, відчуття радості та особистісна активність сприяють позитивній адаптації.

3. Соціальна інтеграція та активна участь. Значущим фактором є соціальне прийняття та інтеграція в нове середовище, а також орієнтація на цінності громадянського суспільства. Здатність до засвоєння нової інформації та реалістичність життєвих поглядів також сприяють позитивній адаптації.

4. Економічний чинник. Рівень статусу, доходу та загальний рівень життя впливають на матеріально-фінансову складову психосоціальної адаптації. Матеріальна стабільність може сприяти покращенню психологічного благополуччя та адаптації [3, с. 292].

Важливо зрозуміти, що вплив війни на психічне здоров'я може бути довготривалим і потребує адекватної підтримки та інтервенцій. Особи, які пережили воєнні конфлікти, можуть страждати від психологічних травм, посттравматичного стресового розладу, тривожності, депресії,

втрати самооцінки та інших проблем з психічним здоров'ям.

У таких умовах основними напрямками психологічної підтримки ВПО є:

1. Діагностика психологічного стану. Важливим етапом є оцінка психологічного стану, виявлення основних проблем та потреб особи. Це допоможе психологам та фахівцям зрозуміти, яку підтримку і допомогу потрібно надавати.

2. Стабілізація психоемоційного стану. Психологічна підтримка направлена на надання стрес-менеджменту, технік релаксації та психологічних методів, що допоможуть зняти тривогу, стрес і покращити загальний психоемоційний стан.

3. Подолання негативних проявів у поведінці (агресія, ворожість тощо). Цей аспект орієнтований на роботу зі збереженням або відновленням функціонування і покращенням взаємодії з іншими людьми. Це може включати роботу з агресивними або ворожими проявами, навчання навичкам конструктивного спілкування та вирішенню конфліктів.

4. Налагодження соціальних зв'язків. Важливо надати підтримку в установленні та зміцненні соціальних зв'язків з оточуючими людьми, включаючи родину, друзів, спільноту та інші підтримуючі групи.

5. Інтеграція в мікросередовище (група, клас, громада). Допомога у включенні в нове соціальне середовище, таке як група, клас або громада, де вимушено переміщені особи можуть встановити контакти, знайти підтримку та відчуття приналежності.

6. Налагодження стосунків у сім'ї. Вимушена міграція може впливати на сімейні взаємини та

динаміку. Психологічна підтримка направлена на розуміння та розв'язання конфліктів, поліпшення комунікації, зміцнення зв'язків між членами сім'ї та сприяння адаптації всієї родини до нових умов.

7. Подолання наслідків психологічної травми. Вимушена міграція може супроводжуватися психологічною травмою, яка впливає на самопочуття та добробут особи. Психологи надають підтримку у подоланні травматичних досвідів, розвитку стратегій самозахисту, покращенні якості життя [6, с. 173].

Важливо пам'ятати, що психологічна підтримка має бути індивідуалізованою та орієнтованою на потреби конкретних осіб. Комплексний підхід до психологічної підтримки, що включає діагностику, планування і виконання інтервенцій, сприяє покращенню психологічної адаптації вимушено переміщених осіб.

Актуальним в умовах воєнного стану є й питання психологічної адаптації та соціалізації переселенців (як в Україні, так і за кордоном). Особливо це стосується дітей.

Нині виділяють два теоретико-методологічні підходи щодо вивчення адаптації ВПО:

– соціокультурний (психологічний) підхід, що акцентує увагу на культурних аспектах та взаємодії з оточуючим середовищем. Цей підхід розглядає адаптацію як процес прилаштування до нової культурної обстановки, зміни ідентичності та способу життя ВПО. Він підкреслює важливість розуміння і прийняття нових соціокультурних норм, цінностей, традицій та манер спілкування. Психологічний підхід також акцентує на розвитку соціальних зв'язків, формуванні соціальної підтримки та психологічній адаптації у новому середовищі;

– ресурсний (економічний) підхід. Даний підхід зосереджений на пристосуванні до економічних аспектів та ресурсів. Він розглядає адаптацію як процес збереження та здобуття нових ресурсів, необхідних для задоволення потреб ВПО. Також акцентує на адаптації до нових економічних умов, отриманні нових можливостей працевлаштування, навчання, доступу до соціальних послуг та інших економічних ресурсів на новому місці проживання [1, с. 4].

Вивчення адаптації ВПО враховує різні параметри, що впливають на їх успішне пристосування. В соціально-культурному (психологічному) підході основним параметром є подолання психологічного стресу, який виникає внаслідок переміщення на нове місце проживання. Це можуть бути почуття невпевненості, страху, тривоги, втрати ідентичності або відчуття віддаленості від рідної

культури та оточуючих людей. Важливим аспектом є розвиток механізмів подолання стресу, встановлення нових соціальних зв'язків та побудова позитивного самоусвідомлення.

У ресурсному підході основним параметром адаптації є оволодіння необхідною інформацією та ресурсами, що забезпечують життєдіяльність. Це включає усвідомлення доступних умов проживання, пошук роботи або можливостей для заробітку, доступ до освіти, медичних послуг, соціальних допомог та інших ресурсів, які необхідні для задоволення основних потреб ВПО [10]. Освоєння цих ресурсів допомагає створити стабільні умови життя та забезпечує більш успішну адаптацію.

Обидва підходи важливі для розуміння та підтримки адаптації ВПО, так як вони враховують як психологічний аспект (подолання стресу, формування ідентичності, соціальних зв'язків), так і практичні потреби (ресурси для задоволення потреб у проживанні, праці, освіті тощо).

Висновки. Таким чином, психічне здоров'я та психологічна адаптація внутрішньо переміщених осіб в умовах війни, на основі досвіду України, є складним та важливим процесом. Війна та конфліктні ситуації негативно впливають на психологічний стан цих осіб, спричиняючи стрес, травми, депресію та тривогу. Особливо психологічної підтримки та реабілітації потребують діти, які є найбільш вразливою категорією серед ВПО.

Необхідно здійснювати належну діагностику та психологічну підтримку ВПО, враховуючи їх унікальні потреби та досвід пережитих травм. Забезпечення доступу до професійної психологічної допомоги, терапії та ресурсів для підтримки є важливим кроком у сприянні їх психологічній реабілітації та адаптації.

Окрім того, потрібно створити безпечні умови для ВПО, включаючи стабільне житло, доступ до освіти, медичних послуг та соціальної підтримки. Розвиток механізмів психосоціальної підтримки, розбудова резилієнтних спільнот та підтримка громадських ініціатив можуть сприяти покращенню психічного благополуччя та психологічної адаптації ВПО.

Загальна мета полягає у створенні сприятливих умов для внутрішньо переміщених осіб, щоб допомогти їм відновити психічне здоров'я, побудувати стійку адаптацію та повернутися до повноцінного життя.

Перспективою подальших наукових досліджень в контексті психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни стане створення досконалої технології їх психолого-педагогічного супроводу

(методики, інструменти та програми, направлені на підтримку та сприяння психологічній адаптації ВПО). Це дасть змогу ефективніше долати наслідки травматичного досвіду війни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вишньовський В. Психологічна адаптація вимушено переміщених осіб, жертв воєнних конфліктів. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки*: Матеріали II Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2022 р.); Упорядники: А.А. Криськов, В.В. Вишньовський та Н.В. Габрусева Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2022. С. 3–5.
2. Карамушка Л. М., Карамушка Т. В. Емпіричне дослідження особливостей психічного здоров'я вимушених «внутрішніх» переселенців в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. № 2 (26). С. 62–74. URL: <https://doi.org/10.31108/2.2022.2.26.6>. (дата звернення: 23.05.2023).
3. Лефтеров В. О., Короход Я. Д. Психоемоційний стан та психологічна адаптація вимушено переміщених осіб в Україні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 291–294.
4. International Organization for Migration Ukraine. *International Organization for Migration*. URL: <https://ukraine.iom.int/> (date of access: 23.05.2023).
5. Тюріна В. О., Солохіна Л. О. Вплив військових конфліктів на психічне здоров'я людини: короткий огляд зарубіжних досліджень. *Особистість, суспільство, війна*: тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.); МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків: ХНУВС, 2022. С. 116–121.
6. Федько В. Психологічна підтримка здобувачів освіти та організація навчання під час війни. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми* : збірник матеріалів наукових доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 квітня 2022 р.). Київ, 2022. С. 171–176.
7. World Health Organization. «Mental health: strengthening our response». URL: <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/mental-health-strengthening-our-response> (date of access: 23.05.2023).
8. Lebedynska I. International legal strategy for the introduction of future warfare in the face of rapid technological advances. *Futurity Economics&Law*. 2023. P. 85–94. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2023.03.25.08> (date of access: 23.05.2023).
9. Sukhostavets N. Psycho-rehabilitation adaptation of pregnant women and mothers in the postpartum period who experienced traumatic events during the war. *Futurity Medicine*. 2022. P. 4–11. URL: <https://doi.org/10.57125/fem.2022.09.30.01> (date of access: 23.05.2023).
10. Попова О. І., Ільїна-Стогнієнко В. Ю., Герасименко О. А. Успішні кейси дистанційного навчання в медичних закладах освіти України в період воєнного стану. *Академічні візії*. 2023. вип. 18 (Квітень). URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/260>. (дата звернення: 23.05.2023).

РОЗДІЛ 5 ПРАВО

УДК 346.7::351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.13>

Андрущенко Ігор Григорович,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-2988-7579

Арапін Юрій Миколайович,

здобувач наукового ступеня доктора філософії
кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0007-3829-5085

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ ТА ЗАХОДИ ЩОДО ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE GRAIN MARKET IN UKRAINE AND MEASURES TO IMPROVE IT

Стаття присвячена аналізу стану адміністративно-правового регулювання ринку зерна у сучасних умовах та формулюванню окремих пропозицій щодо його удосконалення.

Зазначається, що подальший розвиток вітчизняного ринку зерна визначає стан усього економічного потенціалу, рівень продовольчої безпеки держави та соціально-економічну обстановку у суспільстві. У статті вказуються окремі особливості його адміністративно-правового регулювання.

Визначаються умови за яких форми та методи адміністративно-правового регулювання ринку зерна будуть більш ефективними. Викладено авторське бачення стосовно адміністративно-правового регулювання ринку зерна в Україні. Також авторами виділяються основні галузі у сфері агропромислового комплексу.

Виокремлено основні цілі на які слід орієнтуватися при виробленні механізмів адміністративно-правового регулювання ринку зерна, зокрема: забезпечення продовольчої безпеки та підвищення ефективності його державного регулювання.

Авторами виділено п'ять основних функцій державного регулювання ринку зерна, а також визначено основні напрямки політики держави на цьому ринку. Приведено передовий досвід законодавчого регулювання ринку зерна окремих країн-членів Європейського Союзу, зокрема: Угорщини, Хорватії та Франції.

Систематизовано окремі недоліки в системі адміністративно-правового регулювання ринку зерна, що стосуються: податкового регулювання; технічного регулювання; митно-тарифного регулювання; антимонопольного регулювання; цінового регулювання; аграрного протекціонізму.

У статті підкреслюється, що впроваджуючи нові регулюючі механізми на ринку зерна, держава має дотримуватись двох основних цілей, а саме: ліквідації існуючих недоліків на ринку та визначеної соціальної мети.

Автори приводять приклад США щодо функціонування спеціальної інформаційної системи для аграріїв, яка інформує останніх про необхідні заходи на поточний день, ймовірності опадів тощо. Вказується, що в Україні має бути запроваджений режим стимулювання виробництва зернових культур, який встановить спрощені та прискорені адміністративні процедури, дозволить заощадити фінансові ресурси, створить додаткові конкурентні переваги тощо.

Наприкінці статті автори наголошують, що держава має контролювати процеси виробництва, розподілу та обміну зернових культур, так як це буде сприяти забезпеченню продовольчої безпеки держави, а також дотриманню інтересів суспільства загалом.

Ключові слова: ринок зерна, продовольча безпека, адміністративно-правове регулювання, агропромисловий комплекс, сільське господарство.

The article is devoted to the analysis of the state of administrative and legal regulation of the grain market in modern conditions and the formulation of individual proposals for its improvement.

It is noted that the further development of the domestic grain market determines the state of the entire economic potential, the level of food security of the state and the socio-economic situation in society. The article indicates specific features of its administrative and legal regulation.

The conditions under which forms and methods of administrative and legal regulation of the grain market will be more effective are determined. The author's vision regarding the administrative and legal regulation of the grain market in Ukraine is presented. Also, the authors highlight the main branches in the field of agro-industrial complex.

The main goals that should be focused on when developing the mechanisms of administrative and legal regulation of the grain market are highlighted, in particular: ensuring food security and increasing the efficiency of its state regulation.

The authors highlight five main functions of state regulation of the grain market, and also define the main directions of state policy in this market. The best experience of the legislative regulation of the grain market of certain member states of the European Union, in particular: Hungary, Croatia and France, is presented.

Separate shortcomings in the system of administrative and legal regulation of the grain market are systematized, relating to: tax regulation; technical regulation; customs and tariff regulation; antimonopoly regulation; price regulation; agrarian protectionism.

The article emphasizes that when introducing new regulatory mechanisms in the grain market, the state must adhere to two main goals, namely: elimination of existing market deficiencies and a defined social goal.

The authors cite the example of the USA regarding the operation of a special information system for farmers, which informs the latter about the necessary measures for the current day, the probability of precipitation, etc. It is indicated that a regime for stimulating the production of grain crops should be introduced in Ukraine, which will establish simplified and accelerated administrative procedures, save financial resources, create additional competitive advantages, etc.

At the end of the article, the authors emphasize that the state should control the processes of production, distribution and exchange of grain crops, as this will contribute to ensuring the food security of the state, as well as the observance of the interests of society in general.

Key words: grain market, food security, administrative and legal regulation, agro-industrial complex, agriculture.

Глобальні світові катаклізми не можуть не відобразитися на світовій продовольчій безпеці. Так у 2023 рік світ увійшов із кризою голоду. За підрахунками Світової продовольчої програми (агенції ООН, що координує розподіл продовольчої допомоги), кількість людей, які стикаються з гострою нестачею продовольства, злетіла із 282 млн. наприкінці 2021 року до 345 млн. у 2022 році. Близько 50 млн. людей у 2023 році перебуватимуть на межі голоду [1].

За даними ООН, сьогодні кожна сьома людина на Землі лягає спати голодною, а 22 млн. людей на сході Африканського континенту загрожує голодна смерть [2].

Творчими засадами для авторів стали праці вітчизняних вчених та дослідників, які присвятили свої праці окремим аспектам формування, розвитку та регулювання ринку зерна (далі – РЗ) в Україні, зокрема: О. А. Коваленка, Г. М. Колісника, Г. В. Сиротюка, Н. С. Скопенко та ін.

Метою статті є: здійснення аналізу адміністративно-правового регулювання ринку зерна в Україні та формулювання окремих пропозицій щодо його удосконалення.

Значимо, що РЗ є найважливішою складовою економіки України, де виробляється життєво необхідний для суспільства продукт та зосереджений величезний економічний потенціал. Нині розвиток РЗ вирішальною мірою визначає стан

усього економічного потенціалу, рівень продовольчої безпеки держави та соціально-економічну обстановку у суспільстві.

РЗ як безпосередній об'єкт адміністративно-правового регулювання відрізняється низкою особливостей, зокрема:

- невисокою рентабельністю та тривалим обігом коштів;
- залежністю від природно-кліматичних умов;
- сезонним характером виробництва;
- повільнішою, у порівнянні з іншими галузями, модернізацією виробництва;
- високою капітало- та енергоємністю.

Відповідно до статті 3 Конституції України «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [3]. Беручи за основу цю фундаментальну норму можна стверджувати, що забезпечення гідного життя громадян та продовольчої безпеки країни, зумовлюють актуальність та необхідність пошуку науково-обґрунтованих і доведених на практиці заходів щодо підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання РЗ.

Здійснення ефективного адміністративно-правового регулювання РЗ у сучасних умовах неможливе без встановлення нового адміністративно-правового режиму та посилення заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки та зниження

собівартості виробленої продукції. Вироблення більш ефективних у порівнянні з існуючими формами та методами адміністративно-правового регулювання РЗ можливе лише за умови:

- вивчення історичного досвіду даного виду регулювання;
- аналізу причин недостатньої корисності попередньо впроваджених заходів;
- порівняльно-правового аналізу моделей адміністративно-правового регулювання РЗ за кордоном;
- вивчення вимог обов'язкових для країни міжнародних актів та угод;
- чіткої класифікації та аналізу існуючих форм та методів адміністративно-правового регулювання РЗ.

Адміністративно-правове регулювання РЗ є комплексним та багатоаспектним процесом впливу держави на діяльність суб'єктів даного ринку, що ґрунтується на правових та економічних інструментах регулювання, а також поєднує у собі організаційні, управлінські та ринкові елементи. Адміністративно-правове регулювання РЗ – це цілеспрямований вплив правових норм на суспільні відносини, що формуються на РЗ, а також моніторинг співвідношення результатів поставленим завданням та постійна актуалізація визначених цілей. На сучасному етапі на перше місце виходить необхідність забезпечення продовольчої безпеки держави та сприяння конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів РЗ, зростання рівня зайнятості населення, яке проживає в сільській місцевості та підвищення рентабельності агропромислового комплексу (далі – АПК).

Загалом у сфері АПК можна виділити чотири основні галузі:

- сільське господарство (далі – СГ);
- харчової та переробної промисловості;
- ті, що забезпечують СГ матеріально-технічними ресурсами;
- ті, що обслуговують СГ та переробну промисловість, включаючи агрохімічне та ветеринарне обслуговування, торгівлю продуктами харчування та сільськогосподарською сировиною.

При виробленні механізмів адміністративно-правового регулювання РЗ, визначенні його форм і методів варто орієнтуватися на дві основні цілі такого виду діяльності:

- забезпечення продовольчої безпеки;
- підвищення ефективності державного регулювання.

Таке розуміння надає можливість виділити п'ять основних функцій державного регулювання РЗ:

– створення стійкої системи продовольчої безпеки країни на основі формування зернових запасів, їх достатніх резервів для потреб країни, стабілізаційних зернових фондів для забезпечення суспільства зерном та продуктами його переробки;

– створення в сільській місцевості ринкової інфраструктури для подальшого розвитку РЗ;

– розробка та реалізація комплексу заходів, спрямованих на підвищення рентабельності діяльності суб'єктів РЗ;

– ухвалення законодавства щодо підвищення якості життя населення яке проживає в сільській місцевості;

– вирішення поточних завдань у сфері охорони навколишнього природного середовища [4].

– У сучасних умовах одним із ключових напрямів політики держави на РЗ є:

– адаптація до нових умов здійснення господарської діяльності на світовому рівні;

– створення мотиваційних механізмів обігу капіталу;

– модернізація та екологізація виробництва зернових культур.

У цьому зв'язку є позитивний досвід законодавчого регулювання РЗ Угорщини. Так, у цій країні на законодавчому рівні серед цілей щодо регулювання РЗ, визначено такі аспекти, як стабілізація аграрного ринку та забезпечення можливості отримання відповідного доходу особами, зайнятими у сфері виробництва зернових культур.

Окрім цього, також має місце досвід адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів РЗ у Хорватії. Так, згідно із Законом Хорватії про державну підтримку сільського господарства та розвитку сільських територій, здійснення контролю та нагляду в даній сфері покладено на сільськогосподарську інспекцію. Сільськогосподарський інспектор у Хорватії має право оглядати земельні наділи, виробничі приміщення, інвентар, перевіряти достовірність документів суб'єктів державної підтримки. При цьому законом передбачено навіть адміністративну відповідальність у вигляді штрафу за невиконання вимог даного закону.

У Франції створено національну публічну установу – Французька агенція інформації, сільськогосподарської та сільської комунікації, яка має комерційний характер і перебуває у підпорядкуванні Міністерства сільського господарства. Призначенням цієї установи є інформаційне та наукове забезпечення сільськогосподарської діяльності, а також просування сільськогосподарської продукції.

Нині в Україні система адміністративно-правового регулювання РЗ не є повною мірою ефективною та результативною. Зокрема є обґрунтовані питання до: податкового регулювання; технічного регулювання; митно-тарифного регулювання; антимонопольного регулювання; цінового регулювання; аграрного протекціонізму.

Проте ці ж питання віднесено до пріоритетних, згідно зі ст. 10 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» [5].

Впроваджуючи нові регулюючі механізми на РЗ, держава має дотримуватись 2-х цілей:

- ліквідація існуючих недоліків на ринку;
- наявності конкретної соціальної мети [6, с. 151].

Основним пріоритетом для розробників майбутніх нормативно-правових актів має стати теза про те, що державне регулювання має бути не лише ефективним, але й найрезультативнішим засобом для досягнення мети продовольчої політики.

В умовах сьогодення перспективним даний час перспективним напрямом вдосконалення адміністративно-правового регулювання РЗ має стати мінімізація зайвого регулювання, яке перешкоджає ефективному використанню потенціалу РЗ.

Загалом на РЗ варто вживати заходів щодо розширення доступу суб'єктів ринку до інформації з питань отримання відомостей про проекти нормативно-правових актів, що стосуються РЗ, прогнозу погоди, наукових відкриттів, новинок агротехнічної та сільськогосподарської техніки. У США, наприклад, успішно функціонує спеціальна інформаційна система для аграріїв (farm extension service), яка здійснює щоденне розси-

лання фермерам науково-вивіреної інформації про необхідні заходи на поточний день, ймовірності опадів тощо.

Також, є перспективним напрямом організація «гарячої лінії» для суб'єктів РЗ, за якою вони могли б отримувати актуальну інформацію про погодні умови, консультації з графіку технологічного процесу, внесення мінеральних добрив тощо.

З метою створення сприятливих умов для подальшого розвитку РЗ, посилення стимулюючої ролі державного регулювання та підвищення ефективності адміністративно-правового впливу на діяльність суб'єктів РЗ слід впроваджувати адміністративно-правовий режим стимулювання виробництва зернових культур.

Для суб'єктів РЗ має бути вироблено та запропоновано до реалізації комплексний адміністративно-правовий режим – режим стимулювання виробництва зернових культур, який встановить спрощені та прискорені адміністративні процедури, дозволить заощадити фінансові ресурси, створить додаткові конкурентні переваги тощо.

Визначаючи ступінь достатності державного регулювання РЗ, можна стверджувати про необхідність для держави контролювати процеси виробництва, розподілу та обміну зернових культур. На нашу думку, необхідність державного регулювання РЗ додатково обґрунтовується і тим, що забезпечення продовольчої безпеки є однією із суспільно важливих функцій держави. Адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів РЗ має виважено поєднувати свободу підприємництва, а також дотримання інтересів суспільства та держави загалом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Порожній стіл. Із проблеми вартості голод у 2023 році перетвориться більше на проблему доступності. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/golod-u-2023-roci-zalishitsya-problemyu-dlya-vsiyeji-planeti-prognoz-ekspertiv-50297805.html>
2. У світі швидко зростає кількість тих, хто голодує, у 2023 році буде ще гірше. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/u-sviti-shvidko-zrostaie-kilkist-golodujuchih-u-2023-rotsi-bude-shche-girshe-the-guardian-1625291.html>
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Коваленко О. А. Рослинництво. Курс лекцій. Микол-й нац. аграр. ун-т. Миколаїв. 2014. 331 с. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3141/1/Kovalenko_O.Rosl_KL.pdf
5. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 4 лип. 2002 р. № 37-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15?find=1&text=%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE+%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%8F%D0%B3%D0%B0%D1%94+%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8E+%D1%83+%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85#n160>
6. Андрущенко І. Г. Адміністративно-правові методи публічного регулювання злиття і поглинання фінансових установ. *Науковий журнал Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 150–154. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/2_2015.pdf

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.14>

Volkova Yuliia Anatoliivna,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Administrative Law and Process,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Honorary Associate at University of Liverpool (Liverpool, UK)

ORCID ID: 0000-0002-2799-3933

FEATURES OF PUBLIC ADMINISTRATION AND LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES IN THE FIELD OF TAXES AND FEES

ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР У ГАЛУЗІ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ

The article analyses the peculiarities of public administration and the legal regulation of administrative procedures in the field of taxes and fees. It is concluded that the key features of the pit that characterise the essence and content of tax administration in modern conditions are: tax administration is a part of the management of the tax system, which ensures the completeness and timeliness of tax revenues to the state budget and finds expression in the aggregate of functions and tasks of authorised bodies aimed at achieving this goal, technologies for their implementation, bringing to tax responsibility persons who violate tax legislation; tax administration is the management of relations with taxpayers carried out by representatives of state executive structures, which consists in monitoring compliance with the norms and rules governing tax relations and their technology; an integral part of tax administration is tax control, designed to combat violations of tax legislation; tax administration should be aimed at ensuring the maximum possible collection of taxes at minimum cost, based on the use of a set of control measures, actions and tools established by law, maximum automation of all work processes; tax administration should take into account the requirements of taxpayers to optimise the process of fulfilment of tax obligations, while maintaining the principles of partnership and balancing the interests of all participants in tax relations.

It is noted that in modern conditions, the most pressing issues involve the implementation of constitutional rights of individuals and citizen and the concept of legal legality enshrined in the Constitution of Ukraine. In the field of tax control, this problem can only be solved through adequate regulation of administrative procedures. This can be ensured, for example, by optimal: digitalisation of legal regulation of the administrative procedure, tax control, and related administrative procedures.

Key words: public interest, public administration, taxes and fees, administrative procedure, tax legal relations.

У статті проаналізовано особливості публічного адміністрування та правового регулювання адміністративних процедур у галузі податків і зборів. Зроблено висновок, що ключовими особливостями, що характеризують сутність і зміст податкового адміністрування у сучасних умовах є: податкове адміністрування це частина управління податковою системою, що забезпечує повноту та своєчасність надходження податкових доходів до бюджету держави та знаходить вираження в сукупності спрямованих на досягнення цієї мети функцій і завдань уповноважених органів, технології їх реалізації, залучення до податкової відповідальності осіб, які порушують податкове законодавство; податкове адміністрування це здійснюване представниками державних структур виконавчої влади управління взаємовідносинами з платниками податків, що полягає у контролі за дотриманням норм і правил, що регулюють податкові відносини і їх технологію; невід'ємною частиною податкового адміністрування є податковий контроль, покликаний боротися з порушеннями податкового законодавства; податкове адміністрування має бути націлене на забезпечення максимально можливого збору податків при мінімальних витратах, на основі використання встановлених законодавством комплексу контрольних заходів, дій та інструментів, максимальної автоматизації всіх робочих процесів; податкове адміністрування має враховувати вимоги платників податків щодо оптимізації процесу виконання податкових зобов'язань, ґрунтуватися на принципах партнерства та дотримання балансу інтересів учасників податкових відносин.

Зазначено, що у сучасних умовах найбільш гостро стоять проблеми реалізації конституційних прав людини і громадянина та закріпленої в Конституції України концепції правової законності. У сфері податкового контролю дана проблема може бути вирішена тільки за допомогою адекватної регламентації адміністративних процедур. Це може бути забезпечено наприклад шляхом оптимальної цифровізації правового регулювання адміністративної процедури податкового контролю та пов'язаних з нею адміністративних процедур.

Ключові слова: публічний інтерес, публічне адміністрування, податки і збори, адміністративна процедура, податкові правовідносини.

A necessary condition for the existence of a state that provides opportunities for performing socio-economic and other tasks is the sufficiency of financial resources. The most significant source of formation are taxes, which make up most of the total revenues of the country's budget system. Ensuring the sustainability of tax revenues to the budget is of particular importance in modern conditions.

In the context of integration into the European Union, Ukraine faces the task of strengthening the national economy, the solution of which is possible only by improving the efficiency of tax system management. The tax system is the main means of regulating the country's economy, affecting the structure of the state, development and living conditions, which is rapidly changing due to changing economic, political, and social requirements.

The tax system is represented by the unity of three elements, its management will be considered as the activity of the state (legislative, executive, administrative) to manage each of them.

Regarding the first element of the tax system – a set of taxes levied by the state, this is the legislative establishment of a list of taxes, their classification and taxation procedure for each of them [1].

Regarding the second – the rights and obligations of authorised state bodies in the field of taxes and taxation, this is the legislative establishment of the competence, principles, forms and methods of organisation and activities of authorised bodies of power and management in the field of tax relations.

According to the third element – the activities of authorised controlling bodies for the collection of taxes and other mandatory payments is the definition of tasks and functions of tax authorities that ensure the completeness and timeliness of tax revenues to the budget system of the country, the procedure for bringing to justice persons who violate tax legislation.

Management of the tax system is the process of formation of the regulatory framework and its corresponding executive and administrative activities carried out by public authorities and public administration with power in the field of taxation, during which coherence and unity of actions to bring the tax system in line with the priority goals, models, and methods of tax policy of the state are ensured [2].

All elements of the tax system are closely related, which follows from the versatility of tax relations (relations for the establishment, introduction, collection of taxes, etc.) underlying them.

For example, when carrying out control activities, tax authorities may reveal facts of imperfection in the procedure for calculating taxes, allowing taxpayers to minimise tax payments to the country's budget system.

The activities of authorised controlling bodies for tax collection are carried out through tax administration, which makes it possible to consider it as part of the management of the tax system.

The basis of the statement that tax administration is part of the management of the tax system is the exclusion of legislative powers from the sphere of activity of bodies controlling the completeness and timeliness of tax revenues to the budget [1].

Regulations fixing the system of taxes and fees, principles, forms, and methods of organising tax relations are established by the legislature. Tax administration is carried out by state management bodies through the implementation of established legislative norms.

At the same time, the regulatory aspect of tax administration, aimed at improving tax legislation by developing proposals for amendments and additions, is not excluded.

If the purpose and objectives of managing the tax system are determined by the tax policy of the state in the relevant socio-economic and political conditions, then tax administration as part of the management of the tax system sets independent tasks that specify the general direction of development of tax relations in national conditions [3].

Tax administration can: be equated to the management of the tax system, tax relations, taxation; consider as a process of levying taxes and regulating emerging relations and relations; identify with tax control; recognise the organisational and administrative activities of state executive bodies; consider as an indicator of the effectiveness of tax relations management, ensuring the highest possible tax collection while minimising costs.

In terms of content, tax administration represents the legal regulation of relations between taxpayers and tax authorities, and it is a legal concept that entails certain consequences, which may manifest themselves in tax disputes.

Relations between tax authorities and taxpayers are subject to legal regulation, since taxes are mandatory payments, taxpayers are legally responsible for their payment. In this regard, the rights, and obligations of all participants in tax legal relations, procedural norms that provide them, are subject to mandatory legal consolidation [4].

The concept of tax administration goes beyond tax law, including elements not regulated by law. In particular, the development and application of methods for determining taxpayers subject to tax audit; identification of facts of underestimation of the tax base, provision of information services to taxpayers, etc.

The discussion about the substantive side of tax administration, the ambiguity of scientific approaches testifies to the unresolved fundamentals of the theory and methodology of tax administration, which require further research.

The state, represented by authorised bodies, controls the legality, correctness, and completeness of tax obligations, but the scope of responsibility of tax administrations to society is significantly expanding.

There is a need to assess the qualitative characteristics of tax administration and develop specific recommendations for simplifying procedures for law-abiding taxpayers. The implementation of these tasks is largely facilitated by the rapid development of information technology.

In recent years, fiscal authorities have been reformed into a service-oriented structure. This reform entails a more complete automation of the activities of tax authorities, thorough preparation of the information base, and the use of various methods that consider numerous factors that affect the process of tax administration.

With the advent of information processing automation in tax inspections, it became possible to use more widely statistical methods for analysing and forecasting tax audits, tax revenues, tax offenses, tax risks.

The directions of development in relations between tax authorities and taxpayers have significantly expanded. As a result of such transformations was a change in the functional tasks of tax administration, which was reflected in the performed functions [1].

Tax administration, which encompasses the activities of authorised state bodies for managing tax relations, is characterised by functions: planning (forecasting), accounting, analysis, control, and regulation.

An integral part of these functions is working with taxpayers. At the same time, the qualitative change in the relationship between taxpayers and the tax authorities in modern conditions requires further study.

The implemented client-oriented approach in the work of tax authorities with legal entities and individuals, based on mutual trust, partnership cooperation and interactive service, leads to an expansion of interaction between the subjects of tax relations, elevating it to a qualitatively new level.

This turns the work with taxpayers into an independent direction of tax administration, designed to promote:

- raising the level of legal and tax literacy of the population;
- formation of taxpayers' responsibility for paying taxes;

– improving the conditions for taxpayers to fulfil their obligation to pay taxes;

– increasing the quality of services provided by tax authorities to taxpayers, etc. [5].

The functions of tax administration are planning, accounting, analysis, control, regulation, organisation of interaction with taxpayers, resolution of disputes arising between tax authorities and taxpayers administratively.

Tax administration, in addition to solving an important task of forming tax revenues of the budget system, is designed to simplify the fulfilment of tax obligations to taxpayers, to make the implementation of the procedures open and understandable to all participants in tax relations due to maximum informatisation.

That is, tax administration should orient taxpayers to voluntary payment of taxes, and not be based on coercive measures.

New approaches to the organisation of tax administration and the growth of technical and information potential of authorised bodies allow us to talk about the formation of a service-oriented tax environment (as a set of conditions in which participants in tax relations operate), which provides an opportunity to consider tax authorities and taxpayers as equal partners of tax relations.

This allows us to highlight the following key features that characterise the essence and content of tax administration in modern conditions.

Firstly, tax administration is a part of the management of the tax system, which ensures the completeness and timeliness of tax revenues to the state budget. It finds an expression in the aggregate of functions and tasks of authorised bodies aimed at achieving this goal, as well as technologies for their implementation, bringing to tax responsibility those who violate tax legislation. Its development depends on the improvement of organisational forms and methods of managing tax relations that underlie tax administration.

Secondly, tax administration is the management of relations with taxpayers carried out by representatives of state executive structures. It consists of monitoring compliance with the norms and rules governing tax relations and their technology.

Thirdly, an integral part of tax administration is tax control, designed to combat violations of tax legislation. Changes in the conditions for the implementation of tax administration significantly affect the organisation of control measures. Audits that allow tax offenses to be detected only after they have been committed are replaced by preventive measures aimed at preventing and deterring tax offenses.

Fourthly, tax administration should be aimed at ensuring the maximum possible collection of taxes at minimum costs. This is based on the use of a set of control measures, actions and tools established by law, as well as maximum automation of all work processes. The indicator of the state of tax administration is the degree of identity of the values of the amounts of budget revenues to the amounts of tax liabilities determined by the relevant legislation.

Fifth, tax administration should consider the requirements of taxpayers to optimise the process of fulfilling tax obligations. It should be based on the principles of partnership and maintaining a balance of interests of participants in tax relations.

The considered features of tax administration allow us to speak of it as an effective that simultaneously meets the interests of all participants in tax relations.

Consequently, the shift of fiscal accents in tax administration towards open interaction of tax authorities with legal entities and individuals, allows to consider the interests, the state, and taxpayers, including individual citizens. Its task is to ensure the completeness and timeliness of tax revenues to the budget system, develop tools and methods to create a service-oriented tax environment based on maximum automation of tax administration workflows, and designed to help strengthen mutual trust between participants in tax relations.

Considering the peculiarities of tax administration associated with the lack of legal regulation of certain areas of tax administration, conditions arise that contribute to discrepancies in the calculation of tax amounts, leading to tax disputes.

Regarding the peculiarities of administrative procedures in the field of taxes and fees, some researchers point out that despite the need for unified legal regulation of the basics of administrative procedures in a single law, the peculiarities of the administrative procedure in the field of taxes and fees should be regulated in the Tax Code of Ukraine as a single codified legislative act on taxes and fees.

However, it should be noted that the scientific discourse and conceptual understanding of the category of "administrative procedure" simultaneously have become both important for the development of administrative law and problematic due to the long absence of a mechanism of legal regulation and a unified doctrinal approach to understanding this concept. Some scientists consider the administrative procedure through the relationship with the activities of executive bodies, local self-government, and apply functional, activity-based, and formal-logical approach, while others draw analogies with the

concepts of the administrative process and use a managerial and positive approach to its definition. This plurality of approaches generates even more discussions and creates legal uncertainty about the concept of administrative procedure. Representatives of the functional approach consider the administrative procedure in order:

- implementation by subjects of power of activities aimed at solving an administrative case or performing a managerial function;

- as in accordance with the procedure established by law for consideration and resolution of individual administrative cases by public administration bodies;

- as a procedure for the consistent implementation by an administrative body of certain actions aimed at resolving an individual legal case [6, p. 246];

- as a procedure for the activities of executive authorities for the consideration and resolution of individual cases, the result of which is the adoption of an individual administrative act aimed at ensuring the realisation of the rights and legitimate interests of individuals in the process of their interaction with executive authorities within the framework of the latter's performance of their tasks and functions [7, p. 7]. The administrative procedure is focused on the formation of a legality regime and effective resolution of an administrative case, protection, and protection of the rights of both legal and interested individuals. This approach reveals the content and focus of the administrative procedure, so it is called functional.

The concept of order in legal literature is associated with the concept of law and order. The most common definitions of the concept of law and order in the theory of law are the understanding of it as a state of orderliness by the law of social relations or the regime for establishing and implementing legal relations in accordance with the principle of legality. The level of achievement of law and order directly depends on the effectiveness of the implementation and observance of the rule of law, as well as on the quality of its legal regulation, carried out exclusively by the rules of law.

Representatives of the activity approach consider the administrative procedure as an activity: [8; 9 p. 7];

- activities of executive bodies, local self-government bodies and their officials: in particular, as regulated by the rules of law enforcement activities of executive bodies to resolve administrative cases subordinate to them;

- as regulated by administrative procedural norms law enforcement activities of executive bodies aimed at exercising their powers in relations with non-subordinate citizens and organisations and not related

to the consideration of disputes or the use of coercive measures;

– as a normatively regulated, result-oriented activity of subjects (at least one of which is an executive body, local self-government, or its official), which consists of sequential actions (stages, stages of the procedure), during which the competence of these subjects is realised, the norms of various branches of law are applied and various management acts (both intermediate and final) are adopted, not related in content either to the judicial consideration of disputes about subjective public law, nor with the use of measures of administrative coercion;

– as a form of exercising executive power. This approach reveals the form of implementation of the administrative procedure through the activities of the body, which is related to the resolution of an administrative case and is carried out within the administrative procedure, but is implemented in various administrative proceedings, which is an independent administrative and procedural form of activity of public administration bodies (proceedings in cases of state registration, granting licenses and permits, administrative offenses, etc.).

Representatives of the formal-logical approach consider the administrative procedure from the perspective of the regulator, which defines a special procedure for the implementation of procedural actions of public administration bodies (executive bodies, local self-government bodies, their officials) and their adoption of interim and final decisions in administrative cases [10]. Such an approach, according to scientists, reveals the regulatory essence of the administrative procedure, its relationship with the regulated procedure by the activities of administrative bodies and the procedure for implementing its content. Scientists note that the administrative procedure is necessary for regulating administrative and procedural relations that arise between administrative bodies and individuals to establish the proper order in ensuring and exercising their rights and interests.

Most foreign countries have adopted laws on administrative procedure to ensure a high level of law and order and efficiency of public administration, because of which the concept of "administrative procedure". This adoption of laws has made this concept normative. In Ukraine, prior to the adoption of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure", the concept of administrative procedure remained exclusively doctrinal [11]. Scientists worked to develop the most suitable concept for the legislator of the concept of "administrative procedure".

Applying the criterion – an analogy of the concepts of the administrative process to the definition of administrative procedure, scientists propose several approaches: the managerial (broad) and the positive (narrow). According to the broad approach, an administrative procedure is a normatively established procedure for consistent implementation by authorised subjects of the right of concerted actions to exercise their competence, both positive and negative (jurisdictional) in nature. According to the broad approach, an administrative procedure covers regulatory (positive) and protective (jurisdictional) relations, and according to the narrow approach focuses on rulemaking, law enforcement, external, and internal management relations.

According to the positive approach, the administrative procedure is an indisputable non-jurisdictional activity of public administration bodies, within which only indisputable positive administrative cases that generate legal consequences for non-governmental subjects of managerial relations are resolved. The non-ministerial procedure is an institution of administrative (substantive) law, the general content and purpose of which is described in the general part of this branch of law [12]. It describes the behaviour of individuals (legal entities), public administration in indisputable legal relations of administrative and legal (public) content regarding the exercise (facilitation) by these persons of rights, freedoms, legitimate interests, or the performance of duties by the public administration.

And the non-ministerial procedure is a legal category of an exclusively extrajudicial nature. Even though in the Ukrainian legal literature there are still many different positions, managerial and positive approaches remain the most promising [13, p. 12]. The first focuses on the genetic relationship of various types of procedural activities of public administration, and the second allows you to concentrate on such an important feature as the resolution of indisputable positive administrative cases, generating legal consequences for non-power subjects of management relations.

Also, another position has been formed in administrative legal science, according to which the administrative procedure is a procedural procedure for consideration of administrative cases by executive authorities. Comparing the concept of "procedural order" with the concept of "procedural form", we concluded that they are identical, since they determine the procedure for consideration of cases, establish facts in the ways provided for by law; consider and decide cases. These two concepts characterise the dynamics of the legal process, making their use as identical reasonable and logical.

With the adoption of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure", the concept of administrative procedure has become normative and is defined in paragraph 5, part 1 of Art. 1 – as the procedure for consideration and resolution of the case. However, in the context of forming a general model of administrative procedure, within which the most common types of administrative proceedings will be accumulated, this definition needs meaningful revision. It lacks the main feature of the procedure – unification, which is implemented not only in a single order of activity, but also in the content of the provisions that will apply to various types of administrative proceedings. Also, the purpose of the procedure is not considered - to ensure the realisation of rights and the interests of individuals in relations with administrative bodies and establish a legal framework for the exercise by bodies of powers, including discretionary ones when adopting administrative acts.

It is proposed to define the administrative procedure as a normatively established and unified procedure for the implementation of activities by participants of administrative proceedings. These activities aim to resolve the case and limit administrative discretion in the exercise of discretionary powers by the body in relations with individuals and legal entities, as prescribed by law.

The Law of Ukraine "On Administrative Procedure" is a key law that defines the powers of administrative bodies of a procedural nature, and the method of exercising the powers of public administration bodies. At the same time, within the system of legal regulation, there are other "general" (also distinguish "framework") and "special" legislative acts. And the question of their correlation with these acts is extremely important and requires clarity for practical purposes.

The Law establishes the general regulations of the procedure for consideration and resolution of individual cases by administrative bodies, which constitutes a general administrative procedure. In case of conflicts arising in specific situations, their resolution should be carried out based on the principles of this Law.

Regarding the need to consider the practice of the European Court of Human Rights, the following should be noted. It should be kept in mind that a similar norm exists in part 2 of Art. 6 CAS. The country has a court regarding the application of the rule of law principle, and that there is a separate law on this issue. Therefore, there is a challenge for many bodies, especially local self-government. After all, there is a risk of ignorance of the case law of the ECHR. However, the number of such decisions that are important

for administrative practice is limited. The Ministry of Justice and other national public authorities can communicate relevant information to those administrative authorities, in accordance with applicable legislation. Central authorities, including the Government and Parliament, should respond promptly to ECHR decisions [1, 4].

It should be borne in mind that ignoring the case law of the ECtHR does not meet both the interests of citizens (and therefore violates both the purpose defined in the preamble and principles of the Law, as well as the public interest. After all, ignoring the practice of the ECHR, administrative bodies expose the state to new "lost cases" and compensation payments from the state budget, that is, at the expense of all taxpayers.

At the same time, it should be emphasised that levelling the importance of legal regulation in the field of taxes and fees of tax administration entities reduces the importance of administrative procedures in the field of taxes and fees and increases the level of discretion of officials of tax authorities.

The need for legislative limitation of administrative discretion in the field of taxes and fees with the help of the institution of administrative procedures has been repeatedly drawn to attention in the doctrine of the European Union countries tax law.

Conclusions. The carried-out analysis allows us to identify the following key features characterising the essence and content of tax administration in modern conditions:

1) Tax administration is a part of managing the tax system, which ensures the completeness and timeliness of tax revenues to the state budget and finds expression in the aggregate of functions and tasks of authorised bodies aimed at achieving this goal, technologies for their implementation, bringing to tax responsibility persons who violate tax legislation.

2) Tax administration is the management of relations with taxpayers carried out by representatives of state executive structures, which consists in monitoring compliance with the norms and rules governing tax relations and their technology;

3) an integral part of tax administration is tax control designed to combat violations of tax legislation;

4) tax administration should be aimed at ensuring the maximum possible collection of taxes at minimum costs. It should be based on the use of a set of control measures, actions and tools established by law, maximum automation of all work processes;

5) tax administration should consider the requirements of taxpayers to optimise the process of fulfilment of tax obligations. It should be based on the

principles of partnership and maintaining a balance of interests of participants in tax relations.

Additionally, it should be noted that in modern conditions, the implementation of constitutional rights of man and citizen and the concept of legal legality enshrined in the Constitution of Ukraine, present

significant challenges. In the field of tax control, this problem can be solved only through adequate regulation of administrative procedures. This can be facilitated, for example, by optimal digitalisation of the legal regulation of administrative procedures, tax control, and related processes.

BIBLIOGRAPHY:

1. Хатнюк Н.С. Система податкових правовідносин: проблеми теорії та практики правового забезпечення: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2018. 464 с.
2. Податкове право України : підручник / О.О. Головашевич, А.М. Котенко, Є.М. Смичок та ін. ; за ред. М.П. Кучерявенка. Харків : Право, 2018. 512 с.
3. Мінаєва О.М. Адміністративні процедури вирішення податкових спорів. *Право та інноваційне суспільство*. 2016. № 2 (7). С. 29–34.
4. Кучерявенко М.П. Податкові процедури: правова природа і класифікація : монографія. Київ : Алерта : КНТ : ЦУЛ, 2009. 460 с.
5. Адміністративно-правовий захист прав платників податків: навч. посібн. / Ковалів М.В., Єсімов С.С., Проць І.М. та ін. Львів : СПОЛОМ, 2021. 240 с.
6. Адміністративна процедура та адміністративні послуги: зарубіжний досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд. В.П. Тимошук ; відп. ред. І.Б. Коліушко ; Центр політико-правових реформ. Київ : Факт, 2003. 495 с.
7. Лагода О.С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2007. 21 с.
8. Коломоєць Т.О., Астахов Д.С. Кодифікація адміністративно-процедурного законодавства України : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2011. 230 с.
9. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
10. Галіцина Н.В. Адміністративна процедура як інститут адміністративного процесу. *Форум права*. 2010. № 4. С. 163–177. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10gnviar.pdf>. (дата звернення 12.06.2023)
11. Про адміністративну процедуру : Закон України від 16.11.2022 р. № 3475 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834 (дата звернення 12.06.2023).
12. Бевзенко В.М. Деякі теоретичні міркування щодо адміністративних процесуальних і процедурних категорій у вітчизняній адміністративно-правовій та адміністративно-процесуальній науці. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2011. № 3. С. 56–62.
13. Комзюк А.Т., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.
14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення 12.06.2023)

УДК 349.2:331.32

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.15>

Кравченко Іван Олександрович,

доктор юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного та інформаційного права

Сумського національного аграрного університету

ORCID ID: 0000-0001-8347-1390

Горбачова Катерина Миколаївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри приватного та соціального права

Сумського національного аграрного університету

ORCID ID: 0000-0002-5940-6350

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ПРАЦІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА

SOCIAL ORIENTATION OF THE PRINCIPLE OF FREEDOM OF LABOR IN THE MODERN CONDITIONS OF STATE AND SOCIETY DEVELOPMENT

Розглянуті проблемні питання необхідності більш ефективного впровадження в законодавчий процес та практичну діяльність соціальну спрямованість принципу свободи праці в сучасних умовах розвитку держави та суспільства. Зазначено, що у демократичних суспільствах з соціально-орієнтованою економікою в основі державної політики лежить пріоритет людських цінностей, важливе місце в якому займає реалізація та захист соціально-економічних прав людини, в тому числі і право на працю та свободу його реалізації. Поява в Україні різних форм власності та нових організаційно-правових форм господарювання позбавило державу бути єдиним власником засобів виробництва та єдиним роботодавцем. Тому зараз принциповим положенням є не гарантоване надання роботи та забезпечення повної зайнятості, а право на вільний вибір праці тобто свобода праці. Це, в свою чергу, потребує відповідного соціального захисту через соціальну спрямованість норм трудового права при кодифікації трудового законодавства.

Основним пріоритетом в цьому напрямі повинна стати гуманізація норм трудового законодавства та їх загальна спрямованість на забезпечення соціальних цінностей правової та демократичної держави. Зміцнення почуття людської гідності та соціальної захищеності при реалізації принципу свободи праці в трудових правовідносинах, а також досягнення рівності і соціальної справедливості буде мати велике значення для політичної та правової інтеграції України до міжнародної демократичної спільноти. Такий підхід також свідчить про реалізацію конституційних передумов розбудови України як соціальної держави зі стійкою розвинутою економікою. Економічна міцність соціальної держави дозволяє їй вирішувати основні соціальні питання життя суспільства, включаючи соціальний захист усіх верст населення, в тому числі й інтереси працівників, як більш чисельної соціальної групи. Тому, поглиблення соціальної спрямованості норм трудового права як національної галузі права України забезпечить консолідацію суспільства через об'єднання зусиль працівників, роботодавців і державної влади, їх згуртування задля досягнення високого рівня добробуту громадян на ідеях соціальної справедливості. Вона також повинна пронизувати зміст відповідних норм трудового права і тих суспільних відносин, які це право регулює. Відсутність соціальної спрямованості в змісті норм трудового права України може призвести до втрати ним соціальної цінності і взагалі необхідності існування цієї галузі права.

Ключові слова: *свобода праці, соціальна спрямованість, соціальна політика, правове регулювання, соціально-трудова відносина, соціальний захист, кодифікація трудового законодавства.*

This article is devoted to consideration of the problematic issues of the need for more effective implementation of the social orientation of the principle of freedom of labor into the legislative process and into practical activity in the current conditions of the development of the state and society. Special attention is paid to the fact that in democratic societies with a socially-oriented economy, the basis of state policy is the priority of human values, where the implementation and protection of socioeconomic human rights are of great importance, including the right to work and freedom of its implementation. The appearance in Ukraine of various forms of ownership and new organizational and legal forms of management deprived the state of being the sole owner of the means of production and the sole employer. Therefore, the principle position now is not the guaranteed provision of work and the provision of full employment, but the right to free choice of work, that is, freedom of work. This, in turn, requires appropriate social protection due to the social orientation of labor law norms during the codification of labor legislation.

The main priority in this direction should be the humanization of the norms of labor legislation and their general focus on

ensuring the social values of a legal and democratic state. Strengthening the sense of human dignity and social security while implementing the principle of freedom of labor in labor relations, as well as achieving equality and social justice will be of great importance for the political and legal integration of Ukraine into the international democratic community. This approach also indicates the implementation of the constitutional prerequisites for the development of Ukraine as a social state with a stable, developed economy. The economic strength of the welfare state allows it to solve the main social issues of society, including the social protection of all segments of the population, including the interests of workers, as a larger social group. Therefore, deepening the social focus of the norms of labor law as a national branch of Ukrainian law will ensure the consolidation of society through the unification of the efforts of employees, employers and state authorities, their unity in order to achieve a high level of well-being of citizens based on the ideas of social justice. It should also permeate the content of relevant norms of labor law and those social relations that this law regulates. The lack of social orientation in the content of labor law norms of Ukraine may lead to their loss of social value and, in general, the need for the existence of this branch of law.

Key words: *freedom of labor, social orientation, social policy, legal regulation, social and work relations, social protection, codification of labor legislation.*

Конституція України створила передумови для розбудови країни як соціальної держави. В свою чергу, це дозволяє стверджувати про те, що конституційному устрою Української держави притаманний принцип соціальної держави, через що він набуває вищої імперативної сили і стає загальнозначущим у тому числі і щодо соціальної спрямованості законодавства.

Закріплюючи соціальну державу в якості матеріального змісту правової держави Конституція України тим самим окреслює ті межі, в рамках яких вона повинна діяти, аби не суперечити вимогам демократичної, правової державності, за допомогою яких забезпечується політична єдність і відповідне розуміння завдань, поставлених суспільством перед державою.

У центрі уваги правової держави повинна бути людина, її права і свободи. Тому необхідно чітко визначити як форми, шляхи та механізми діяльності Української держави, так і межі реалізації свободи громадян, що гарантуються правом. Сьогодні цей процес потребує відповідного прискорення, особливо для регулювання трудових відносин в умовах реалізації принципу свободи праці. За цих обставин дослідження соціальної спрямованості при реалізації принципу свободи праці в сучасному розвитку держави та суспільства є актуальним науковим завданням.

Питанням соціальної спрямованості з метою гуманізації норм чинного законодавства України присвячено багато наукових публікацій, які стосувалися різних галузей права України. Стосовно реалізації норм трудового права, то сучасний стан забезпечення принципу свободи праці є фактичним та поточним індикатором ефективності та оптимальності правового регулювання цієї свободи та відповідності діючого трудового законодавства вимогам часу. Деякі теоретичні розробки в цій царині були здійснені вітчизняними вченими в галузі трудового права. Питання свободи праці та реалізації принципу свободи праці були пред-

метом наукових досліджень Венедиктова В.С., Вишновецької С.В., Гетьманцевої Н.Д., Жернакова В.В., Занфірової Т.А., Лаврів О.Я., Процевського О.І., Процевського В.О., Щербини В.І. та інших. Розробки даних вчених стали теоретичним фундаментом для подальшого дослідження соціальної спрямованості реалізації принципу свободи праці в нових умовах господарювання.

Мета дослідження є обґрунтування необхідності в сучасних ринкових умовах збільшити соціальну спрямованість норм трудового законодавства для більш ефективної реалізації принципу свободи праці, а також суб'єктивного права на працю. Для досягнення цієї мети були встановлені такі завдання: проаналізувати соціальну спрямованість норм чинного трудового законодавства України; визначити значення принципу свободи праці та чинників його реалізації; дослідити важливість реалізації суб'єктивного права на працю та його соціального захисту в умовах соціально-орієнтованої економіки; надати відповідні пропозиції та рекомендації по вдосконаленню соціальної спрямованості норм трудового права України.

Теоретично обґрунтована необхідність посилення гуманізації норм трудового права в умовах ринкової економіки та розвитку нових форм господарювання особливо для реалізації конституційного принципу свободи праці. Надані відповідні пропозиції та рекомендації по соціальній спрямованості трудового законодавства та практики його застосування в аспекті реалізації Цілей сталого розвитку України до 2030 року та проведення майбутньої кодифікації.

Сучасні соціально-економічні реалії розвитку держави та суспільства на порядок денний ставлять питання нового концептуального підходу до правового регулювання трудових відносин, особливо реалізації принципу свободи праці в нових умовах господарювання. Свобода праці полягає передусім у тому, що кожен громадянин обирає собі роботу, яка відповідає його можливостям та

інтересам. Тому і стаття 43 Конституції України передбачає, що кожен має право на працю, яка включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [1].

Право на працю й умови його реалізації, за словами О.І. Процевського, визначають змісти усіх норм трудового права [2]. Це дуже важлива теза зараз, коли принцип свободи праці має своє законодавче закріплення. Принцип свободи праці має право на існування тільки в сукупності з іншими принципами, такими як: заборона примусової праці, дискримінації, обмеження рівня трудових прав в порівнянні з чинним трудовим законодавством.

В свою чергу, М.В. Осядла в дисертаційному дослідженні «Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект)» наголосила на тому, що змістовна характеристика категорії «свобода» може мати вияв у двох аспектах: у широкому (природно-правовому) – як можливість вибору, що надана людині природою, та у вузькому (позитивному) – як принцип, що встановлює межі свободи, надає можливість охарактеризувати її в юридичному сенсі, зумовлює процес становлення, функціонування та розвитку особи, суспільства держави й визначає гарантії свободи за допомогою права (юридично-правових засобів) [3, с. 172].

Таким чином, норми трудового права України повинні мати соціальну спрямованість при врахуванні особливостей реалізації природного права людини на працю, правового регулювання процесу праці; соціального захисту працюючих та інших елементів соціальної політики держави.

На думку О.Я. Лаврів, принцип свободи праці пронизує відносини, які передують трудовим і також входять до предмета трудового права: відносини зайнятості, пошуку відповідної роботи, перепідготовки, підвищення кваліфікації, перекваліфікації; відносини, які супроводжують трудові, наприклад, свободи праці в безпечних для здоров'я умовах; відносини, які впливають з трудових правовідносин, наприклад, щодо захисту права на працю через відповідні органи [4, с. 57].

Демократичні перетворення, що відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність перегляду надбань і уявлень юридичної науки як в цілому, так і окремо в галузі трудового права, як важливої складової розбудови соціальної та правової держави. Поява в Україні різних форм власності та нових організаційно-правових форм господарювання позбавило державу бути монопольним власником засобів виробництва, а відтак і монопольним роботодавцем для громадян. Тому, про-

голосивши людину, її і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищими соціальними цінностями, держава бере на себе обов'язок здійснити гуманізацію всіх правових інститутів, особливо забезпечити соціальну спрямованість норм трудового права. Реалізація суб'єктивного права на працю є важливим чинником для існування людини та розвитку економічного потенціалу держави в умовах ринкової економіки.

Треба зазначити, що Україна обрала сучасну форму реалізації права на працю, за якою принциповим положенням є не гарантоване надання роботи та забезпечення повної зайнятості, а право на вільний вибір праці тобто свободи праці. Свобода праці більшою мірою відповідає міжнародним стандартам та найпоширенішій зарубіжній практиці в реалізації конституційного права на працю.

Свобода праці базується на свободі розвитку кожної людини, що передбачено статтею 23 Конституції України [1], а не тільки у відносинах з використання праці. Так, з правової точки зору свобод праці можна визначати як свободу від примусу до праці, можливість особи без зовнішнього впливу вирішувати особисте питання стосовно того, займатися чи не займатися працею. Людина може вільно обирати вид та форму діяльності, наприклад, робота за трудовим договором, заняття підприємницькою діяльністю, робота у власному господарстві тощо. Необхідно також відмітити, що для осіб, які реалізують суб'єктивне право на працю шляхом укладання трудового договору, принцип свободи праці полягає ще в тому, що роботодавець не має права вимагати виконання роботи, не передбаченої трудовим договором, а підстави звільнення повинні бути тільки передбачені законодавством. Для окремих категорій працівників (жінки неповнолітні, інваліди) діють встановлені соціальною політикою держави додаткові гарантії та пільги у реалізації права на працю. З метою захисту порушеного права на свободу праці чи свободу трудового договору працівники мають право звертатися до компетентних органів. Це є важливим аспектом в забезпеченні соціальної спрямованості норм трудового законодавства на забезпечення соціального захисту працівників.

Належна реалізація права на соціальний захист допомагає зміцненню почуття людської гідності, досягненню рівності й соціальної справедливості, має велике значення для політичної і правової інтеграції до міжнародної спільності, підвищенню індивідуального статусу людини

й розвитку демократичних засад суспільства.

Т.А. Замфірова зазначає, що стан забезпечення свободи праці в сучасній Україні є вкрай незадовільним, що пов'язано з низкою об'єктивних та суб'єктивних кризових чинників, до яких, зокрема, віднесено: 1) традиційні чинники (корупція, низький рівень судового захисту свободи праці, соціальна несправедливість тощо); 2) неефективність та непродуманість низки реформ, що негативно відобразились на стані забезпечення державою свободи праці (пенсійна та податкова реформа, реформа правоохоронних органів прокуратури тощо); 3) екстраординарні чинники, що прямо пов'язані із російською агресією проти України (руйнація промислових потужностей в Донецькій та Луганській областях, неможливість ведення бізнесу на тимчасово непідконтрольних Уряду України територіях, поява вимушених переселенців тощо [5, с. 282].

Тому, проблема чинного трудового законодавства України в частині реалізації принципу свободи праці полягає в тому, що з одного боку воно не в повній мірі відповідає вимогам часу та ринкової економіки, а з іншого боку є невірним декларативним. Вирішення цієї проблеми полягає в кодифікації трудового законодавства з урахуванням досвіду правового регулювання свободи праці розвинених країн Європи. Де і посилити правовий вплив на заборону дискримінації; на рівноправне пово-

дження в сфері зайнятості; на гарантії забезпечення трудових прав працівників та їх соціального захисту.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, треба зазначити, що теоретико-правовий аналіз реалізації принципу свободи праці в сучасній Україні свідчить про необхідність посилення соціальної спрямованості чинного трудового законодавства з цього напрямку.

Основними узагальнюючими результатами статті є:

1) Принцип свободи праці в Україні отримав своє реальне визнання з набуттям незалежності країни та прийняттям Конституції України, але в законодавчому забезпеченні і фактичній, практичній реалізації цього принципу ми відстаємо від розвинутих європейських країн.

2) Сьогодні, вимоги ринкової економіки та впровадження нових форм господарювання потребують кодифікації трудового законодавства з явним аспектом його соціальної спрямованості, враховуючи вже існуючий позитивний зарубіжний досвід.

3) Необхідність соціальної спрямованості в реалізації принципу свободи праці викликана також і великою кількістю переселенців в зв'язку з бойовими діями на території України, швидким відновленням економіки в післявоєнний період, соціального захисту працюючих у цей важкий для країни час.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Процевський О.І. Новий зміст права на працю – основа реформування трудового законодавства. *Право України*. 1999. № 6. 105 с.
3. Осядла М.В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): дис. к.ю.н. Київ, 2016. 202 с.
4. Лаврів О.Я. Принцип свободи праці в трудовому законодавстві України. *Акт. пробл. держ. і права*. 2009. Вип. 46. 55–61 с.
5. Замфірова Т.А. Проблеми правового забезпечення свободи праці в Україні: монографія. Харків. Золота миля. 2017. 496 с.
6. Європейська соціальна Хартія (переглянута). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1994-062#Text>

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.16>

Жмудінський Василь Петрович,
адвокат, кандидат юридичних наук
ORCID ID: 0000-0002-1439-128X

СПЕЦІАЛЬНИЙ РЕЖИМ ОПОДАТКУВАННЯ ПТАХІВНИЦТВА В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН

SPECIAL REGIME OF POULTRY TAXATION IN UKRAINE: FORMATION, DEVELOPMENT AND CURRENT STATE

У статті досліджуються процеси становлення, розвитку та визначення сучасного стану оподаткування птахівництва в Україні.

Зазначено, що становлення оподаткування птахівництва в Україні розпочалося відразу після здобуття нашою державою незалежності, шляхом прийняття законодавчих актів, які регулювали порядок оподаткування виробників сільськогосподарської продукції.

Звернено увагу на те, що ставки податків, які на той час застосовувалися при оподаткуванні діяльності сільськогосподарських товаровиробників, в т.ч. і птахівничих господарств були досить високими, що призвело до виникнення значної податкової заборгованості такої категорії платників податків перед бюджетом та до збитковості виробництва.

Доведено, що задля стимулювання розвитку сільського господарства та поліпшення фінансового забезпечення товаровиробників цієї галузі, було впроваджено фіксований сільськогосподарський податок (пізніше він називався єдиний податок четвертої групи), яким визначався особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлював заміну сплати окремих податків і зборів, на сплату фіксованого сільськогосподарського податку.

Досліджено, що важливе значення для оподаткування птахівничих господарств мав також спеціальний режим оподаткування діяльності у сфері сільського господарства, згідно якого платники такого режиму за поставлену ними сільськогосподарську продукцію не сплачували нараховані суми податку на додану вартість до бюджету, а використовували такі кошти на власний розсуд у виробничій діяльності.

Аргументовано, що впровадження фіксованого сільськогосподарського податку та спеціального режиму оподаткування діяльності у сфері сільського господарства, беззаперечно було важливим стимулюючим фактором як для галузі птахівництва так і для розвитку сільського господарства в цілому.

В той же час, встановлено, що подальша відміна спеціального режиму оподаткування, негативно вплинула на фінансове становище птахівничих господарств і призвела до збільшення податкового навантаження на дану галузь.

Обґрунтовано, що позбавлення права птахівничих господарств на застосування спрощеної системи оподаткування у вигляді сплати єдиного податку четвертої групи, поставило галузь птахівництва на межу виживання.

Зауважено, що запозичення досвіду країн ЄС у сфері застосування пільг в оподаткуванні виробників сільськогосподарської продукції є надзвичайно важливим і вимагає внесення змін до законодавства щодо відновлення державної підтримки вітчизняної галузі птахівництва.

Ключові слова: птахівничі господарства, сільськогосподарська продукція, фіксований сільськогосподарський податок, спеціальний режим оподаткування.

The article examines the processes of formation, development and determination of the current state of poultry taxation in Ukraine.

It is noted that the formation of poultry taxation in Ukraine began immediately after our country gained independence, through the adoption of legislative acts regulating the procedure for taxation of agricultural producers.

The article emphasises that the tax rates applied at that time to the taxation of agricultural producers, including poultry farms, were quite high, which led to significant tax arrears of this category of taxpayers to the budget and unprofitable production.

It is proved that in order to stimulate the development of agriculture and improve the financial security of commodity producers in this sector, a fixed agricultural tax (later called the single tax of the fourth group) was introduced, which defined a special mechanism for the collection of taxes and fees, which established the replacement of payment of individual taxes and fees by payment of a fixed agricultural tax.

The author shows that a special regime of taxation of agricultural activities was also important for taxation of poultry farms, according to which the payers of such a regime did not pay the accrued amounts of value added tax to the budget for the agricultural products supplied by them, but used such funds at their own discretion in their production activities.

It is argued that the introduction of a fixed agricultural tax and a special regime of taxation of activities in the field of agriculture was undoubtedly an important stimulating factor for both the poultry industry and the development of agriculture in general.

At the same time, it was found that the subsequent cancellation of the special taxation regime had a negative impact on the financial situation of poultry farms and led to an increase in the tax burden on this industry.

It is substantiated that deprivation of poultry farms of the right to apply the simplified taxation system in the form of payment of the single tax of the fourth group has put the poultry industry on the brink of survival.

It is noted that borrowing the experience of EU countries in the field of applying tax benefits to agricultural producers is extremely important and requires amendments to the legislation to restore state support for the domestic poultry industry.

Key words: poultry farms, agricultural products, fixed agricultural tax, special taxation regime.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, птахівництво залишається однією з найважливіших галузей сільськогосподарського виробництва, яке займається розведенням різних видів сільськогосподарської птиці задля виробництва найбільш біологічно повноцінних продуктів харчування – м'яса птиці та харчових яєць.

Протягом значного періоду, дана галузь стрімко розвивалася завдяки створеним сприятливим умовам та стала конкурентоздатною як на внутрішньому ринку так і на зовнішньому.

Ефективність виробництва продукції птахівництва значною мірою залежала перш за все від стабільної податкової системи, з конкретно визначеними податковими механізмами і правилами та запровадженням механізмів державної підтримки виробників такої сільськогосподарської продукції.

Проте, останніми роками, ситуація кардинально змінилася через прийняття окремих законодавчих актів, які стосувалися оподаткування такої категорії сільськогосподарських товаровиробників як птахівничі господарства, наслідком цього стало зменшення виробництва продукції птахівництва, що призвело до росту цін на неї для кінцевих споживачів та однозначно позначається на продовольчій безпеці держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика оподаткування сільськогосподарських товаровиробників висвітлена в працях таких фахівців, як С.В. Балко, А.В. Босенко, К.Е. Кисляк, Л.С. Кравчук, М.П. Кучерявенко, Н.М. Малініна, Є.А. Опря, С.О. Осадчий, В.П. Синчак, Л.В. Синявська, Л.Д. Тулуш, В.З. Янчук та інших.

Поряд з цим, не дивлячись на значну кількість публікацій, присвячених як оподаткуванню сільськогосподарських товаровиробників, так і обґрунтуванню напрямів їх вдосконалення, дослідження процесів становлення, розвитку оподаткування птахівництва в Україні та визначення його сучасного стану, залишається наразі актуальним, що й визначило потребу в проведенні цього дослідження.

Метою статті є дослідження становлення, розвитку та сучасного стану оподаткування птахівництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах господарювання в аграрній галузі економіки, важливу соціальну роль в забезпеченні добробуту населення, відіграють ті суб'єкти господарювання, діяльність яких вважається основною ланкою виробництва сільськогосподарської продукції.

Згідно ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» визначено, що сільськогосподарська продукція (сільськогосподарські товари) – товари, зазначені у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України», якщо при цьому такі товари (продукція) вирощуються, відгодуюються, виловлюються, збираються, виготовляються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цих товарів (продукції), а також продукти обробки та переробки цих товарів (продукції), якщо вони були вироблені на власних або орендованих потужностях (площах) [1].

Підпунктом 14.1.235 пункту 14 ст. 14 Податкового кодексу України (далі – ПК України) передбачено, що сільськогосподарський товаровиробник – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа – підприємець, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання [2].

Додатком до Закону України «Про Митний тариф України», до групи 04 УКТ ЗЕД зараховано таку продукцію птахівництва як яйця птиці.

Відповідно до Національного класифікатора України класифікації видів економічної діяльності, до переліку видів економічної діяльності господарських суб'єктів в галузі сільського господарства віднесено такий вид діяльності, як тва-

ринництво, який включає в себе підклас 01.47 – розведення свійської птиці. (Цей підклас включає: розведення та вирощування свійської птиці (курей, індиків, качок, гусей, цесарок), одержування яєць свійської птиці, діяльності інкубаторних станцій з вирощування свійської птиці) [3].

Отже, яйця птиці вважаються сільськогосподарською продукцією, а виробники – птахівничі господарства, які виробляють зазначену продукцію на своїх потужностях і за допомогою власної робочої сили, вважаються сільськогосподарськими товаровиробниками.

При цьому, птахівничі господарства – це юридичні особи, діяльність яких направлена на вирощування всіх видів сільськогосподарської птиці і яка (діяльність) включає наступні напрямки: племінну селекцію, підготовку яєць до інкубації, інкубацію, вивід молодняку, вирощування молодняку, утримання та годівля птиці, одержання яєць, забій та переробка кінцевого продукту [4, с. 292].

Розвиток птахівничих господарств та інших сільськогосподарських підприємств в нашій державі в певній мірі залежить від системи оподаткування, яка повинна бути направлена на стимулювання ефективного і раціонального господарювання задля нарощування обсягів виробництва і зростання рівня прибутковості діяльності таких суб'єктів господарювання.

Незважаючи на те, що з моменту набуття Україною незалежності, система оподаткування сільськогосподарських товаровиробників постійно перебувала в зоні активної уваги політиків, законотворців, науковців, що супроводжувалось внесенням численних змін до нормативно-правових актів податкового законодавства в аграрній сфері, вона і досі не є ефективною та не виконує належним чином своїх функцій [5, с. 88].

Як відомо, після розвалу Радянського Союзу, в Україні почалося формування нової системи оподаткування, в т.ч. і сільськогосподарських підприємств.

Першим законом, яким було започатковано створення нової податкової системи нашої держави був Закон України «Про систему оподаткування» від 25 червня 1991 року.

Упродовж 1991 року було запроваджено нові види податків, зборів, обов'язкових платежів, які суттєво відрізнялися від тих, що діяли в радянський період. Зокрема, Закон УРСР «Про порядок дії на території УРСР в 1991 р. Закону СРСР «Про податки з підприємств, установ, організацій» від 5 липня 1991 року № 1308-ХІІ передбачав пільгове оподаткування сільськогосподарських підприємств. Цей Закон встановлював, що

основні виробники сільськогосподарської продукції (колгоспи, радгоспи, селянські (фермерські) господарства) не вважаються платниками податку на прибуток. Інші виробники сільськогосподарської продукції (міжгоспи, кооперативи, їхні об'єднання тощо) оподатковували податком на прибуток у межах граничного рівня рентабельності за ставкою 1,5% [6, с. 33].

20 грудня 1991 року було прийнято Закон України «Про податок на добавлену вартість», згідно з яким об'єктами оподаткування було визначено обороти з реалізації на території України товарів (крім імпортих), зокрема виробничо-технічного призначення, виконаних робіт і наданих послуг.

Відповідно до Закону України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» від 21 лютого 1992 року, сільськогосподарські підприємства почали сплачувати податок лише з доходів, одержаних від реалізації несільськогосподарської продукції, за ставкою 18%, а прибуток від основної діяльності оподаткуванню не підлягав.

Після прийняття Закону України «Про державний бюджет України на 1994 рік» від 1 лютого 1994 року, для сільськогосподарських підприємств було встановлено ставку податку на рівні 22%, що призвело до збільшення податкового навантаження та зростання обсягів податкової заборгованості перед бюджетом.

Наприкінці 1994 року було прийнято Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», відповідно до якого об'єктом оподаткування визнано прибуток, унаслідок чого відбулося зниження податкового навантаження для сільськогосподарських підприємств, а податок на прибуток сплачували лише з прибутку, одержаного від реалізації несільськогосподарської продукції, за ставкою 30%.

Внаслідок прийняття у квітні 1997 року Закону України «Про податок на додану вартість», всі операції платників податку з продажу товарів було визнано об'єктом оподаткування.

При цьому, протягом 1997–1998 років податкова заборгованість сільськогосподарських товаровиробників набрала катастрофічних масштабів, погасити яку вони не мали можливості у зв'язку з масовою їх збитковістю (1997-го та 1998 року їх налічувалося відповідно 87,2 і 91,9% від загальної кількості наявних сільськогосподарських підприємств) [7, с. 110].

Щоб виправити несприятливу ситуацію, було прийнято Закон України «Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків станом на 31.03.1997 р.», а також Указ Президента України «Про підтримку

сільськогосподарських товаровиробників», які частково нормалізували ситуацію.

Проте, з метою подолання сільськогосподарськими підприємствами важкого фінансового становища, у грудні 1998 року було прийнято Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок», яким було встановлено для сільськогосподарських підприємств сплату одного фіксованого сільськогосподарського податку, замість одинадцяти інших податків і зборів (обов'язкових платежів).

Завдяки запровадженню фіксованого сільськогосподарського податку відбулося значне зменшення тиску на виробників сільськогосподарської продукції, зокрема і на птахівничі господарства, що в свою чергу призвело до стимулювання нарощування обсягів виробництва і зростанню рівня прибутковості їх діяльності.

Намагаючись й надалі підтримувати сільськогосподарських товаровиробників, у лютому 1999 року державою було запроваджено спеціальний режим оподаткування у сфері сільського господарства, шляхом внесення змін до п. 11.21. ст. 11 Закону України «Про податок на додану вартість», яким було передбачено, що сума податку на додану вартість, що підлягає сплаті до бюджету сільськогосподарськими підприємствами усіх форм власності за реалізовані ними молоко, худобу, птицю, вовну, а також за молочну продукцію та м'ясопродукти, вироблені у власних переробних цехах, повністю залишається у розпорядженні цих сільськогосподарських підприємств і спрямовується на підтримку власного виробництва тваринницької продукції та продукції птахівництва.

Отже, суть спеціального режиму оподаткування у сфері сільського господарства полягала в тому, що сільськогосподарські товаровиробники, суми податку на додану вартість по операціях з постачання товарів власного виробництва не сплачували до бюджету, а перераховували на спеціальні рахунки і в подальшому такі кошти використовувалися ними на придбання матеріально-технічних ресурсів виробничого призначення.

Зокрема, за кошти, що акумулювалися на спеціальних рахунках, птахівничі господарства оплачували вартість кормів для годування птиці, ветеринарних препаратів, електроенергії, вартість робіт по ремонту кліткового обладнання, реконструкції пташників та інше.

Слід зазначити, що на початку 2000-х років значна кількість птахівничих господарств змушені були модернізувати свої виробничі потужності,

які вони використовували ще з часів Радянського Союзу, зокрема здійснювалися реконструкції виробничих приміщень та заміна старого кліткового обладнання на нове, здебільшого іноземного виробництва.

За наслідками здійснення господарських операцій по реконструкції пташників та придбанню нового кліткового обладнання, техніки, птахівничі господарства, які перебували на спеціальному режимі оподаткування, протягом певного періоду, заявляли і отримували бюджетне відшкодування з податку на додану вартість у загальному порядку, тобто так як і всі інші платники податків.

Однак, траплялися випадки, коли контролюючі органи відмовляли птахівничим господарствам в отриманні бюджетного відшкодування по зазначеним вище господарським операціям, наслідком чого було звернення таких суб'єктів господарювання за захистом своїх прав до суду.

Розглядаючи дану категорію справ, Верховним Судом України було сформовано наступну правову позицію, яка полягала в тому, що оскільки сільськогосподарський товаровиробник, реалізуючи продукцію податок до бюджету не сплачує, а декларує податкові зобов'язання за спеціальною податковою декларацією, використовуючи кошти відповідно до Порядку, то і податковий кредит з ПДВ, сформований за операціями з придбання кліткового обладнання, має відноситися до тієї самої спеціальної декларації та відповідно зменшувати суму, що залишається у розпорядженні сільськогосподарського товаровиробника [8].

Така позиція Верховного Суду України означала пряму заборону птахівничим господарствам – платникам спеціального режиму оподаткування заявляти бюджетне відшкодування з податку на додану вартість, що відповідно поставило птахівничі господарства у нерівні умови в порівнянні з іншими платниками податків, які перебували на загальній системі оподаткування і які мали право заявляти бюджетне відшкодування під час придбання основних засобів.

Така заборона призвела до того, що птахівничим господарствам було економічно не вигідно вкладати свої кошти на придбання новітнього сільськогосподарського обладнання й техніки чи будівництва нових птахокомплексів, що суттєво пригальмувало розвиток галузі птахівництва в цілому.

З 1 січня 2011 року набув чинності ПК України, статтею 209 якого було впроваджено такий же спеціальний режим оподаткування діяльності у сфері сільського господарства, який раніше був

визначений і у Законі України «Про податок на додану вартість».

Тобто, з прийняттям ПК України, птахівничі господарства отримали можливість й надалі перебувати на спеціальному режимі оподаткування і не сплачувати до бюджету податок на додану вартість за поставлену ними сільськогосподарську продукцію.

Таким чином, можна констатувати, що незважаючи на те, що птахівничі господарства були позбавлені можливості заявляти бюджетне відшкодування по операціях з придбання основних засобів, така категорія платників податків, у період до 2015 року все ж таки користувалася значними податковими пільгами, зокрема вони були звільнені від сплати до бюджету основних податків, а саме податку на прибуток, так як були платниками фіксованого сільськогосподарського податку та податку на додану вартість під час перебування ними на спеціальному режимі оподаткування.

Подальшими змінами ст. 209 ПК України, які набрали чинності з 1 січня 2016 року, було вперше з моменту запровадження спеціального режиму оподаткування (з 1999 року), суттєво погіршено становище сільськогосподарських товаровиробників, в т.ч. і птахівничих господарств, зокрема було встановлено їх обов'язок сплачувати податок на додану вартість у розмірі 50% до державного бюджету, а інші 50% на спеціальні рахунки.

Однак ці зміни були тільки початком у трансформації оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, оскільки з 1 січня 2017 року ст. 209 ПК України втратила чинність і спеціальний режим оподаткування був відмінений, унаслідок чого птахівничі господарства почали сплачувати податок на додану вартість від операцій з поставки продукції власного виробництва до бюджету в повному обсязі.

Що стосується фіксованого сільськогосподарського податку, то можливість його сплати птахівничими господарствами була передбачена також і в новоприйнятому ПК України, однак з певними нововведеннями.

Проте, змінами до ПК України, які набрали чинності з 1 січня 2015 року, главу 2 «Фіксований сільськогосподарський податок» розділу XIV було виключено, натомість до глави 1 «Спрощена система оподаткування, обліку та звітності» було включено ще одну категорію платників податків, які могли застосовувати цю систему оподаткування, тобто бути платником єдиного податку четвертої групи, зокрема сільськогосподарських товаровиробників.

Фактично до глави 1 було перенесено всі ті умови та критерії, якими раніше визначалося набуття та підтвердження сільськогосподарськими підприємствами статусу платника фіксованого сільськогосподарського податку.

Отже, з 2015 року птахівничі господарства вже не були платниками фіксованого сільськогосподарського податку, а набули статусу платника єдиного податку четвертої групи і продовжували оподатковувати свою господарську діяльність на тих самих пільгових умовах, як і раніше.

30.11.2021р. було внесено зміни до ПК України якими визначено, що суб'єкти господарювання, діяльність яких згідно з КВЕД-2010 відноситься до класів 01.47 (розведення свійської птиці) та 10.12 (виробництво м'яса свійської птиці), не можуть бути платниками єдиного податку четвертої групи.

Тобто, із 1 січня 2022 року птахівництво позбавлене спрощеної системи оподаткування. Це означає, що всі підприємства, які займаються птахівництвом, повинні перейти на загальну систему оподаткування, або виділити птахівництво в окремі підрозділи і сплачувати податок на прибуток [9].

Позбавлення птахівництва можливості перебувати на єдиному податку несе значні ризики повернення галузі на десятиліття назад, коли було засилля імпоротної продукції та практично відсутній експорт [10].

Окремі фахівці вважають, що так як державна підтримка птахівництва обмежена, а податкове навантаження може зрости і для без того збиткової галузі, Україна ризикує взагалі втратити птахівництво як галузь. Це однозначно позначиться на продовольчій безпеці держави, адже основу споживчого кошика становлять соціально значущі продукти – м'ясо птиці та харчові яйця. Перші дзвіночки ми отримали вже за підсумками минулого року – імпорт м'яса птиці збільшився на 13% і вперше за роки незалежності Україна імпортувала харчові яйця.

У результаті збитковості виробництва, за два останні роки зупинили свою діяльність більше ніж 30 промислових птахопідприємств. Збільшення податкового навантаження на галузь призведе до подальшої консервації виробничих потужностей і скорочення робочих місць у сільській місцевості, що є вкрай чутливим на сьогодні [11].

Більше того, внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, значна кількість птахівничих господарств, зокрема у східних та південних областях нашої держави припинили

свою діяльність через знищення їхніх виробничих приміщень, техніки та обладнання.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід зазначити, що така галузь сільського господарства як птахівництво змогла відновитися і стала конкурентоздатною завдяки пільгам в оподаткуванні, якими користувалися птахівничі господарства протягом останніх 20 років. Впровадження спеціального режиму оподаткування податком на додану вартість, фіксованого сільськогосподарського податку, а пізніше єдиного податку четвертої групи, суттєво вплинули на розвиток даної галузі.

Проте, зміни до податкового законодавства, що приймалися останніми роками, призвели до того, що починаючи з 2022 року птахівничі господарства були повністю позбавлені податкових пільг, внаслідок чого відбулося не тільки збільшення податкового навантаження на них, але й збільшення частки тіньового виробництва яєць харчових та позбавлення галузі птахівництва її інвестиційної привабливості.

Проведений порівняльний аналіз законодавства країн ЄС свідчить про те, що в більшості цих держав існує низка податкових пільг для виробників сільськогосподарської продукції, які не тільки

впливають на стимулювання розвитку аграрної галузі, а й відображають пріоритети розвитку видів сільськогосподарської діяльності.

Як відомо, наша держава також прагне адаптувати податкову систему до вимог законодавства інших європейських держав, тому зарубіжний досвід щодо оподаткування птахівничих господарств може бути корисним для вітчизняних законодавчих надбань, зокрема у напрямі підвищення ефективності механізмів справляння податків та застосування пільг в оподаткуванні.

Військова агресія Російської Федерації проти нашої держави, постійне зростання цін на енергоносії, корма та ветпрепарати, вже призвели до суттєвого зменшення виробництва продукції птахівництва та до значного росту цін на неї для кінцевих споживачів.

Тому, одними із ключових питань, які повинні бути вирішені у післявоєнний період є необхідність запровадження державної підтримки такої галузі, яка повинна здійснюватися шляхом відновлення спеціальних податкових режимів, надання бюджетних дотацій, здійснення фінансової підтримки через механізм здешевлення кредитів, в іншому разі Україна дійсно ризикує втратити птахівництво як галузь.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#top>
2. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
3. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності. Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 29 листопада 2010 року № 530. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#top>
4. Жмудінський В.П. Птахівничі господарства, як суб'єкти сільськогосподарського товаровиробництва, їх види. Держава і право. 2017. Вип. 75. С. 286–298.
5. Магопєць О.А., Босенко А.В. Удосконалення механізму справляння єдиного податку для сільськогосподарських товаровиробників. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2015. Вип. 28. С. 87–99.
6. Босенко А.І. Організаційно-економічний механізм управління оподаткуванням сільськогосподарських товаровиробників в умовах поглиблення інтеграційних процесів: дис... канд. екон. наук: 08.00.03. Кіровоград, 2016. С. 33–34.
7. Слатвінська М.О. Альтернативні системи оподаткування малого бізнесу: стан, проблеми, перспективи: монографія. Одеса: Одес. Нац. економ. ун-т, 2012. 252 с.
8. Постанова Верховного Суду України від 17 червня 2008р. № 21-587во0. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1880999>
9. Кулініч О.І. Зміни в оподаткуванні птахівництва несуть ризики для продовольчої безпеки держави. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3394942-zmini-v-opodatkuvani-ptahivnictva-nesut-riziki-dlaproduvolco-i-bezpeki-derzavi-deputat.html>
10. Карпенко С.М. Птахівництво ризикує перейти у «тінь» через податковий тиск. URL: <https://agropolit.com/news/23203-ptahivnitstvo-rizikuje-pereyti-u-tin-cherez-podatkoviy-tisk>
11. Макаренко І.С. Українські птахівники згортають виробництво: «доб'ють» їх податкові ініціативи влади. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/exclusive/1962937-ukrayinski-ptakhivniki-zgortayut-virobnitstvo-dobyut-yikh-podatkovi-initsiativi-vladi>

УДК 349.6:620.91(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.17>

Заверюха Марина Михайлівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-3111-1921

Караханян Карина Мартинівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-4927-4558

ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ ТА ПРИРОДОРЕСУРСНИЙ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ТА ДОВКІЛЛЯ¹

ENVIRONMENTAL-LEGAL AND NATURAL RESOURCE ASPECTS OF THE INTERACTION OF SOLAR ENERGY AND THE ENVIRONMENT

Незважаючи на стрімкий розвиток суспільних відносин у сфері сонячної енергетики та активне реформування енергетичного законодавства в даній сфері протягом останніх років, вітчизняна юридична доктрина не містить необхідних комплексних наукових досліджень щодо еколого-правового та природоресурсного аспектів взаємодії сонячної енергетики та довкілля, що обумовлює актуальність розгляду даної тематики. Метою даної статті являється пошук оптимальної еколого-правової взаємодії сонячної енергетики та довкілля і розгляд останньої як одного із видів природних ресурсів. В рамках статті були виокремлені існуючі еколого-правові аспекти взаємодії сонячної енергетики та довкілля. До них відноситься зокрема: здійснення оцінки впливу на довкілля існуючих та майбутніх об'єктів сонячної енергетики; врахування результатів стратегічної екологічної оцінки; дотримання «екологічних» обов'язків спеціальними природокористувачами сонячної енергетики; співпраця з природоохоронними організаціями; залучення громадськості до прийняття рішення про спорудження нових об'єктів сонячної генерації за для забезпечення виробництва електроенергії, а також інших рішень, що можуть впливати на здоров'я людей та стан довкілля; підвищення екологічної культури та рівня відповідальності в природоохоронній сфері; застосування світового досвіду використання енергії Сонця; врахування українських традицій використання сонячної енергетики.

Були зроблені висновки, що енергетичні правовідносини, в тому числі відносини щодо використання сонячної енергетики, слід розглядати як комплексний інститут природоресурсного права. В умовах воєнного стану, слід відзначити важливе геостратегічне значення сонячної енергетики для нашої держави з метою енергетичної незалежності. Встановлено, що використання енергії сонця представляє собою досить специфічний вид природокористування, який не легко вписується у існуючий поділ на загальне та спеціальне природокористування та взагалі в універсальні канони природоресурсного права. Визначено, що правовий режим використання природних ресурсів сьогодні зазнає змін та потребує оновлення із врахуванням збільшення значення та обсягів використання альтернативних природних ресурсів та необхідності деталізованого правового регулювання їх використання.

Ключові слова: альтернативні джерела енергії, відновлювана енергетика, сонячна енергетика, геліоенергетичні природоресурсні відносини, сонячні електростанції.

Despite fast development of social relations in the field of solar energy and the active period of reforming of energy legislation in this field in recent years, national legal doctrine doesn't contain the necessary comprehensive scientific studies on the environmental, legal and natural resource aspects of the interaction of solar energy and the environment, which determines the importance of considering this topic. The purpose of this article is to find the optimal ecological and legal interaction of solar energy and the environment and consider it as one of the types of natural resources. Within the framework of the article, the existing ecological and legal aspects of the interaction of solar energy and the environment were highlighted. These include, in particular: environmental impact assessment of existing and future solar energy facilities; taking into account the results of the strategic environmental assessment; observance of "ecological" obligations by special nature users of solar energy;

¹ Дослідження здійснене в межах виконання проекту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання» за фінансової підтримки Національного фонду досліджень України (Договір про виконання наукового дослідження і розробки за рахунок грантової підтримки 74/0360 від 01.05.2023)

cooperation with nature protection organizations; involving the public in making a decision on the construction of new solar generation facilities to ensure the production of electricity, as well as other decisions that may affect people's health and the state of the environment; increasing environmental culture and the level of responsibility in the field of environmental protection; application of world experience in using solar energy; taking into account the Ukrainian traditions of using solar energy.

It was concluded that energy legal relations, including relations regarding the use of solar energy, should be considered as a complex institution of natural resource law. In the conditions of martial law, it should be noted the important geostrategic importance of solar energy for our country with the goal of energy independence. It has been established that the use of solar energy represents a rather specific type of nature use, which does not easily fit into the existing division into general and special nature use and, in general, into the universal canons of natural resource law. It was determined that the legal regime for the use of natural resources nowadays is undergoing changes and needs updating, taking into account the increase in the value and volume of use of alternative natural resources and the need for detailed legal regulation of their use.

Key words: *alternative sources of energy, renewable energy, solar energy, solar energy natural resource relations, solar power stations.*

Постановка проблеми: Одним із основних різновидів відновлюваної енергетики є саме сонячна енергетика, якій протягом останнього десятиріччя в Україні був притаманний бурхливий та перспективний розвиток. Якщо говорити про даний вид альтернативної енергетики в глобальному вимірі, то слід відмітити вражаюче зростання останньої у 2022 році, що не має собі рівних серед інших технологій виробництва електроенергії. З понад 300 ГВт нових глобальних потужностей відновлюваної генерації електроенергії лише сонячна енергетика встановила більше потужностей, ніж усі інші технології відновлюваної енергії разом узяті. Водночас сонячна енергія все ще задовольняє лише невелику частку потреб – близько 4% світового попиту на електроенергію, тоді як понад 70% досі забезпечується невідновлюваними джерелами [1]. Якщо ж говорити відносно розвитку сонячної енергетики в Україні, то вона виявила геостратегічну важливість для українців і проблеми в ланцюжку постачання компонентів через війну росії проти України не зупинили розвиток конкурентоспроможності сонячної енергії. Окрім того, слід відмітити перспективність розвитку сонячної енергетики для європейських країн, що в значній мірі є залежними від імпорту нафти та газу від країни-агресора. Так, для них в першу чергу є важливим подальший розвиток альтернативних джерел енергії з метою мінімізації будь-якої співпраці та взаємодії з країною-терористом.

Незважаючи на стрімкий розвиток суспільних відносин у сфері сонячної енергетики та активне реформування енергетичного законодавства в даній сфері протягом останніх років, вітчизняна юридична доктрина не містить необхідних комплексних наукових досліджень щодо еколого-правового та природоресурсного аспектів взаємодії сонячної енергетики та довкілля, що обумовлює **актуальність** розгляду даної тематики.

Оцінка стану літератури. Правові проблеми розвитку сонячної енергетики в Україні

стали предметом наукової уваги таких учених як С.Д. Білоцький, О.В. Гафурова, Х.А. Григор'єва, Г.Д. Джумагельдієва, М.М. Заверюхи, І.І. Каракаш, К.М. Караханян, О.Б. Кишко-Єрлі, Р.С. Кірін, М.В. Краснова, М.М. Кузьміна, О.І. Кулик, С.А. Оболенська, А.В. Павлига, А.В. Пастух, Є.О. Платонова, Е.Ю. Рибнікова, Ю.М. Рудь, О.М. Савельєва, М.В. Чіпко, І.Є. Чумаченко, Т.Є. Харитонова, Г.І. Шматько та інші. Аналіз публікацій свідчить про відсутність комплексних досліджень, розрізненістю наявної літератури.

Окрім того, як вірно зазначає Чумаченко І.Є. щодо правового регулювання використання сонячної енергетики в Україні, попри значну кількість нормативно-правових актів, що регулюють використання альтернативних джерел енергії, регулювання відносин в галузі сонячної енергетики має подекуди фрагментарний та суперечливий характер. З огляду на встановлені орієнтири розвитку сонячної енергетики, підтримка з боку держави простежується, але здебільшого вона є лише декларативною та непослідовною, а подекуди має навпаки ретроспективну спрямованість [2, с. 355].

Метою даної статті являється пошук оптимальної еколого-правової взаємодії сонячної енергетики та довкілля і розгляд останньої як одного із видів природних ресурсів.

Безліч видів взаємодії людини і суспільства з природним середовищем на різних етапах їх існування у прикладному виразі умовно можна назвати природокористуванням. У літературі воно визначається як процес взаємодії людини з природою, що здійснюється за допомогою тих чи інших способів включення природних об'єктів у сферу життєдіяльності людини з метою задоволення її різноманітних потреб [3, с. 16].

Не виключенням є використання енергії Сонця з метою забезпечення своїх економічних, екологічних та соціальних потреб. Природоресурсові суспільні відносини мають комплексний характер і об'єднують у собі лісні, гірничі, водні,

земельні суспільні відносини, а також відносини щодо використання об'єктів природно-заповідного фонду, рослинного і тваринного світу й інших природних об'єктів та їх ресурсів, у тому числі і нематеріалізованих. У своїх дослідженнях М.А. Дейнега справедливо підкреслює, що природні ресурси можна розглядати не тільки з позицій «традиційної» класифікації на земельні, водні, лісові ресурси, надра, ресурси рослинного і тваринного світу, а й поділяти на вичерпні та невичерпні. Невичерпні природні ресурси включають, зокрема, кліматичні (енергетичні, теплові та інші) [4, с. 45]. Також аргументованою є думка В.О. Юрескул, яка зазначає, що природні ресурси, якими є атмосферне повітря, повітряний простір, кліматичний ресурс, радіочастотний ресурс, сонячне випромінювання, вітрова енергія, тепло геотермальних вод, енергія припливів і відпливів, сила морських хвиль, рух літосферних плит, сила землетрусів, виверження вулканів, природний радіаційний фон, сила тяжіння Землі, магнітні поля та геомагнітні аномалії тощо, є природними ресурсами особливого виду. Вони мають цілком реальну фізичну чи екологічну природу: перебувають у газоподібному стані, або у вигляді енергії чи корпускулярно-хвильових потоків, або є іншим явищем матеріального світу. Проте, незважаючи на їх матеріальний характер, вони є настільки специфічними природними ресурсами, що їх об'єднують у єдину категорію «нематеріалізовані природні ресурси». Пересічними громадянами такі природні ресурси сприймаються саме як нематеріальні, оскільки їх не можна взяти руками, побачити очима, почути їхній звук, перемістити, хоча насправді вони є об'єктами та явищами матеріального світу. Тобто сонячна енергія – це важливий природний ресурс. Хоча він оцінений суспільством та нормотворцем не так високо як традиційні викопні паливні ресурси, його значення все більше зростає, особливо з огляду на невинне розширення технологічних можливостей людства [5, с. 536].

На основі викладеного можна дійти до висновку що енергетичні правовідносини, в тому числі відносини щодо використання сонячної енергетики слід розглядати як комплексний інститут природоресурсного права.

За вірним твердженням Х.А. Григор'євої ми звикли до того, що використання природних ресурсів чинить антропогенний вплив на довкілля та має негативні наслідки: забруднення, вичерпання, ерозії, деградації тощо. Використання сонячної енергії для виробництва електроенергії якісно відрізняється від змальованого традицій-

ного бачення сучасного природокористування. Так, розміщення сонячних панелей та обладнання, за загальними правилом, не несе в собі відчутних ризиків для довкілля. Зокрема, такої думки притримується і законодавець, який не передбачив у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» необхідність проведення такої оцінки під час планування та будівництва сонячних електростанцій (на відміну, наприклад, від вітро-, гідроенергетичних станцій). Справедливо відмітити, що незважаючи на те, що прямих загроз навколишньому природному середовищу сонячна енергетика майже не створює, все ж зберігається можливість побічного негативного впливу – зокрема, під час виробництва окремих деталей і обладнання, а також шляхом утворення відходів (наприклад, зламані чи старі сонячні панелі). Це питання ще потребує свого правового регулювання з урахуванням особливостей геліоенергетики [6, с. 56].

При цьому дружність сонячної енергетики до природи обумовлює і виявлену особливість вітчизняної судової практики, а саме: відсутність випадків оспорювання утворення чи діяльності сонячних електростанцій на підставі порушення ними екологічного законодавства чи завдання екологічної шкоди. Окремі виявлені спроби подібної аргументації буди оцінені судом як недостатньо обґрунтовані, оскільки не було надано жодних доказів негативного впливу на людей та довкілля [7].

Незважаючи на удавану простоту ідентифікації природоресурсного компоненту геліоенергетичних правовідносин, при більш глибокому дослідженні виникають деякі цікаві питання.

По-перше, про складний характер природокористування. Так, фактично під час функціонування сонячної електростанції відбувається паралельне використання двох природних ресурсів: землі та сонячної енергії. Однак через брак спеціальних теоретико-методологічних розробок, які були б спрямовані на врегулювання використання сонячної енергії як особливого природного ресурсу, ця складова геліоенергетичних природоресурсних відносин ігнорується. Усе навантаження лягає на традиційну, добре вивчену земельно-правову складову і фактично повністю зводиться до правового регулювання використання землі. Однак це не можна визнати задовільним, оскільки для розміщення об'єктів геліоенергетики не завжди використовується безпосередньо земна поверхня (все частіше для цих цілей прилаштовуються дахи і стіни будинків, поверхні транспортних засобів тощо). Тобто у випадку розміщення сонячних панелей, наприклад, на даху певної будівлі

законодавство взагалі не веде мову про природокористування [6, с. 57].

По-друге, питання *ідентифікації використання сонячної енергії як різновиду природокористування*. У науці екологічного та природоресурсного права багато уваги приділено традиційному поділу природокористування на загальне та спеціальне (Г.В. Анісімова, М.А. Дейнега, А.С. Євстігнєєв, М.М. Заверюха, Н.Р. Кобецька, В.М. Комарницький, І.О. Костяшкін, О.Г. Котеньов, М. К. Черкашина та інші), чим підкреслена важливість цього питання. Людина використовує сонячну енергію протягом усього свого життя як біологічна істота, адже належний рівень інсоляції необхідний організму для нормальної життєдіяльності. Таке природокористування однозначно ідентифікується як загальне. Так, право загального природокористування являє собою безоплатне використання природних об'єктів та їх корисних ресурсів без закріплення за окремими особами та надання відповідних дозволів на її використання. З цих позицій дуже доречним видається висновок Н.Р. Кобецької про доцільність віднесення права загального природокористування до системи екологічних прав громадян та його регулювання в рамках інституту екологічних прав [8, с. 13]. За думкою І.І. Каракаша альтернативні джерела енергії споконвіку використовувалися на праві загального використання природних ресурсів. Право власності на ці природні ресурси не проголошувалося навіть у часи монополії державної власності на природні ресурси. Річ у тому, що енергетичні ресурси не можуть бути індивідуально визначеними об'єктами, а відтак – не можуть бути об'єктами права власності [9, с. 341]. Однак, якщо людина починає використовувати енергію Сонця для виробництва електроенергії, чи залишається таке природокористування у межах загального?

Так, право спеціального природокористування являє собою постійне чи тимчасове володіння і користування природними об'єктами для здійснення виробничо-господарських та інших видів діяльності, на підставі спеціальних дозволів і платних умов з метою одержання корисних властивостей природних багатств. Теорія виділяє кілька характерних рис спеціального природокористування.

По-перше, здійснення на основі дозволу. Так, геліоенергетичні суб'єкти зобов'язані отримати спеціальну ліцензію на виробництво електричної енергії. Однак правову природу такої ліцензії не можна однозначно ідентифікувати як природоресурсний дозвіл. Справа у тому, що в геліоенергетиці нормуванню підлягає не безпосередньо вико-

ристання природного ресурсу – сонячної енергії, а виробництво кінцевого продукту (електроенергії). Ліцензія спрямована на регламентацію спеціальних умов такого виробництва. Даний методологічний підхід можна пояснити різною метою дозволів у «традиційному» і «нетрадиційному» природокористуванні: якщо у першому основною метою є забезпечення раціонального використання та збереження природних ресурсів, то у другому – забезпечення належного виробництва електроенергії. Таким чином, у геліоенергетиці відсутні безпосередні дозвільні процедури щодо використання сонячної енергії як природного ресурсу.

По-друге, у спеціальне природокористування надається визначена частина природних ресурсів. Безпосереднього виокремлення сонячної енергії як природного ресурсу немає, це відбувається лише шляхом територіальної прив'язки (місця розміщення електростанції) та дозволеної потужності відповідної станції (обсягу використання сонячної енергії).

По-третє, спеціальне природокористування є платним (у випадках, передбачених законодавством України, спеціальне природокористування може здійснюватися безоплатно (наприклад, розміщення пасік)) [10, с. 119]. За цим критерієм аналізоване природокористування теж є нетиповим, адже фактично за використання енергії сонця користувач не платить, навпаки – держава утворює спеціальні умови для того, щоб користувачу було вигідно займатися такою діяльністю, використовувати відповідний природний ресурс з метою виробництва електроенергії.

По-четверте, спеціальне природокористування передбачає виділення у відособлене володіння та користування природного об'єкта чи його ресурсових компонентів. Так, саме геліоенергетичні суб'єкти, які отримали відповідну ліцензію мають право щодо використання сонячної енергії як природного ресурсу для виробництва електроенергії.

Також, в рамках розгляду даної теми слід виокремити існуючі еколого-правові аспекти взаємодії сонячної енергетики та довкілля. До них відноситься зокрема:

- 1) здійснення оцінки впливу на довкілля існуючих та майбутніх об'єктів сонячної енергетики;
- 2) врахування результатів стратегічної екологічної оцінки;
- 3) дотримання «екологічних» обов'язків спеціальними природокористувачами сонячної енергетики;
- 4) співпраця з природоохоронними організаціями;

5) залучення громадськості до прийняття рішення про спорудження нових об'єктів сонячної генерації за для забезпечення виробництва електроенергії, а також інших рішень, що можуть впливати на здоров'я людей та стан довкілля;

6) підвищення екологічної культури та рівня відповідальності в природоохоронній сфері;

7) застосування світового досвіду використання енергії Сонця;

8) врахування українських традицій використання сонячної енергетики.

На основі вище викладеного слід зробити **висновки**, що енергетичні правовідносини, в тому числі відносини щодо використання сонячної енергетики, слід розглядати як комплексний інститут природоресурсного права. Сонячна енергія – це важливий природний ресурс, незважаючи на те, що він не так

високо оцінений нормотворцем та суспільством, на відмінну від викопних джерел енергії. Проте, навіть в умовах воєнного стану, слід відзначити важливе геостратегічне значення для нашої держави з метою енергетичної незалежності. Окрім того, схематичний аналіз вказує на те, що використання енергії сонця представляє собою досить специфічний вид природокористування, який не легко вписується у існуючий поділ на загальне та спеціальне природокористування та взагалі в універсальні канони природоресурсного права. Як висновок слід зазначити, що правовий режим використання природних ресурсів сьогодні зазнає змін та потребує оновлення із врахуванням збільшення значення та обсягів використання альтернативних природних ресурсів та необхідності деталізованого правового регулювання їх використання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Енергетика сонячна – середньострокові перспективи 2022-2026. URL: <https://aw-therm.com.ua/sonyachna-energetika-serednostrokovyi-perspektivi-2022-2026/> (дата звернення: 25.05.2023)
2. Чумаченко І.Є. Еволюція законодавства про сонячну енергетику в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 352–356.
3. Каракаш І.І. Предмет, метод, принципи і система сучасного природоресурсового права. *Природоресурсове право України: навч. посіб.* / за ред. Каракаша І.І. та Харитонової Т.Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, «Гельветика», 2018. С. 15–65.
4. Дейнега М.А. Природоресурсне право: проблеми формування і розвитку: монографія / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: НУБіП України, 2019. 340 с.
5. Юрескул В.О. Правові вимоги щодо використання нематеріалізованих природних ресурсів. *Природоресурсове право України: навч. посіб.* / за ред. Каракаша І.І. та Харитонової Т.Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, «Гельветика», 2018. С. 536–564.
6. Григор'єва Х.А. Сонячна енергетика і довкілля: правові грані взаємодії. *Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: матеріали круглого столу* (Харків, 10 грудня 2021 року). Харків, 2021. С. 56–60.
7. Постанова Миколаївського апеляційного суду від 26 травня 2021 року у справі URL: № 489/3874/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97192480> (дата звернення: 25.05.2023)
8. Кобецька Н.Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2016. 36 с.
9. Каракаш І.І. Правові вимоги щодо використання нематеріалізованих природних ресурсів та їх компонентів. *Природоресурсове право України: навчальний посібник* за ред. доц. Каракаша І.І. Київ, 2005. 376 с.
10. Заверюха М.М. До питання правового регулювання використання земель лісгосподарського призначення в Україні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. № 3. С. 108–123.

УДК 347.961

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.18>

Косяченко Ксенія Едуардівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-1380-218X

НОТАРІАЛЬНА ТАЄМНИЦЯ ЯК ОДНА З ВАЖЛИВИХ СКЛАДОВИХ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІУСА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

NOTARIAL SECRECY AS ONE OF THE IMPORTANT COMPONENTS OF A NOTARY'S ACTIVITY: CURRENT STATE AND PROBLEMATIC ISSUES

Наукова стаття призначена дослідженню сучасного стану та проблемних питань нотаріальної таємниці, як однієї з важливих складових діяльності нотаріуса. На початку нашого дослідження було визначено загальне поняття нотаріальної таємниці, яке є одним із різновидів професійної таємниці. Зазначено, що нотаріальна таємниця є важливою складовою діяльності нотаріуса, яка забезпечує захист конфіденційної інформації, що отримується ним у процесі виконання своїх професійних обов'язків. Проаналізовано чинне законодавство стосовно діяльності нотаріусів та засад захисту нотаріальної таємниці в різних процесуальних стадіях, серед якого: Конституція України, Закон України «Про нотаріат», Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Кримінальний процесуальний кодекс України. На основі аналізу нормативно-правових актів вказано, що нотаріус повинен забезпечити безпеку збереження нотаріальних діл, які містять конфіденційну інформацію та забезпечити їхнє знищення відповідно до законодавства. Серед проблемних питань нотаріальної таємниці зазначено про проблеми, пов'язані зі зберіганням конфіденційної інформації в електронному вигляді. Окрім цього, вказано, що нотаріус вносить інформацію до Єдиного реєстру довіреностей, Спадкового реєстру, Державного реєстру актів цивільного стану громадян, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, інших єдиних та державних реєстрів. Іншою проблемою визначеною при дослідженні є нечіткість засад притягнення до відповідальності нотаріуса за розголошення нотаріальної таємниці. Запропоновано вдосконалювати електронний реєстр нотаріальних дій та розробляти нові механізми збереження та передачі конфіденційної інформації відповідно до сучасних вимог. Також запропоновано чітко зазначити засади відповідальності за розголошення нотаріальної таємниці в Законі України «Про нотаріат» та в кримінальному і адміністративному законодавстві.

Ключові слова: *нотаріат, нотаріус, нотаріальна таємниця, професійна таємниця, розголошення таємниці, конфіденційні відомості.*

The scientific article is intended to study the current state and problematic issues of notarial secrecy, as one of the important components of the notary's activity. At the beginning of our research, the general concept of notarial secrecy was defined, which is one of the types of professional secrecy. It is noted that notarial secrecy is an important component of the activity of a notary, which ensures the protection of confidential information obtained by him in the course of performing his professional duties. The current legislation regarding the activities of notaries and the principles of protection of notarial secrecy at various procedural stages are analyzed, including: the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On Notaries», the Civil Procedure Code of Ukraine, the Economic Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine. Based on the analysis of regulatory legal acts, it is indicated that the notary must ensure the safe storage of notarial documents containing confidential information and ensure their destruction in accordance with the law. Among the problematic issues of notarial secrecy, problems related to the storage of confidential information in electronic form are mentioned. In addition, it is specified that the notary enters information into the Unified Register of Powers of Attorney, the Inheritance Register, the State Register of Civil Status Acts, the Unified State Register of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Organizations, and other unified and state registers. Another problem identified during the study is the lack of clarity of the principles of holding a notary public accountable for disclosing notarial secrets. It is proposed to improve the electronic register of notarial actions and to develop new mechanisms for storing and transmitting confidential information in accordance with modern requirements. It is also proposed to clearly state the principles of responsibility for disclosing notarial secrets in the Law of Ukraine «On Notaries» and in criminal and administrative legislation.

Key words: *notary, notary, notarial secrecy, professional secrecy, disclosure of secrets, confidential information.*

На сьогоднішній день в Україні інститут нотаріату займає одне з важливих місць в системі юридичних органів. На нотаріусів покладено багато обов'язків посвідчувати права людей, а також факти, які мають важливе юридичне значення й вчиняти інші нотаріальні дії. Відповідно до цього, при здійсненні своєї діяльності нотаріуси отримують доступ до персональної інформації людини, а також інших фактів пов'язаних з нею, які відносяться до поняття нотаріальної таємниці і не можуть бути розголошені третім особам відповідно до чинного законодавства України. Тому, існує нагальна потреба у визначення сучасного стану нормативно-правового регулювання нотаріальної таємниці в Україні та визначенні проблемних питань у даній сфері з можливістю подальшого їхнього усунення.

Нотаріальна таємниця є важливою складовою діяльності нотаріуса, яка забезпечує захист конфіденційної інформації, що отримується ним у процесі виконання своїх професійних обов'язків. У зв'язку зі зростанням обсягу та складності правових відносин, вимоги до забезпечення конфіденційності інформації, яка надходить до нотаріуса, стають все вищими. Тому розглянемо сучасний стан та проблемні питання щодо нотаріальної таємниці.

Перш за все, потрібно визначити поняття нотаріальної таємниці. Звернемось до думок науковців з цього приводу. Наприклад, як вказує Н. Денисяк нотаріальна таємниця поряд із адвокатською, банківською та медичною таємницею належить до загального виду професійних таємниць. Професійною таємницею насамперед є відомості, матеріали, документи, якими особи користуються в процесі виконання своїх професійних обов'язків та які заборонено розголошувати у будь-якій формі [1, с. 80].

Дослідниця Н. В. Устименко визначає нотаріальну таємницю як один з елементів нотаріальної процедури, складовою врегульованого законом порядку, яка складається із послідовних дій нотаріуса, спрямованих на досягнення певного результату [2, с. 6].

Таким чином, нотаріальну таємницю, тобто відомості, матеріали, документи які стали відомі нотаріусі під час здійснення нотаріальної діяльності можна віднести до ряду професійних таємниць.

Перейдемо до аналізу нормативно-правових актів регулювання інституту нотаріальної таємниці.

Почнемо з Конституції України, а саме визначених в ній норм стосовно нотаріальних дій. Згідно

із ст. 32 Конституції України не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Так, відповідно до п. 14 ст. 92 Конституції України закріплено, що виключно законами України визначається організація і діяльність нотаріату [3].

Основи діяльності нотаріусів закріплені в Законі України «Про нотаріат» (далі – Закон). Відповідно до ст. 3 Закону визначено, що нотаріусом є уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Статтею 5 Закону закріплені обов'язки нотаріуса, серед яких є також обов'язок зберігати в таємниці відомості, одержані ним у зв'язку з вчиненням нотаріальних дій. Навіть в своїй присязі, яка закріплена ст. 6 Закону, нотаріус присягає зберігати професійну таємницю [4].

Щодо нотаріальної таємниці, то положення про неї закріплені в ст. 8 Закону, де визначено, що нотаріальна таємниця – сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо. Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється також на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи, на осіб, залучених для вчинення нотаріальних дій у якості свідків, та на інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці [4].

Слід зазначити, що нотаріальна таємниця також зберігається при здійсненні судового процесу. Так, в цивільному, господарському, адміністративному, кримінальному судочинстві не можуть бути допитані як свідки особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги, це визначено в п. 2 ч. 1 ст. 70 Цивільного процесуального кодексу України, п. 2 ч. 1 ст. 67 Господарського процесуального кодексу України, п. 2 ч. 1 ст. 66 Кодексу адміністративного судочинства України, п. 3 ч. 2 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України [5–8].

Як бачимо, законодавство України встановлює правила, які регулюють збереження та передачу конфіденційної інформації, що мають ознаки нотаріальної таємниці. Зокрема, нотаріус повинен забезпечити безпеку збереження нотаріальних діл, які містять конфіденційну інформацію та забезпечити їхнє знищення відповідно до законодавства.

На сьогодні існують проблеми, пов'язані зі зберіганням конфіденційної інформації в електронному вигляді. Нотаріуси мають використовувати електронний реєстр нотаріальних дій, яка дозволяє зберігати та обробляти електронні документи, однак ця система має недоліки у забезпеченні конфіденційності даних. Нотаріус також вносить інформацію до Єдиного реєстру довіреностей, Спадкового реєстру, Державного реєстру актів цивільного стану громадян, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, інших єдиних та державних реєстрів. Також, іноді виникають ситуації, коли необхідно розкрити конфіденційну інформацію, наприклад, за рішенням суду або в інших випадках, передбачених законом. У цих випадках нотаріус має діяти відповідно до закону й зберігати нотаріальні діла, які містять конфіденційну інформацію та забезпечити їхнє знищення відповідно до законодавства.

Проблемним питанням є також притягнення до відповідальності нотаріуса за розголошення нотаріальної таємниці. За ст. 8 Закону вказано, що особи, винні в порушенні нотаріальної таємниці, несуть відповідальність у порядку, встановленому законом. Відповідно до статей 21 та 27 Закону визначено, що шкода заподіяна внаслідок незаконних або недбалих дій державного нотаріуса та приватного нотаріуса відшкодовується в повному розмірі відповідно до порядку, передбаченому законодавством України.

Але ж на практиці, як бачимо, порядок притягнення до відповідальності за розголошення нотаріальної таємниці відсутній, як в кримінальному законодавстві, так і в адміністративному. Тобто, немає ніяких норм притягнення до відповідальності за розголошення нотаріальної таємниці, також відсутня законна норма, яка би чітко вирішувала питання відповідальності за розголошення нотаріальної таємниці осіб, яким стала відома нотаріальна таємниця.

Отже, можна зробити висновок, що нотаріальна таємниця є однією з важливих складових діяльності нотаріуса, яка забезпечує захист конфіденційної інформації та довіри до професійної діяльності нотаріуса. Проте, на сьогодні існують питання, пов'язані зі зберіганням та передачею конфіденційної інформації в електронному вигляді, а також із можливістю розкриття такої інформації у випадках, передбачених законом.

Для забезпечення ефективного захисту конфіденційної інформації, необхідно вдосконалювати електронний реєстр нотаріальних дій та розробляти нові механізми збереження та передачі конфіденційної інформації відповідно до сучасних вимог. Також важливо, щоб нотаріуси діяли відповідно до закону та зберігали конфіденційність інформації, захищаючи тим самим права та інтереси своїх клієнтів та забезпечуючи довіру до своєї професійної діяльності.

Необхідно також чітко визначити відповідальність нотаріусів та осіб, яким стали відомості які передбачені як законодавством як нотаріальна таємниця, за розголошення нотаріальної таємниці в Законі України «Про нотаріат», кримінальному і адміністративному законодавстві. Це є важливим, оскільки порушення даної норми, в деяких випадках, може дуже сильно нашкодити людині.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Денисяк Н. Збереження нотаріусом професійної нотаріальної таємниці. Юридичний вісник Міжнародного гуманітарного університету. Київ. 2021. С. 80–86.
2. Устименко Н. В. Таємниці особистого життя людини та їх цивільно-правова охорона : автореф. дис. ... к.ю.н. за спец. : 12.00.03. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 20 с.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.04.2023).
4. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3245-ХІІ. Дата оновлення: 29.12.2022 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 39, ст. 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3245-12#Text> (дата звернення: 17.04.2023).
5. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-ІV. Дата оновлення: 15.04.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.04.2023).

6. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ. Дата оновлення: 15.04.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.04.2023).

7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-ІV. Дата оновлення: 01.04.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 20.04.2023).

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.04.2010 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 28.04.2023 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.04.2023).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.19>

Легеза Євген Олександрович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного і приватного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0001-9134-8499
Scopus Author ID: 57200152533
Researcher ID: X-9904-2019

Легеза Юлія Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-4896-3178
Scopus Author ID: 57215790362

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF PROTECTION OF WATER RESOURCES

Розкрито правове регулювання у сфері охорони водних ресурсів. Доведено, що за короткий історичний проміжок часу в незалежній Україні створені основи національної системи правового регулювання використання водно-ресурсного потенціалу. Однак наявність проблем у сфері його використання у процесі сучасного соціально-економічного розвитку держави потребує подальшого системного розвитку водного законодавства та його неухильного дотримання, удосконалення нормативно-правової бази з питань охорони та використання водних ресурсів.

Запропоновано розробити Концепції реформування сфери охорони та відтворення вод, раціонального використання водних ресурсів та розвитку водного господарства і меліорації земель після завершення воєнного стану. Зазначеною концепцією буде мета реформування сфери охорони та відтворення вод, раціонального використання водних ресурсів та розвитку водного господарства і меліорації земель для забезпечення впровадження інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом, включаючи реформування організаційної структури як Держводагентства, так і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, та передбачає впровадження ринкових засад господарювання в сфері надання послуг водопостачання та водовідведення.

Акцентовано увагу, що контроль за використанням та охороною вод полягає в забезпеченні дотримання всіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства. Об'єктами екологічного контролю виступають: стан довкілля та водних об'єктів, виконання заходів з охорони довкілля водокористувачами, забезпечення заходів екологічної безпеки, дотримання водного законодавства, екологічних норм і правил. Контрольна діяльність втілюється в проведенні інспекторських перевірок суб'єктів господарської діяльності, стану об'єктів довкілля з метою отримання інформації та прийняття на її основі управлінських рішень.

Інституту відповідальності за порушення водного законодавства притаманні основні риси відповідальності за порушення природоохоронного законодавства. Так, у разі порушення водного законодавства винна особа може бути притягнута до дисциплінарної, цивільно-правової або кримінальної відповідальності згідно із законодавством України.

Ключові слова: право на безпечне навколишнє середовище, правове регулювання, відповідальність, контроль, охорона водних ресурсів.

The legal regulation in the field of water resources protection is revealed. It has been proven that in a short historical period of time in independent Ukraine, the foundations of the national system of legal regulation of the use of water resource potential have been created. However, the presence of problems in the field of its use in the process of modern socio-economic development of the state requires further systematic development of water legislation and its unwavering compliance, improvement of the legal framework for the protection and use of water resources.

It is proposed to develop Concepts for reforming the sphere of water protection and reproduction, rational use of water resources and development of water management and land reclamation after the end of martial law. The specified concept will be aimed at reforming the sphere of water protection and reproduction, rational use of water resources and development of water management and land reclamation to ensure the implementation of integrated management of water resources according to the

basin principle, including reforming the organizational structure of both the State Water Agency and enterprises, institutions and organizations belonging to the sphere of its management, and provides for the implementation of market principles of management in the sphere of providing water supply and drainage services.

It was emphasized that control over the use and protection of water consists in ensuring compliance by all legal entities and individuals with the requirements of water legislation. The objects of environmental control are: the state of the environment and water bodies, implementation of environmental protection measures by water users, provision of environmental safety measures, compliance with water legislation, environmental norms and rules. The control activity is embodied in conducting inspections of economic entities, the state of environmental objects with the aim of obtaining information and making management decisions based on it.

The Institute of Liability for Violation of Water Legislation has the main features of liability for violation of environmental legislation. Thus, in case of violation of water legislation, the guilty person may be subject to disciplinary, civil or criminal liability in accordance with the legislation of Ukraine.

Key words: *the right to a safe environment, legal regulation, responsibility, control, protection of water resources.*

Постановка проблеми. Водокористування в Україні здійснюється переважно нераціонально, непродуктивні витрати води збільшуються, об'єм придатних до використання водних ресурсів внаслідок забруднення і виснаження зменшується. Практично всі поверхневі водні джерела і ґрунтові води забруднені. Основні речовини, які призводять до забруднення, - сполуки азоту та фосфору, органічні речовини, що піддаються легкому окисленню, отрутохімікати, нафтопродукти, важкі метали, феноли. Інтенсивна евтрофікація внутрішніх водойм призводить до погіршення стану Чорного та Азовського морів. За рівнем раціонального використання водних ресурсів та якості води Україна, за даними ЮНЕСКО, серед 122 країн світу посідає 95-е місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи чинне екологічне законодавство України, дослідники зазначають, що законодавчих актів у галузях охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування не бракує, але вони повною мірою не діють. Причинами цього, на їхню думку, є їх взаємосуперечність, взаємонеузгодженість, нечіткість, наявність істотних прогалин та в багатьох випадках недостатнє фінансування, що робить чинну правову систему неефективною щодо правового регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів [1, с. 345].

Мета статті (постановка завдання) є аналіз інституту юридичної відповідальності у сфері правової охорони вод.

Виклад основного матеріалу. Основою для формування національних правових відносин у регулюванні використання водно-ресурсного потенціалу став Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», в якому вперше йдеться про запровадження економічного механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища [2, с. 178].

Перелік основних водоохоронних заходів міститься у Водному кодексу України (розділ IV). У ньому зазначено, що завданням водного законодавства є регулювання правових відносин з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування [3].

Закон підрозділяє води на поверхневі і підземні. Якщо використання поверхневої води одного об'єкта регулюється виключно водним законодавством, то відносини з приводу використання підземних вод можуть регулюватися не тільки водним законодавством, але і законодавством про надра [4, с. 99].

У Законі України «Про природно-заповідний фонд України» (1992 р.), Кодексі України про надра (1994 р.), Лісовому кодексі України (1994 р.), Земельному кодексі України (2002 р.) було вдосконалено механізм регулювання використання підземних та мінеральних вод, охорони і раціонального використання земель державного водного фонду, захисту ґрунтів від водної ерозії, водоохоронних та рекреаційно-оздоровчих функцій лісів України.

Подальший розвиток правового механізму регулювання використання ВРП пов'язаний із прийняттям законів України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» (2002 р., назва Закону в редакції від 18 квітня 2017 р.), «Про Загальнодержавну цільову програму «Питна вода України» на 2011-2020 роки» (2005 р.), «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (2010 р.).

Верховною Радою прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про питну

воду та питне водопостачання» № 2047-УШ, який імплементує окремі положення Директиви 98/83/ЄС про якість води, призначеної для споживання людиною, та Директиви 91/271/ЄЕС про очистку міських стічних вод [5, с. 48].

Важливою подією в розвитку законодавчої бази щодо управління водними ресурсами в країні стало прийняття 24 травня 2012 р. Верховною Радою України Закону України «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпр на період до 2021 року», який передбачає серед іншого «впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом, розроблення та виконання планів управління басейнами річок, застосування економічної моделі цільового фінансування заходів у басейнах річок, утворення басейнових рад річок, а також підвищення ролі наявних та утворення нових басейнових управлінь водних ресурсів» [6].

Проте басейновий підхід і інтегроване управління водними ресурсами ще не запроваджено як цілісну систему згідно з рекомендаціями Водної Рамкової Директиви Євросоюзу. Зокрема, паралельно діють басейнові й регіонально-адміністративні (територіально-адміністративні) органи управління, які фінансуються з державного і місцевого бюджетів [7, с. 31].

Законодавство у сфері управління водними ресурсами за басейновим принципом поступово реформується. На виконання норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів до управління водними ресурсами за басейновим принципом» прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 18 травня 2017 р. № 336 «Про затвердження Порядку розроблення плану управління річковим басейном» та низку наказів Мінприроди, які у цілому мають забезпечити належне виконання вказаного Закону.

У рамках співробітництва в галузі охорони і сталого розвитку басейну річки Дністер 7 червня 2017 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про ратифікацію договору між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво в галузі охорони і сталого розвитку басейну річки Дністер». Це перший транскордонний басейновий договір, спрямований на розвиток партнерства між державами щодо запровадження інтегрованого управління водними ресурсами [5, с. 48].

Окремі правові норми щодо охорони і використання природних лікувальних ресурсів є в Законі

України «Про курорти» [8]. Як визначено у ст. 19 цього Закону, розробка родовищ підземних лікувальних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших корисних копалин, які належать до природних лікувальних ресурсів, здійснюється за спеціальним дозволом (ліцензією) на користування надрами.

Мінеральні води та лікувальні грязі, що належать до природних лікувальних ресурсів, видобуваються в обсягах, ліміт яких затверджується Державною комісією України по запасах корисних копалин. Якість природних лікувальних ресурсів регламентується спеціальним медичним (бальнеологічним) висновком, який визначає кондиційний склад корисних і шкідливих для людини компонентів. Медичний (бальнеологічний) висновок надається центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я – Міністерством охорони здоров'я України [9, с. 53].

Під правовою охороною вод слід розуміти закріплену в законодавчому порядку систему водоохоронних заходів, спрямованих на запобігання забрудненню, засміченню, вичерпанню вод та організацію раціонального використання водних ресурсів для задоволення потреб водного господарства і забезпечення матеріальних, екологічних і культурно-оздоровчих інтересів населення, а також на ліквідацію негативних явищ і поліпшення стану вод [10, с. 166].

До числа водоохоронних заходів Водним кодексом віднесені: утворення водоохоронних зон, прибережних захисних смуг, зон санітарної охорони водних об'єктів, смуг відведення, берегових смуг водних шляхів тощо. Обмеження господарської діяльності в прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах є також заходом правової охорони вод.

На охорону водних об'єктів і їх ресурсів спрямовані і деякі заборонні приписи - заборона введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан води; заборона скидання у водні об'єкти відходів і сміття; заборона підприємствам і громадянам забруднювати, засмічувати поверхні водозаборів, льодового покриву водойм, а також морів, їх заток, лиманів виробничими, побутовими та іншими відходами, сміттям, нафтовими, хімічними та іншими забруднюючими речовинами тощо.

Державний моніторинг вод є важливим елементом управління водними ресурсами. Державний моніторинг вод здійснюється з метою збирання, оброблення, збереження та аналізу інформації про стан вод, прогнозування його змін та розроблення рекомендацій для прийняття управлін-

ських рішень, які мають підвищити їхній статус. Моніторинг є одним із головних інструментів управління водно-ресурсним потенціалом. Постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 815 затверджено Порядок здійснення державного моніторингу вод, Постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391 затверджено Положення про державну систему моніторингу довкілля.

Моніторинг вод на сьогодні здійснюють: Мінприроди, Держводагентство, Санітарно-епідеміологічна служба України, обласні центри з гідрометеорології Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Суб'єктом державного моніторингу вод була також Державна екологічна інспекція України (загальний моніторинг водних ресурсів). Втім зараз у Положенні ДЕІ України це завдання не прописано. Функції управління у сфері охорони вод розподілені між різними центральними органами виконавчої влади, в результаті чого спостерігається їх дублювання, неоднозначне тлумачення положень природоохоронного законодавства й неефективне використання бюджетних коштів [11, с. 161].

Контроль за використанням та охороною вод полягає в забезпеченні додержання всіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства. Об'єктами екологічного контролю виступають: стан довкілля та водних об'єктів, виконання заходів з охорони довкілля водокористувачами, забезпечення заходів екологічної безпеки, дотримання водного законодавства, екологічних норм і правил [12, с. 422]. Контрольна діяльність втілюється в проведенні інспекторських перевірок суб'єктів господарської діяльності, стану об'єктів довкілля з метою отримання

інформації та прийняття на її основі управлінських рішень [13, с. 95].

Інституту відповідальності за порушення водного законодавства притаманні основні риси відповідальності за порушення природоохоронного законодавства [14, с. 62]. Так, у разі порушення водного законодавства винна особа може бути притягнута до дисциплінарної, цивільно-правової або кримінальної відповідальності згідно із законодавством України [15; 16].

Висновки. Отже, за короткий історичний проміжок часу в незалежній Україні створені основи національної системи правового регулювання використання водно-ресурсного потенціалу. Однак наявність проблем у сфері його використання у процесі сучасного соціально-економічного розвитку держави потребує подальшого системного розвитку водного законодавства та його неухильного дотримання, удосконалення нормативно-правової бази з питань охорони та використання водних ресурсів.

Необхідно розробити Концепції реформування сфери охорони та відтворення вод, раціонального використання водних ресурсів та розвитку водного господарства і меліорації земель після завершення воєнного стану. Зазначеною концепцією буде мета реформування сфери охорони та відтворення вод, раціонального використання водних ресурсів та розвитку водного господарства і меліорації земель для забезпечення впровадження інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом, включаючи реформування організаційної структури як Держводагентства, так і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, та передбачає впровадження ринкових засад господарювання в сфері надання послуг водопостачання та водовідведення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рябець К.А. Екологічне право: історичні засади формування до періоду одержання Україною незалежності. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. пр. 2009. № 2. С. 341–345.
2. Солоха М.Т. Формування правового механізму державного регулювання використання водно-ресурсного потенціалу України: історичний аспект. Актуальні проблеми державного управління. 2014. № 2. С. 172–184.
3. Водний кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр>.
4. Золотарьова Н.І. Надра і води як об'єкти адміністративно-правової охорони. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 2. С. 92–102.
5. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2022 році, Київ. 2018. URL: https://eu-ua.org/sites/default/files/imce/layout_16_02_final.pdf
6. Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: Закон України від 24.05.2012 № 4836-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4836-17/print>
7. Вострікова Н.В. Зміст і сутність державного управління водними ресурсами. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 1. С. 28–34.

8. Про курорти: Закон України від 05.10.2000 № 2026-Ш. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/print>
9. Обіюх Н.М. Правове регулювання використання термальних вод за законодавством країн Європейського Союзу та України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Вип. 35. Ч. II, т. 2. С. 48–54.
10. Черемнова А.І. Водний фонд України як об'єкт правової охорони. Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 52. С. 162–168.
11. Соколова А.К. Правові аспекти державного управління в галузі охорони вод і відтворення водних ресурсів. Проблеми законності: зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 128. С. 158–164.
12. Джуган В.О. Екологічний контроль як функція управління використанням та охороною вод в Україні. Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. 2009. Вип. 43. С. 420–422.
13. Чумаченко І.Є. Окремі методи здійснення державного контролю за використанням та охороною водних об'єктів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 31(2). С. 92–98.
14. Екологічне право України. Особлива частина: навч. посіб. / О.М. Шуміло (кер. авт. кол.), В.А. Зуєв, І.В. Бригадир та ін. К.: Центр учбової літератури, 2013. 432 с.
15. Leheza, Yevhen; Savielieva, Maryna; Dzhafarova, Olena. 2018. Structural and legal analysis of scientific activity regulation in developed countries. *Baltic journal of economic studies*. Vol. 4, No. 3, pp. 147–157. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-147-157>
16. Leheza, Yevhen. Horbalinskiy, Volodymyr. Berezniak, Vasyl. Khashev, Vadym. Oleksenko, Volodymyr. 2023. Methods protection of environmental rights and interests through court proceedings: administrative aspect and criminal law aspect. *Revista De La Universidad Del Zulia*, 14(40), 258–268. <https://doi.org/10.46925//rdluz.40.14>

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.20>

Лисько Тетяна Давидівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету

Національного авіаційного університету

ORCID ID: 0000-0002-0550-5740

Левченко Анжеліка Сергіївна,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня юридичного факультету

Національного авіаційного університету

КОМПЕТЕНЦІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

COMPETENCE OF LAW ENFORCEMENT BODIES DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE

Дана наукова стаття присвячена дослідженню повноважень правоохоронних органів, оновлених та в певних аспектах розширених внаслідок введення воєнного стану у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні», що затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року.

Особливий правовий режим передбачає розширення повноважень органів державної влади, які забезпечують правопорядок, військового командування та адміністрації задля захисту національної безпеки, суверенності країни, а також збереження забезпечення прав громадян, законних інтересів юридичних осіб, обмежених внаслідок дії правового режиму воєнного стану.

Діяльність правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ, спрямована на посилену охорону громадського порядку, а також розроблення і впровадження додаткових сил, засобів, резервів, варіантів посиленого несення служби, підвищення готовності особливого складу. Особливість роботи всіх правоохоронних органів наразі обумовлена більшою мірою єдиною метою всього Українського народу разом з державним апаратом – відверненням агресії рф проти нашої держави.

Діяльність органів державної влади в теперішні воєнні часи зводиться до допомоги органам управління у виконанні завдань оборони країни. Правоохоронні органи в даній системі грають надзвичайно важливу роль і від їх ефективності залежить внутрішня безпека держави. Ось чому нагально постає питання визначення їх компетенції, бо наявність чітких повноважень дає гарантії законності в реалізації політики під час воєнного стану.

Ключові слова: компетенція, правоохоронні органи, воєнний стан, поліція, органи внутрішніх справ, повноваження.

This scientific article is devoted to the study of the powers of law enforcement agencies, updated and in certain aspects expanded as a result of the introduction of martial law in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine by the Decree of the President of Ukraine of February 24, 2022 "On the introduction of martial law in Ukraine", legislated by the Law of Ukraine dated February 24, 2022 from 05:30 on February 24, 2022.

The special legal regime provides for the expansion of the powers of state authorities that ensure law and order, military command and administrations for the protection of national security, the sovereignty of the country, as well as the preservation of the rights of citizens, the legal interests of legal entities, limited as a result of martial law.

The activities of law enforcement agencies, in particular internal affairs agencies, are aimed at enhanced protection of public order, as well as the development and implementation of additional forces, means, reserves, options for enhanced service delivery, and increased readiness of special forces. The peculiarity of the current work of all law enforcement agencies is due to a greater extent to the single goal of the entire Ukrainian people together with the state apparatus - to repel aggression against our statehood.

The activity of state authorities in current wartime is reduced to assisting the governing bodies in fulfilling the tasks of the country's defense. Law enforcement agencies play an extremely important role in this system, and the internal security of the state depends on their effectiveness. That is why the question of determining their competence arises urgently, because the presence of clear powers guarantees legality in the implementation of policies during martial law.

Key words: competence, law enforcement agencies, martial law, police, internal affairs bodies, powers.

Постановка проблеми. Законом України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року передбачено, що військові формування та правоохоронні органи за рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію указом Президента України, залучаються до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану, згідно з їх призначенням та специфікою діяльності [1]. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року до сектору безпеки і оборони відносить правоохоронні органи, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України, а за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз [2].

Особливості організації діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення і охорони правопорядку в умовах воєнного стану визначені чинним законодавством, насамперед законом України «Про правовий режим воєнного стану» [3], і залежать від завдань, які повинні бути виконані, та стану оперативної обстановки. З урахуванням оперативної обстановки, наявної інформації, політичних, економічних, соціальних умов, географічного положення, інших обставин розробляються спеціальні плани, відповідно до яких здійснюється розстановка особового складу та матеріально-технічне забезпечення таких органів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання зміни та розширення компетенції правоохоронних органів в умовах дії правового режиму воєнного стану активно досліджуються в працях переважно вітчизняних науковців. Слід зауважити, що більшість науковців приділяють увагу встановленню поняття та переліку правоохоронних органів, оскільки конкретного визначення і вичерпного переліку законодавство України не надає. Ми погоджуємось, що для більш точного і всебічного дослідження теми даної наукової роботи слід визначитись, які органи потрібно брати до уваги. Серед дослідників, які займалися вивченням даного питання, є Коломієць С., Гусарев С., Мисик А., Ковалів М., Зозуля І., Жос Б.

Метою і завданням наукової статті є визначення переліку правоохоронних органів України для всебічного широкого дослідження їх компетенції. Особливу увагу приділено порівнянню їх повноважень до і після введення правового режиму воєнного стану. Крім того, за мету береться до уваги встановлення кола питань і проблем, якими займаються правоохоронні органи під час війни.

Виклад основного матеріалу. Слід розпочати з визначення кола проблем, що виникають в суспільстві з початком війни, яка підвищила рівень злочинності. Саме з даними питаннями працюють правоохоронні органи. І мова тут йде не лише про окуповані території, а й про всю територію України. Ризик підвищення ступеня суспільної небезпечної поведінки громадян виникає внаслідок дії декількох факторів: військово-політичних (злочини російських військових та українців, що вчиняють державну зраду), соціально-економічних (втрата житла, роботи, інфляція) а також психологічних (психіатричні проблеми військових через стресові умови та фізичні травми, тривожність мирного населення через нестабільність в країні, психологічні переживання та труднощі з адаптацією переселенців та біженців). Тому повноваження правоохоронних органів на період дії правового режиму воєнного стану та ще 60 днів після його зняття суттєво розширені.

Чи не найбільшою проблемою є збільшення кількості вогнепальної зброї у володінні населення. Значна кількість трофейної зброї перебуває у людей, що знаходять її у місцях бойових дій. З початку війни структура злочинності містить в собі велику кількість злочинів, пов'язаних з використанням, незаконним зберіганням та збутом вогнепальної зброї. Звідси випливають такі завдання правоохоронних органів: облік вогнепальної зброї, що перебуває на руках у цивільних осіб; профілактика злочинності у сфері обігу зброї. Так, зокрема, на відповідні підрозділи Національної поліції покладено повноваження видачі дозволу на зберігання, використання, придбання мисливської зброї (Наказ МВС України №170 від 01.03.2022) [4] та огляд місць зберігання зброї.

Наразі значна кількість людей зазнає шкоди внаслідок дії вибухових пристроїв. Тому до повноважень правоохоронних органів було додано виявлення, знешкодження та знищення вибухових, проведення технічного забезпечення огляду місця подій, пов'язаних з дією вибухових пристроїв або їх виявленням (п. 39-41 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію») [5].

З початку війни зросли випадки шахрайства, крадіжок, мародерства, кіберзлочинності. Досить часто корисливі кримінальні правопорушення спостерігаються у сфері волонтерства, гуманітарної допомоги, зборів на допомогу військовим [6]. Для протидії цьому було внесено зміни в Кримінальний кодекс України (далі – КК України), а саме посилено відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану (ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК України), адже

воєнний стан є обтяжуючою обставиною і потребує ізоляції елементів суспільства, що заважають основним цілям оборони країни [7]. Посилюється дисциплінарна відповідальність щодо несення служби, наприклад: поява на роботі у нетверезому стані, надмірне застосування сили до особи, що не чинила супротив. Посилено відповідальність за превентивне застосування сили до осіб, що затримуються, позаяк життя і здоров'я працівника правоохоронних органів стає пріоритетним.

Національна поліція також активізує профілактично-роз'яснювальну роботу для біженців, переселенців щодо злочинних схем у сфері працевлаштування, торгівлі людьми, сексуальної та трудової експлуатації, незаконного усиновлення. Розширено програми співробітництва Національної поліції з Інтерполом, Європолом з правом на збір біометричних даних [8].

Таким чином, можна визначити основні ключові права та обов'язки, надані поліцейським у воєнний період:

1) національна поліція України зможе отримувати безоплатно інформацію від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, зокрема щодо військовополонених (ч. 36 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію»);

2) національна поліція отримує право на конвоювання осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі;

3) тестування поліцейських не проводиться на час воєнного стану, (ч. 6 ст. 57 Закону України «Про Національну поліцію»);

4) поліцейські призовного віку на весь період їх служби отримують відстрочку від призову (абзац 2-й, ч.6 ст. 59 Закону України «Про Національну поліцію»);

5) громадський контроль за діяльністю поліції, визначений статтями 86, 88 та 90 Закону України «Про Національну поліцію», не здійснюється на час воєнного часу (ч. 1 ст. 90-1 Закону України «Про Національну поліцію»);

6) поліцейським представлено право застосувати заходи примусу до осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без урахування окремих обмежень та заборон, визначених законом (зокрема, дозволяється застосування заходів примусу без попередження, нанесення ударів спеціальними засобами без обмежень щодо локації їх нанесення та застосування вогнепальної зброї) [5].

Законодавцем було доповнено Дисциплінарний статут Національної поліції України, затвер-

джений Законом «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», новим розділом, яким регламентовано порядок здійснення службового розслідування в період дії воєнного часу [9].

12 травня 2023 року Кабінет Міністрів своєю постановою [10] розширив повноваження Національної поліції. Тепер поліцейські зможуть у взаємодії із військовими боротися із диверсійно-розвідувальними групами та забезпечувати охорону об'єктів критичної інфраструктури. Так, зокрема, постановою передбачено, що поліцейські наділені повноваженнями у сфері боротьби (у взаємодії з українськими військовими) з диверсійно-розвідувальними силами РФ та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями; сприяння Держприкордонслужбі у виявленні каналів незаконного перетину держкордону, переміщення зброї, боєприпасів чи вибухових речовин, а також ліквідація таких каналів; забезпечення контролю за надходженнями до державного бюджету адміністративних штрафів; охорона (на договірних засадах) об'єктів критичної інфраструктури, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України; протидія злочинним посяганням на об'єкти критичної інфраструктури, які загрожують безпеці громадян і порушують функціонування систем життєзабезпечення, захист об'єктів критичної інфраструктури, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі; здійснення заходів із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів проти об'єктів критичної інфраструктури тощо [10].

Щодо антикорупційних структур, то їх нагальною задачею в умовах воєнного стану є забезпечення відновлення домівок постраждалих українців на принципах прозорості, а також, надання людям житла, яке справді відповідає їхнім потребам. Детективи та прокурори відповідних структур антикорупційних служб допомагають Офісу Генерального прокурора збирати докази воєнних злочинів окупантів – фіксують інформацію від потерпілих та очевидців. Також аналітики та юристи Національного антикорупційного бюро у спільній українській робочій групі Task Force розшукують активи підсанкційних чиновників, олігархів та інших посадовців за кордоном. У Task Force бере участь не тільки Національного антикорупційного бюро, а й Національне агенство з питань запобігання корупції та Агенство з розшуку і менеджменту активів. Агенство з розшуку і менеджменту активів бере участь у засіданнях між українським Task Force і Task Force Європейської комісії з питань заморожування та

конфіскації активів. Подібна співпраця важлива для обміну даними про майно громадян Російської Федерації [11].

Слід звернути увагу на розширені повноваження Державної прикордонної служби України, яка на воєнний період залучається до підготовки та ведення територіальної оборони (далі – ТрО) відповідно до планів і завдань, визначених Генеральним штабом Збройних Сил України. Завданнями ДПСУ у ТрО є:

– охорона державного кордону на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму;

– участь у захисті державного кордону у взаємодії із Збройними Силами України, іншими правоохоронними органами та військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України;

– здійснення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності, а також окремих контррозвідувальних заходів в інтересах забезпечення захисту державного кордону та виконання завдань територіальної оборони;

– участь у взаємодії із Збройними Силами України, Службою безпеки України, Національною гвардією України, органами внутрішніх справ пошуку та знищення диверсійно-розвідувальних груп агресора, незаконних збройних формувань;

– виявлення та ліквідація каналів нелегального перетинання державного кордону, переміщення зброї, боєприпасів, вибухових речовин тощо;

– участь у здійсненні державної охорони та оборони органів державної влади України, важливих об'єктів і комунікацій державного значення, забезпеченні умов для надійного функціонування органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил);

– участь у здійсненні заходів правового режиму воєнного та надзвичайного станів у контрольованих прикордонних районах [12; 13, с. 20].

При введенні правового режиму воєнного стану начальник органу внутрішніх справ повинен провести заходи, визначені планом підго-

товки до дій у цей період, який передбачає комплекс заходів, скерованих на приведення органу внутрішніх справ у стан бойової готовності та забезпечити громадську безпеку і охорону громадського порядку на території оперативної відповідальності [14, с. 66; 15, с. 87].

Одночасно проводиться оповіщення особового складу органу внутрішніх справ, постановка завдань відповідно оперативної постановки. Здійснюючи охорону громадського порядку в умовах воєнного стану, органи внутрішніх справ використовують такі методи соціального урегулювання – переконання і примус. Роз'яснювальна робота, як основний метод правоохоронної діяльності, виховання в громадянах правосвідомості, необхідності припинення антигромадської поведінки, профілактична індивідуальна робота паралельно з трудовими колективами є необхідною умовою ефективності мобілізації [16, с. 313].

Особливості діяльності органів внутрішніх справ в умовах дії правового режиму воєнного стану зумовили необхідність організаційного виділення спеціальних підрозділів, груп чи окремих працівників, які мають підвищену професійну, фізичну чи спеціальну підготовку і здатні успішно виконувати окремі види адміністративної діяльності. До них належать підрозділи патрульної служби спеціального призначення, групи застосування спеціальних хімічних речовин, снайпери, спеціалісти з відеодокументування, зв'язкові тощо.

Висновки до роботи. З початком широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України правоохоронні органи почали активно співпрацювати зі Збройними Силами України, Національною гвардією, Інтерполом та Європолем з метою подолання злочинності, що виникла в умовах воєнного стану. У таких умовах поліцейські отримали розширені повноваження щодо захисту свого життя та здоров'я, а також громадян, суспільства і держави. З веденням активних бойових дій відбувається надання додаткових повноважень правоохоронним органам, яке обумовлене потребами забезпечення правового режиму воєнного стану, стабілізації ситуації в країні, захисту громадського порядку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 12.05.2023).
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 12.05.2023).
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.05.2023).

4. Про особливості видачі громадянам України дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї під час дії воєнного стану: Наказ МВС України від 01.03.2022 № 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0273-22#Text> (дата звернення: 13.05.2023).
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 13.05.2023).
6. Коломієць С.С., Баранов С.О. Повноваження поліції під час дії воєнного стану. *Стан та перспективи розвитку адміністративного права України*: матеріали Міжн. наук.-практ. інтернет конф., 28 жовт. 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 81–83.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 02.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.05.2023).
8. Гусарев С. М. Щодо проблеми забезпечення прав громадян у діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., 7 груд. 2022 р. Вінниця : ХНУВС, 2022. – С. 21–23.
9. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15.06.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (дата звернення: 14.05.2023).
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 р. № 485 «Про внесення змін до пункту 4 Положення про Національну поліцію». URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/pro-vnesennia-zmin-do-punktu-4-polozhennia-pro-na-a485> (дата звернення: 15.05.2023).
11. Як змінилась діяльність антикорупційних інституцій в умовах воєнного стану. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/yak-boryutsya-z-korupciyeyu-vukrajini-pid-chas-viyni-interv-yu-z-aktivistkoyu-srk-ostanni-novini50257796.html> (дата звернення: 14.05.2023).
12. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2004 р. №661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 15.05.2023).
13. Мисик А.Б. Модель процесу прийняття рішення на застосування резервів в охороні державного кордону. *Збірник наукових праць НАДПСУ*. 2016. № 24. С. 18–24.
14. Ковалів М. В. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 837. С. 65–70.
15. Зозуля І. В. Правове забезпечення діяльності органів системи МВС України під час воєнного стану. *Проблеми сучасної поліцейстики* : тези доп. наук.-практ. конф., 20 квіт. 2022 р. Харків : ХНУВС, 2022. С. 85–90.
16. Жос Б. Робота Правоохоронних органів в умовах воєнного стану. *Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір*: матеріали наук.-практ. онлайн-заходу, 29 квітня 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. С. 313.

УДК 323.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.21>

Логвиненко Борис Олексійович,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-1894-4889

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ ТА МІСТА СЕВАСТОПОЛЯ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF DEOCCUPATION AND REINTEGRATION OF THE TEMPORARY OCCUPIED TERRITORY OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA AND THE CITY OF SEVASTOPOL

Стаття присвячена розкриттю особливостей адміністративно-правового забезпечення деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Актуальність дослідження обумовлена важливим значенням розробки й застосування дієвих правових засобів для забезпечення деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території України. Підкреслено, що саме право лежить у основі подальших організаційних дій, спрямованих на подальшу деокупацію та реінтеграцію тимчасово окупованих територій України. Розробка, аналіз, удосконалення та практичне застосування норм права визначені запорукою успішної реалізації державної політики України для відновлення територіальної цілісності. Вказано на провідну роль норм адміністративного права у аспекті реалізації національної політики щодо деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території. Констатовано, що головним спрямуванням адміністративно-правового забезпечення державної політики щодо деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території слід вважати пріоритет прав, свобод та законних інтересів людини. Крім цього, основними особливостями такої діяльності визначені: 1) збільшення кількості суб'єктів правовідносин на яких поширюється дія адміністративно-правових норм; 2) комплексність, яка має стосуватися не лише розгляду тимчасово окупованої території України у цілому, а й вироблення узгодженого між собою масиву нормативно-правових актів; 3) багатоступінь, адже кожен із формально визначених етапів деокупації та реінтеграції потребує наявності правової основи для практичної реалізації тих чи інших заходів; 4) взаємодія між державою та суспільством у законотворчій діяльності.

Ключові слова: деокупація, стратегія, адміністративно-правові норми, збройна агресія, нормативна основа, реінтеграція, тимчасово окупована територія.

The article is devoted to the disclosure of the features of the administrative and legal provision of de-occupation and reintegration of the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. The relevance of the study is due to the importance of the development and application of effective legal means to ensure the de-occupation and reintegration of the temporarily occupied territory of Ukraine. It is emphasized that the law itself is the basis of further organizational actions aimed at further de-occupation and reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine. The development, analysis, improvement and practical application of legal norms are the key to the successful implementation of the state policy of Ukraine for the restoration of territorial integrity. The leading role of the norms of administrative law in the aspect of implementation of the national policy regarding the de-occupation and reintegration of the temporarily occupied territory is pointed out. It was established that the priority of human rights, freedoms and legitimate interests should be considered the main direction of the administrative and legal provision of the state policy regarding the de-occupation and reintegration of the temporarily occupied territory. In addition, the main features of such activity are defined as: 1) an increase in the number of subjects of legal relations that are subject to administrative and legal norms; 2) complexity, which should relate not only to the consideration of the temporarily occupied territory of Ukraine as a whole, but also to the development of a mutually agreed array of regulatory and legal acts; 3) multi-stage, because each of the formally defined stages of de-occupation and reintegration requires a legal basis for the practical implementation of certain measures; 4) interaction between the state and society in law-making activities.

Key words: de-occupation, strategy, administrative and legal norms, armed aggression, regulatory basis, reintegration, temporarily occupied territory.

Постановка проблеми. Історія людства пам'ятає багато прикладів насильницької анексії територій. Водночас, розвиток людської цивілізації дозволяє стверджувати про зростання ролі права у врегулюванні територіальних спорів, а також створення правових інструментів для запобігання можливим проявам агресії з боку тих чи інших держав.

З-поміж інших документів важливу роль у питанні міжнародної безпеки відіграє Статут Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), у статті 2 якого закріплено, що «Усі Члени ООН утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй» [1, с. 9]. На національному рівні у статті 2 Конституції України проголошено, що: «Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою» [2].

Незважаючи на викладене, реалії сьогодення свідчать про нехтування міжнародними засадами безпеки, яскравим прикладом чого може слугувати збройна агресія російської федерації проти України, яка розпочалася із незаконної анексії частини української території в березні 2014 року.

В зазначеному аспекті важливого значення набуває розробка й застосування дієвих правових засобів для забезпечення деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (далі – АРК).

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження різноманітних аспектів протистояння збройній агресії російської федерації представлене багатьма працями наукового та публіцистичного характеру. Серед інших, варто виділити доробок С. Баранова, П. Гай-Нижника, О. Калакури, А. Луньової, О. Марусяка, Ю. Мателешка, Н. Севостьянової, М. Яковенка та багатьох інших. Водночас, визначення ролі норм права у формуванні засад деокупації й реінтеграції тимчасово окупованої території АРК вимагає поглибленого дослідження.

Мета статті полягає у розкритті особливостей адміністративно-правового забезпечення деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Виклад основного матеріалу. Як вдало відмічає Л. Наливайко, в єдності держави вихідною категорією виступає саме територіальна цілісність. Відповідний принцип єдності та цілісності

державної території закріплено в Конституції України, Декларації про державний суверенітет, Акті проголошення незалежності України, що передбачають здійснення Україною верховенства на всій своїй території [3, с. 137–138]. Про важливість непорушності кордонів як основний принцип міжнародного права також веде мову Т. Цимбрівський [4, с. 8]. Водночас, слідування принципам міжнародного права вимагає дотримання норм права всіма учасниками таких відносин та не усуває потенційних і реальних загроз порушення цих фундаментальних засад окремими суб'єктами.

Саме право лежить у основі подальших організаційних дій, спрямованих на подальшу деокупацію та реінтеграцію тимчасово окупованих територій України. Таким чином, розробка, аналіз, удосконалення та практичне застосування норм права є запорукою успішної реалізації державної політики України для відновлення територіальної цілісності.

Н. Севостьянова визнає беззаперечним те, що проведення референдуму у Криму навесні 2014 року відбулося з порушенням національного законодавства України та визнаних міжнародних стандартів. Право на самовизначення характеризується, як одне з основоположних принципів міжнародного права, через важливість якого будь-яке спекулювання ним може призвести до значного порушення прав людини та норм міжнародного права, а, отже, таке спекулювання повинно бути припинено. Більш того, на сучасному етапі розвитку світової спільноти та з огляду на важливість забезпечення стабільності у міждержавних відносинах будь-які порушення фундаментальних принципів міжнародного права повинні зазнавати неминучого притягнення до відповідальності держав-порушників [5, с. 119–120].

Р. Алямкін також вказує на важливість міжнародно-правових норм. Вчений звертає увагу на те, що процес міжнародно-правового оформлення державних кордонів України все ще не завершено, що породжує цілу низку загроз національній безпеці України [6, с. 139].

Серед національного законодавства, вважаємо за доцільне виокремити Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», що має на меті визначення особливостей державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях України [7]. Не менш важливим є Указ Президента України від 24.03.2021 № 117/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони

України «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» [8], яким було затверджено відповідну Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (далі – Стратегія).

Аналіз наведених нормативно-правових актів дозволяє вказати на провідну роль норм адміністративного права у аспекті реалізації національної політики, тоді як норми міжнародного права врегульовують, головним чином, міждержавні відносини, учасницею яких виступає Україна.

Зауважимо, що важливою проблемою слід визнати відшкодування російською федерацією фінансово-економічних збитків, завданих Україні через анексію АРК. На думку О. Марусяка, складно навіть приблизно вирахувати всю шкоду, заподіяну Україні. Таке, наприкінці 2014 року Міністр юстиції України заявив, що сума лише прямих збитків, які спричинені незаконним захопленням і створенням перешкод для користування майном українським державним компаніям, складає 950 млрд. грн., а якщо врахувати упущену вигоду, вартість корисних копалин та морського шельфу, то сума буде значно більшою. З іншого боку авторський колектив монографії «Донбас і Крим: ціна повернення» (2015) зазначав, що за попередніми оцінками міжвідомчої робочої групи з питань стягнення збитків, завданих окупацією Криму, сукупні втрати України від анексії Криму становили на той час 1 трлн. 200 млрд. грн., при чому вказана сума з кожним роком має тенденцію до зростання [9, с. 153]. Тут слід погодитись із тим, що реально оцінити збитки, завдані тимчасово окупованим територіям можливо виключно після відновлення територіальної цілісності України військово-політичним шляхом.

Поряд із цим, найголовнішим пріоритетом державної політики щодо забезпечення деокупації тимчасово окупованої території та її безпечної реінтеграції, ми вважаємо роботу з населенням. Відповідна «боротьба за серця» спрямована на те, щоб населення, яке опинилося на тимчасово окупованій території продовжувало відчувати себе частиною українського суспільства, а права таких людей захищалися завдяки дії правових механізмів.

Тут варто відміти Указ Президента України від 17.10.2019 № 758/2019 «Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим». Це документ був прийнятий з метою забезпечення додержання конституційних прав і свобод громадян України, які проживають на

тимчасово окупованій території – в АРК – або переселилися з тимчасово окупованої території і перебувають в інших регіонах України, створення належних умов для роботи Представництва Президента України в АРК, у тому числі з виконання заходів, спрямованих на відновлення територіальної цілісності України, деокупацію і реінтеграцію АРК [10].

Примітно, що представництво Президента України в АРК також має стратегію діяльності. Стратегія визначає основні напрямки та особливості роботи Представництва в умовах тимчасової окупації території АРК російською федерацією з 2014 року, та враховує обмеженість доступу представників державних органів та міжнародних місій до Автономної Республіки Крим та міста Севастополь. Головна мета Стратегії полягає у підвищенні ефективності роботи Представництва в рамках визначених повноважень та задач, поставлених Президентом України, задля забезпечення передумов деокупації АРК і їхньої подальшої реінтеграції через розбудову відповідної державної політики, подолання наслідків окупації і захист прав та інтересів громадян, вибудовування системи послуг та зв'язків із громадянами України з тимчасово окупованого півострова та внутрішньо переміщеними особами, утримання й посилення теми деокупації Кримського півострова як важливої складової порядку денного державних органів України [11].

Вищенаведене дозволяє зробити висновок про втілення сучасної адміністративно-правової доктрини людиноцентризму у площину державної політики деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території АРК. Зазначена доктрина передбачає пріоритет прав, свобод та законних інтересів людини у діяльності держави в цілому та має велике значення у реалізації практичних заходів для досягнення стратегічних цілей і пріоритетів.

Констатуючи велике значення адміністративно-правового забезпечення деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій АРК, доцільно зупинитися на особливостях такої діяльності.

Першою особливістю нами визначено збільшення суб'єктів на яких поширюється дія адміністративно-правових норм. Як відмічає І. Малик, сьогодні спектр можливих сценаріїв значно розширився у порівнянні з 2015 роком. Це пов'язано з багатьма факторами, серед яких зміна кількісного та якісного складу стейкхолдерів (зацікавлених сторін). При цьому, автор звертає увагу на велику кількість факторів впливу на вирішення

ситуації щодо повернення окупованих територій та їхня багатогранність, а також велика частка присутності людського фактору ускладнює побудову логічного «дерева рішень» із заданої проблематики [12, с. 68].

Другою особливістю адміністративно-правового забезпечення ми вважаємо його комплексність. Тут потрібно погодитись із П. Гай-Нижник у тому, що національний та міжнародний дискурс про повернення тимчасово окупованих територій має включати у себе всю територію України, а не окремі адміністративно-територіальні одиниці [13, с. 38]. Така комплексність має стосуватися не лише розгляду тимчасово окупованої території України у цілому, а й вироблення узгодженого між собою масиву нормативно-правових актів за цим напрямком.

До третьої особливості нами віднесено багатоетапність. Кожен із формально визначених етапів деокупації та реінтеграції потребує наявності правової основи для практичної реалізації тих чи інших заходів. Відповідно, адміністративно-правове забезпечення має відображати і враховувати характер суспільних відносин, що складаються в ході повернення Україною своїх територій. В цьому аспекті автори дослідження «Переосмислення деокупаційної політики України в рамках гібридної війни росії проти України» наголошують, що деокупаційна політика передбачає два умовні етапи (з властивими їм періодами). Перший – Етап деокупації: «деескалація» (розгортання міжнародної операції з підтримання миру, відведення окупаційних військ, демілітаризація і ліквідація лінії зіткнення, звільнення тимчасово окупованої території від окупаційних військ) «адмінтранзит» (звільнення від окупаційних адміністрацій, запровадження перехідної міжнародної адміністрації) «реставрація» (повернення контролю над державним кордоном, відновлення у колишній тимчасово окупованій території конституційного ладу України, відновлення системи місцевих органів державної влади України, повернення до місць постійного проживання внутрішньо переміщених осіб, засвідчення українського громадянства жителів колишньої тимчасово окупованої території, повернення колишньої тимчасово окупованої території в український безпековий, правовий, економічний та інформаційний простір) «деколлаборація» (очищення місцевих органів державної влади, адміністративних структур та державних установ від колаборантів та проксі) «реституція» (забезпечення відшкодування російською федерацією завданих Україні і її громадянам (та юридичним

особам) майнових збитків, поновлення майнових прав, повернення/компенсація власності). Другий – Етап реінтеграції: «децентралізація» (відтворення органів місцевого самоврядування на основі нового адміністративного територіального устрою та нового порядку управління регіональним розвитком та організації місцевого самоврядування тощо) «ренесанс» (регіональне економічне і соціальне відродження (у т.ч. – за рахунок міжнародних програм допомоги, донорів/інвесторів), забезпечення перспектив сталого розвитку) «демократизація» (відновлення плюралістичної демократії, свободи совісті, слова і думки, повне повернення колишньої тимчасово окупованої території в український політичний, соціальний і культурний простір) [14].

Четверта особливість полягає у взаємодії між державою та суспільством у законотворчій діяльності. Так, автори аналітичного звіту «Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій: моделі, сценарії, дискусії, досвід» вказують на те, що залучення громадянського суспільства до розробки політик і законів, пов'язаних з реінтеграцією є окремою лінією. З одного боку, недержавні інституції мають бути залучені до складу робочих груп та експертних обговорень, а з іншого – завдяки їх діяльності систематично формується порядок денний щодо розробки політик реінтеграції, актуалізуючи ті чи інші питання захисту прав і свобод, фокусуючись на певних нагальних проблемах. Також, громадські організації є джерелом постійної конструктивної критики для влади, які тим не менш виступають і співавторами політик [15].

Висновки. Проведений аналіз адміністративно-правового забезпечення деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, дозволяє констатувати провідну роль норм адміністративного права у аспекті реалізації національної політики. Головним спрямуванням адміністративно-правового забезпечення державної політики щодо деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території слід вважати пріоритет прав, свобод та законних інтересів людини. Крім цього, основними особливостями такої діяльності були визначені такі як: збільшення кількості суб'єктів правовідносин, комплексність, багатоетапність та взаємодія між державою та суспільством у законотворчій діяльності.

Роль адміністративного права у реалізації заходів деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій АРК не можна применшувати, адже саме право лежить у основі практичного втілення

державної політики. В зв'язку із цим, актуальними вбачаються подальші наукові дослідження у площині організаційно-правового забезпечення відновлення територіальної цілісності України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй: міжнародний документ від 26.06.1945. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення 26.01.2023).
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 26.01.2023).
3. Наливайко Л.Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 598 с.
4. Цимбрівський Т.С. Історія становлення принципу непорушності кордонів у міжнародному праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2008. № 2. С. 1–11.
5. Севостьянова Н.І. Анексія Криму та міжнародне право. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 56. С. 114–122.
6. Алямкін Р. Реалізація принципу недоторканності державних кордонів на пострадянському просторі. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 5. С. 136–140.
7. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення 26.01.2023).
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: Указ Президента України від 24.03.2021 № 117/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text> (дата звернення 26.01.2023).
9. Марусяк О.В. Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти: Монографія. Чернівці: «Місто», 2016. 220 с.
10. Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим: Указ Президента України від 17.10.2019 № 758/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758/2019#Text> (дата звернення 26.01.2023).
11. Стратегія представництва Президента України в Автономній Республіці Крим. Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим. URL: https://www.ppu.gov.ua/strategies_programs_plans/ (дата звернення 26.01.2023).
12. Малик І.Р. Співвідношення базових сценаріїв повернення окупованих російською федерацією територій ОРДЛО та стратегії «безпечної реінтеграції». *Регіональні студії*. 2021. № 27. С. 63–68.
13. Гай-Нижник П. Основні засади Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання Київ: «МП Леся», 2017. 52 с.
14. Переосмислення деокупаційної політики України в рамках гібридної війни Росії проти України. Узагальнення підсумків дослідження. Рада зовнішньої політики «Українська призма». URL: <http://prismua.org/13-01-2021-2/> (дата звернення 26.01.2023).
15. Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій: моделі, сценарії, дискусії, досвід. Аналітичний звіт. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/analytics/reintegration-policies/> (дата звернення 26.01.2023).

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.22>

Макарова Олена Павлівна,

майор поліції, кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри педагогіки та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-5480-5942

Зінченко Данііл Анатолійович,

старший лейтенант поліції,
слухач 1 курсу магістратури
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-8089-0511

АНАЛІЗ ПРАВОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

RESPONSIBILITY OF PARENTS FOR IMPROPER PERFORMANCE OF PARENTAL DUTIES

Дана анотація присвячена темі "Відповідальність батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків". У роботі розглядаються правові та моральні аспекти відповідальності батьків за недбале виконання своїх батьківських обов'язків, таких як догляд за дітьми, їхнє виховання та освіта.

У роботі будуть проаналізовані важливі нормативні документи, що регулюють відносини між батьками та дітьми, а також принципи відповідальності батьків перед своїми дітьми.

Увага буде приділена також психологічному виміру проблеми, зокрема, взаємозв'язку недбалою ставлення батьків до виконання своїх обов'язків та негативних наслідків для дітей.

У результаті дослідження будуть запропоновані рекомендації щодо покращення взаємовідносин між батьками та дітьми, а також заходів, які можуть бути вжиті для підвищення відповідальності батьків за виконання своїх батьківських обов'язків.

Дослідження також висвітлить позитивні наслідки відповідального батьківства, зокрема, вихованням самостійності та відповідальності у дітей, покращенням їхньої поведінки та соціальної адаптації.

Крім того, у роботі будуть проаналізовані приклади з практики, де батьки були притягнуті до відповідальності за неналежне виконання своїх обов'язків, і визначені наслідки для них та їхніх дітей.

Загалом, ця робота є важливою для розуміння відповідальності батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків та підвищення свідомості батьків щодо важливості відповідального та обайливого ставлення до виховання своїх дітей.

Ключові слова: захист дітей, підтримка, відповідальність батьків, права та обов'язки, поліція, закони представники.

This abstract is devoted to the topic "Parental responsibility for improper performance of parental duties. The work examines the legal and moral aspects of parents' responsibility for negligent performance of their parental duties, such as child care, upbringing and education.

The work will analyze important normative documents regulating the relationship between parents and children, as well as the principles of parents' responsibility towards their children.

Attention will also be paid to the psychological dimension of the problem, in particular, the relationship between parents' negligent attitude towards fulfilling their duties and negative consequences for children.

As a result of the study, recommendations will be offered to improve the relationship between parents and children, as well as measures that can be taken to increase the responsibility of parents for fulfilling their parental duties. The study will also highlight the positive consequences of responsible parenting, in particular, the education of independence and responsibility in children, the improvement of their behavior and social adaptation.

In addition, the work will analyze examples from practice where parents were brought to justice for improper performance of their duties, and the consequences for them and their children will be determined.

In general, this work is important for understanding the responsibility of parents for improper performance of parental duties and raising parents' awareness of the importance of a responsible and caring attitude to the upbringing of their children.

Key words: protection of children, support, responsibility of parents, rights and obligations, police, legal representatives.

Вступ: В сучасному світі, де швидкість життя стає все більшою, важливим завданням стає забезпечення якісного виховання та догляду за дітьми. Однак, на жаль, існують випадки, коли батьки не виконують свої батьківські обов'язки належним чином. Це може призводити до серйозних наслідків як для дітей, так і для суспільства в цілому. Тому, тема «Відповідальність батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків» є вкрай актуальною та потребує серйозного дослідження. У цій роботі ми спробуємо розібратися, які наслідки можуть бути для дітей внаслідок недбалого ставлення батьків до своїх обов'язків, а також як батьки можуть бути притягнуті до відповідальності за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків.

Методологія та методи дослідження: Аналіз наукової літератури – було проведено огляд джерел з психології, соціології, права та педагогіки, що стосуються теми відповідальності батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків.

Експертні оцінки – було проведено опитування кваліфікованих фахівців з різних галузей, які працюють з дітьми та сім'єю, щодо їхньої думки про відповідальність батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків.

Аналіз статистичних даних – було проведено аналіз статистичних даних з різних джерел, що стосуються відповідальності батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків та їхніх наслідків.

Кейс-стаді – були проаналізовані реальні ситуації з життя, коли батьки були притягнуті до відповідальності за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків, та визначені наслідки для них та їхніх дітей.

Усі ці методи дослідження були використані для аналізу відповідальності батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків та їхніх наслідків. Результати дослідження допоможуть краще зрозуміти важливість відповідального та дбайливого ставлення до виховання та догляду за дітьми.

Результати дискусії: Всебічна охорона та захист дітей є одним із пріоритетних завдань кримінально-правової політики держави, оскільки діти є найбільш незахищеними та вразливими. Охорона прав дитини, яка потрапила в систему кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносин «становила у минулому і становить у теперішньому часі підвищений інтерес суспільства, оскільки у своїй сутності стосувалася проблеми виживання людства, забезпечення генофонду, виховання здорового покоління [4].

Одним з особистих немайнових прав та обов'язків батьків є також право та обов'язок на представництво і захист прав та інтересів своїх дітей. Як було підкреслено, особисті правовідносини між батьками та дітьми мають строковий характер. З досягненням дітьми повноліття або з набуттям дітьми повної цивільної та сімейної дієздатності вони, як правило, зупиняються. Необхідно розрізнати виконання батьками прав та обов'язків на представництво та захист прав та інтересів своїх дітей в галузі цивільного матеріального права та в галузі цивільного процесуального права. В галузі матеріального права, як було показано, батьки є законними представниками тільки свої малолітніх дітей. В галузі ж цивільного процесуального права батьки є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей.

Слід також зазначити, що поряд з інтересами дитини, інтереси батьків також мають право на захист. Вони не можуть просто ігноруватися або приноситися в жертву інтересам дітей. Це, насамперед, не гуманно по відношенню до батьків та недоцільно з виховної точки зору, оскільки може негативно відобразитися на дитині, сприяючи розвитку його егоїзму. Саме тому діюче законодавство зорієнтоване на знаходження балансу між інтересами батьків та інтересами дитини. І тільки у тому разі, коли протиріччя між ними настільки серйозне, що пошуки компромісу опиняються безрезультатними, перевага віддається інтересам дитини.

Взаємні права й обов'язки батьків і дітей ґрунтуються на походженні дітей, засвідченому у встановленому порядку. Виникненню батьківських правовідносин передують:

- а) народження дитини (походження);
- б) пов'язаний з цим стан споріднення;
- в) посвідчення походження у встановленому порядку.

Відносини між батьками і дітьми складаються звичайно на ґрунті кровно-родинних зав'язків як результат походження дітей від батьків [3].

Питання належного виховання дітей, досягнення порозуміння між батьками і дітьми, відповідальності батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків завжди є важливими й актуальними. Законом України «Про охорону дитинства», визначено, що батьки або особи, які їх замінюють, зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до

самостійного життя та праці. Закон передбачає, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конвенції ООН «Про права дитини» в усіх діях щодо дітей незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється найкращому забезпеченню інтересів дитини. Захищаються права дитини і внутрішнім законодавством України. Так, ст. 51 Конституції проголошує, що дитинство охороняється державою. Відповідно до ч. 8 ст. 7 СК України регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини. Про необхідність захищати інтереси дитини, охороняти їх, забезпечувати йдеться і у Законі України "Про охорону дитинства" від 26.04.2001 р. та в інших нормативно-правових актах, спрямованих на захист дітей. Але незрозуміло, що саме має на увазі законодавець, вживаючи термін "інтереси дитини". Комплексних досліджень з цього питання поки що не існує. Разом з тим питанню інтересу в праві взагалі присвячено досить багато робіт, але єдиної думки з цього приводу поки що не існує [2].

Принцип здійснення батьківських прав не всупереч інтересам дитини поширюється і на здійснення батьками майнових прав щодо дитини. Батьки мають право управляти майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження в її інтересах. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном.

Відповідальність щодо виховання дітей покладена на обох батьків, незалежно від того проживають вони разом чи окремо, оскільки обов'язок здійснювати належне виховання та нагляд за малолітнім є рівним для обох з них.

Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є правопорушенням. Вид і форма відповідальності, до якої можуть бути притягнуті батьки у зв'язку з ухиленням їх від виконання своїх обов'язків, залежить від складу правопорушення та характеру обов'язку, від виконання якого батьки ухиляються. Так, вони можуть бути притягнуті до адміністративної (ст. 184, ч. 2 ст. 212¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення тощо), кримінальної (ст. 164, 166 КК України тощо), цивільно-правової (ст. 1178-1183

ЦК України) та сімейно-правової відповідальності [5].

Одним із заходів впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків, є позбавлення батьківських прав (тобто прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини інших осіб, які незаконно її утримують, та ін.), наданих батькам до досягнення дитиною повноліття, що ґрунтуються на факті спорідненості з нею. Питання про його застосування вирішується лише після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей.

Правовою підставою для покладення відповідальності на батьків (законних представників), за ч. 1 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення, є наявність ознак та елементів складу правопорушення, що полягає в невиконанні батьками чи іншими особами, які їх замінюють, обов'язків щодо утримання, виховання, навчання, захисту прав та інтересів неповнолітніх. З'ясування цих ознак і правильне застосування норми сприяють дотриманню принципів законності й презумпції невинності.

Об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення, є суспільні відносини, що складаються в процесі реалізації конституційних прав неповнолітнього, передбачених законодавством [3].

Такий захід може бути застосований тільки в судовому порядку. Інші органи не мають права розглядати це питання. Особи можуть бути позбавлені батьківських прав лише щодо дитини, яка не досягла 18 років. Як підстави позбавлення батьків (одного з них) батьківських прав закон передбачає різні форми їх винної протиправної поведінки, вичерпний перелік яких закріплено у ч. 1 ст. 164 СК України.

Батьки не можуть бути позбавлені батьківських прав на підставах, не передбачених ст. 164 СК України. Це стосується і випадків, коли формально вбачаються ознаки нібито неналежного виконання батьками своїх обов'язків з виховання дітей (наприклад, здійснення дитиною правопорушення, яке не перебуває в причинно-наслідковому зв'язку з винною поведінкою батьків).

Права неповнолітніх дітей закріплюються Конституцією України. Конвенцією організацій об'єднаних націй про права дитини, Законом України «Про охорону дитинства», Сімейним Кодексом України та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють суспільні відносини у цій сфері [4].

Сімейний кодекс України містить спеціальну главу 13 «Особисті немайнові права і обов'язки батьків і дітей», яка включає норми, що регулюють особисті взаємини батьків і дітей.

У разі скоєння адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення, обмежуються законні інтереси та права дитини й, відповідно до вказаної статті, неповнолітній, котрий зазнав порушення законних прав та інтересів, визнається потерпілим.

Тому під час застосування ч. 1 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення важливо розуміти, хто вважається неповнолітнім. І саме в цій частині вже постає перша проблемна ситуація. Адже, згідно зі ст. 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», неповнолітній – громадянин у віці до 18 років, тобто нібито всі діти у віці до 18 років – неповнолітні. Разом із тим, відповідно до ч. 2 ст. 6 Сімейного кодексу України та ч. 1 ст. 32 Цивільного кодексу України, неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Отже, існування норм, які по-різному, вказують, хто є неповнолітнім, призводить до різного тлумачення [1, с. 297].

Кримінальна відповідальність передбачена статтею 166 Кримінального кодексу України та настає за злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, – карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб), – карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк окреслено у ч. 1. ст. 150-1 Кримінального кодексу України.

У статтях 164 і 165 цього ж Кодексу під злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) або на утримання непрацездатних батьків слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця, приватного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів.

Стаття 304 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Зокрема, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми – карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років[2].

Цивільно відповідальність – це встановлені законом юридичні наслідки за невиконання або неналежне виконання особою обов'язків, зобов'язань, що пов'язані з порушенням цивільних прав другої сторони. Переважно цивільна відповідальність зводиться до компенсації завданих збитків і носить майновий характер.

Малолітні особи, тобто діти віком до 14 років не відповідають за заподіяну шкоду. Згідно зі ст. 1178 ЦК України за заподіяну шкоду особами, які не досягли 14 років, несуть відповідальність їхні батьки (усиновлювачі), опікуни, навчальні, виховні та інші заклади, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їх вини. У випадку заподіяння шкоди неповнолітнім у віці від 14 до 18 років він відповідає на загальних підставах. Якщо в нього немає майна чи заробітку достатнього для відшкодування шкоди, шкода відшкодується повністю чи в частині, якої не вистачає, його батьками.

Батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом 3-х років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків [5].

Обов'язки батьків висвітлені в ст. 150 Сімейного кодексу України, згідно якого батьки зобов'язані: виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; поважати дитину.

З приводу сімейно-правової відповідальності, то у статті 164 Сімейного кодексу України зазначено, що за наявності відповідних підстав батьки можуть бути позбавлені батьківських прав.

Мати або батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона/він: не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини; жорстоко поводяться з дитиною; є хронічними алкоголі-

ками або наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Відповідно до ст. 166 Сімейного Кодексу України, особа, позбавлена батьківських прав: втрачає немайнові права відносно дитини та звільняється від обов'язку її виховувати; не може бути представником дитини; втрачає встановлені державою пільги та допомогу, що надаються сім'ям з дітьми; не може усиновлювати, а також бути призначеним опікуном та піклувальником; не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї неприцездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);

- втрачає інші права як батька (матері) дитини.

Сімейний кодекс України передбачає такі санкції за неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини: за ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини – позбавлення батьківських прав (ст. 164 СК України) або відібрання дитини у батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України); за неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини – покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном (ст. 177 СК України); за прострочення плати аліментів – стягнення неустойки (пені) (ст. 196 СК України)[1].

Чи несуть батьки відповідальність за вчинки своїх дітей? Так, звичайно. Шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла чотирнадцяти років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, – якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою. Цікаво, що батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків. У разі відсутності у неповнолітньої особи (з 14 до 18 років) майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником,

якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. [4]

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загально визнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Зазначені чинники, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками. Тобто, якщо батько не міг би певний час виконувати свої обов'язки з об'єктивних причин, наприклад, через створення перешкод матір'ю дитини, тяжку хворобу, це не було б підставою для позбавлення батьківських прав.

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.

У разі відмови від надання дитині необхідної медичної допомоги, якщо це загрожує її здоров'ю, батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність згідно з законом. Медичні працівники у разі критичного стану здоров'я дитини, який потребує термінового медичного втручання, зобов'язані попередити батьків або осіб, які їх замінюють, про відповідальність за залишення дитини в небезпеці [5].

Мати чи батько, які були позбавлені батьківських прав, мають право звернутися до суду з позовом про поновлення батьківських прав. Суд обов'язково перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав, й постановляє рішення відповідно до інтересів дитини.

Поновлення батьківських прав неможливе, якщо дитина була усиновлена або якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття [3].

Висновки: Виходячи із усього вище сказаного, усі ми повинні створити світ, сприятливий

для дітей, світ у якому кожна дитина почуватиметься захищеною, де її думка буде поважатися, де немає місця насильству, світ, який би дав змогу виховати здорове та щасливе покоління. Оскільки сьогоднішні діти – завтрашні громадяни, то їх захист і розвиток є передумовою майбутнього розвитку суспільства. Треба пам'ятати, що виховання дітей – відповідальна

справа. Розуміння між батьками, взаємоповага, підтримка, самореалізація, баланс сімейного та особистого життя, змістовне дозвілля, спільна участь у вихованні дітей, рівний розподіл домашньої роботи, як компоненти ідеї гендерної рівності, створюють сімейне середовище, сприятливе для розвитку дитини, дотримання її прав, формування гармонійної особистості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Том I. X. : ХНУВС, 2014. 328 с.
2. Альошкін С.В., Даценко О.В., Бугайчук К.Л. та інші. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. Харків: Харк. Нац. ун-т внутр. справ. 2019. 93 с. С. 28–32.
3. Зінченко, Д.А. Психологічна складова оперативно-розшукової діяльності під час пошуку неповнолітнього. Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. МВС України, Нац. поліція України, Нац. акад внутр. справ. Київ, 2023. С. 195–197.
4. Макарова, О.П., Радіонова Л.О. Особливості допиту неповнолітніх. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. наук.-практ. конф. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 279–281.
5. Сімейне право : підручник / за заг. ред. В.А. Кройтора та В.Ю. Євко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 512 с.

УДК 343.9:343.226

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.23>

Толкач Анжеліка Миколаївна,

старший викладач кафедри кримінального права та правосуддя

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-6776-1187

Мишаста Катерина Борисівна,

здобувачка 1 курсу рівня магістратури

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ЛАТЕНТНІСТЬ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

THE LATENCY OF DOMESTIC VIOLENCE

У статті проведено аналіз проблеми латентності домашнього насильства. Насильство в сім'ї є однією з найгостріших проблем сучасності, яка має глибоке коріння і латентний характер, не має вікових, соціальних та державних кордонів.

Розглянуті та проаналізовані поняття «латентність» та «домашнє насильство», наведені наукові погляди дослідників стосовно цих понять. Автори звернули увагу на зміни, які були внесені до Кримінального кодексу України у 2019 р., а саме, набула чинності стаття 126¹ «Домашнє насильство». Розкриті види та особливості насильства, що можуть проявлятися в сім'ї, а саме фізичне, психічне, сексуальне та економічне. Визначені та розкриті причини, які сприяють замовчуванню домашнього насильства. До цих причин відносять внутрішні та зовнішні фактори. Окреслені об'єктивні та суб'єктивні фактори, що зумовлюють існування латентної злочинності.

У своїй роботі автори також аналізують статистику вчинення домашнього насильства за останні роки. Проаналізовано законодавче підґрунтя досліджуваного питання. Визначено, що за вчинення домашнього насильства передбачена санкція відповідно до Кримінального кодексу України. Запропоновано напрямки профілактики латентності домашньої злочинності. Головними причинами домашнього насильства є складний економічний стан родини та слабкість системи соціального контролю над сімейними відносинами. Важливим у боротьбі з цим негативним явищем є створення сайту гарячої лінії для запобігання домашньому насильству за номером 1547. В статті зроблено висновок про те, що проблема насильства в сім'ї не втрачає своєї актуальності і визнається як одна з найбільш гострих соціальних проблем українського суспільства.

Ключові слова: латентність, жертва, домашнє насильство, економічне насильство, фізичне насильство, психічне насильство, сексуальне насильство, профілактика.

The article analyzes the problem of latency of domestic violence. Violence in the family is one of the most acute problems of our time, which has deep root and latent character; has no age, social and state boundaries.

The concepts of «latency» and «domestic violence» are considered and analyzed, and the scientific views of researchers regarding these concepts are presented. The authors payed attention to the changes, which were presented in the Criminal Code of Ukraine in 2019, specifically the article 126¹ “Domestic violence” came into force.

The types and features of violence that can manifest in the family, namely physical, mental, sexual and economic, are revealed. The reasons that contribute to the silence of domestic violence have been identified and revealed. These reasons include internal and external factors. Indicated objective and subjective factors that predetermine the existence of a latent crime.

In their work, the authors also analyze the statistics of domestic violence in recent years. The legal basis of the researched issue is analyzed. It was determined that domestic violence is sanctioned in accordance with the Criminal Code of Ukraine. Directions for the prevention of the latency of domestic crime are proposed.

The main causes of domestic violence are the difficult economic condition of the family and the weakness of the system of social control over family relations. Important in the fight against this negative phenomenon is the creation of a hotline website for the prevention of domestic violence at the number 1547.

The article concludes that the problem of family violence does not lose its relevance and is recognized as one of the most acute social problems of Ukrainian society.

Key words: latency, victim, domestic violence, types of domestic violence, economic violence, physical violence, mental violence, sexual violence, causes of domestic violence, prevention.

Постановка проблеми. Велика кількість кримінальних правопорушень, в тому числі стосовно насильства залишаються за межами офіційного статистичного обліку. Це складна та актуальна проблема не лише для України, а й для інших країн світу.

Насильство для суспільства є гострою проблемою, яка призводить до трагічних наслідків, що виражаються як у фізичному аспекті (травмах, каліцтвах, захворюваннях), так і у стресових психологічних станах (депресія, втрата бажання жити, відраза до себе та ін).

Нарешті, з 01.11.2022 р. в Україні набрала чинності Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, яка визначила «домашнє насильство як всі процеси фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами...» [1].

Домашнє насильство – світова проблема, яка розширює свою географію і потребує уваги світової спільноти. Найчастіше успіх вирішення ситуації домашнього насильства над особою залежить від неї самої, а точніше від її готовності розповісти про свою проблему спеціальним службам або родичам. Проте відсоток людей, які можуть звернутися зі своєю проблемою до родичів, малий, а до спеціальних служб – ще менший. Звідси приходить розуміння, що успішному вирішенню питань пов'язаних з домашнім насильством заважає латентність. Латентність домашнього насильства обумовлена чималою кількістю факторів: це не лише страх жертви зізнатися у своїй проблемі, але й закритість обговорення проблеми у суспільстві, оскільки її вважають виключно сімейною, що передбачає заборону на втручання у сімейні справи, як результат – боротися з нею досить складно та проблематично.

Латентність домашнього насильства приводить до замовчування такого виду кримінальних правопорушень і знецінення даної проблеми, порушення психічного здоров'я постраждалих (особливо дітей), деформації особистості жертви. Відсутність адекватної реакції на домашнє насильство спричиняє моральний крах сім'ї, а це означає відмову від створення цивілізованого суспільства. Домашнє насильство – це в ніякому разі особиста справа кожної сім'ї, тому що його безкарність породжує розвиток злочинності в цілому.

Аналіз останніх статей і публікацій. У нашій країні проблемі домашнього насильства стали приділяти особливу увагу досить недавно. Про-

блемам домашнього насильства присвячені наукові розвідки таких українських дослідників як: Є.С. Бурштика, О.М. Гуміна, О.М. Джузи, С.С. Косенко, Ю.В. Реня, В.Ф. Оболенцева, М.Ю. Самченка, О.В. Харитонова та інші. Наявність значних наукових доробків у цій сфері не зменшує актуальності подальших досліджень змісту даної категорії в сучасних соціально-політичних умовах.

Метою статті є дослідити поняття та причини домашнього насильства, що характеризуються високою латентністю та запропонувати напрямки профілактики даних кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. В основі терміну «латентна злочинність», лежить слово «латентність» яке походить від латинського слова «latens», що в перекладі означає як «прихований», «невидимий» [2, с. 453].

У кримінологічній літературі тривають дискусії стосовно тлумачення поняття латентної злочинності. Наприклад, Ю. В. Рень під латентною злочинністю розуміє: «Сукупність скритих злочинних діянь, що скоєні на частині території у певний проміжок часу, не врахованих, не зареєстрованих в установленому порядку, які реально були скоєні, але не стали відомі органам кримінального правосуддя і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці» [3, с. 45].

В.Ф. Оболенцев ґрунтовно дослідив та проаналізував латентну злочинність і зробив висновок, що під цим поняттям слід розуміти сукупність фактично вчинених, але невиявлених або таких, що внаслідок певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відбиття в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [4, с. 12].

Натомість О.М. Джуза наголошує на тому, що: «Латентна злочинність – це невиявлені або незареєстровані кримінальні правопорушення, які не відображенні в офіційній статистичній звітності» [5, с. 219]. На нашу думку, найбільш вдалим і логічним є визначення О.М. Джузи.

Таким чином, констатуємо, що більшість науковців єдині в тому, що до латентної злочинності слід віднести ті кримінальні правопорушення, які були вчинені, але не стали відомі правоохоронним органам, або стали їм відомі, але були приховані від реєстрації.

Роками в Україні тема насильства у сім'ї не те що приховувалася – про неї говорили, але не вирішували. Тривалий час це питання фактично зоставалося у компетенції самої сім'ї. І, якщо в родині

виявлявся нападник, то жертви найчастіше зостається із цією проблемою наодинці.

У січні 2019 р. набули чинності зміни внесені до Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме доповнення його статтею 126-¹ «Домашнє насильство». Таким чином, держава взяла на себе зобов'язання розслідувати кримінальні правопорушення пов'язані із домашнім насильством та захищати права потерпілих.

У статті 126-¹ КК України домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [6].

Крім того, відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство – це діяння (дія або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [7].

З офіційного розуміння визначення «домашнє насильство» виокремимо такі його види: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне.

Розглянемо більш детально кожен із видів. Фізичне насильство має на увазі дії або, навпаки, відсутність певних дій, що призводять, або можуть призвести до втрати здоров'я (до смерті), примушування до вживання наркотичних/токсичних речовин, що здійснюються під натиском, із застосуванням фізичної сили, шантажу, заподіяння сильного болю. Фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [7].

Можливе використання зброї, різних речовин: сльозогінний газ, кислоти, острі, пісок, сіль, наркотичні речовини, від яких насильник отримує емоційне задоволення. Саме цей вид вважається найпоширенішим серед усіх чотирьох.

Наступним видом є сексуальне насильство – це форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [7].

Під поняттям «сексуальне насильство», що визначене в зазначеному Законі України, мається на увазі примушування до небажаних статевих стосунків, змушення до статевих актів з іншою людиною, примус до збочених форм сексу, звалтування, сексуальне рабство, примусове оголення, небажані сексуальні дотики та інші дії сексуального характеру. Що стосується сексуального насильства, то під цією формою домашнього насильства С.С. Косенко розуміє протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно дитини, яка є членом цієї сім'ї [8, с. 165].

Від двох попередніх видів відрізняється психологічне насильство – це «форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи» [7].

Наприклад, коли батьки вдома систематично ображають, критикують вчинки своїх дітей, принижують їх гідність, прививають почуття меншовартності, контролюють коло спілкування, ігнорують позицію, бажання дітей. І останнім видом є економічне насильство – «форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону

навчатися та інші правопорушення економічного характеру» [7].

На думку О.В. Харитонової, «економічне насильство може проявлятися у відмові в утриманні дітей, непрацездатних членів сім'ї, приховуванні доходів, витраті сімейних грошей із самостійним прийняттям більшості фінансових рішень, неврахуванні потреб партнера» [9, с. 43], тобто у повному контролі одного із партнерів щодо використання економічних ресурсів іншим.

Якщо фізичне та сексуальне насильство, як правило, залишають «сліди» у вигляді фізичних ушкоджень та травм, розірваного одягу, то психологічне та економічне насильство – найбільш приховані форми домашньої тиранії та складні для ідентифікації і доказування. До прикладу, синці та побої можна відразу візуально розглядіти, травми внутрішніх органів – виявити при медогляді. А от виявити недоїдання особи внаслідок позбавлення її кривдником належного харчування (економічне насильство) чи психотравму (психологічне насильство), а також встановити причинно-наслідковий зв'язок з діями тирана важко, але можливо [10, с. 48].

Що стосується причин латентності у сфері домашнього насилля, то вони мають вікове історичне коріння, пов'язано з тим, що в радянські часи така злочинність по ідеологічними мотивам замовчувалася, крім того, ментальність значної частини українського суспільства, була такою, коли прояви домашньої злочинності не могли бути надбанням публічності.

В сучасному українському суспільстві латентність у сфері домашнього насилля зумовлена необізнаністю суспільства про дії, які можна кваліфікувати, як прояви домашньої злочинності; фінансова залежність одного з подружжя; відсутність власного житла; залякування або шантаж постраждалої особи; сором афішування знущання в сім'ї; незрозуміння того, як оминати агресії; невіра в те, що хтось може допомогти.

Існують об'єктивні та суб'єктивні фактори, що зумовлюють існування латентної злочинності. До об'єктивних належать середовище й обставини, в яких вчиняються кримінальні правопорушення, наприклад, віддаленість від великих міст або людних місць під час звалтування. До суб'єктивних належать: небезпечність особи, що скоїла кримінальне правопорушення; залежність від особи, яка скоїла кримінальне правопорушення; боязнь потерпілого повідомляти про кримінальне правопорушення [3, с. 45].

Ми вважаємо, що причини латентності у сфері домашнього насилля можна поділити на зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх причин можемо віднести ті, які залежать від супутніх явищ. Скажімо, поширення в суспільстві деструктивної поведінки (в т. ч. алкоголізму, наркоманії); стереотипи, які ще були поширені з давніх часів та міцно вкорінені в нашому суспільстві, наприклад «Б'є – значить, любить!»; переконання деяких релігійних напрямків, в тому числі сект, де прийнято вважати насильство буденним явищем. Крім того, це може бути навіть традиційне бачення сім'ї в якій підкреслюється, що чоловік наділений абсолютними правами та повноваженнями як глава сім'ї, які ніхто немає право порушити.

Що стосується внутрішніх причин – то вважаємо, що це причини, які залежать від конкретної особи, її життєвого і сімейного досвіду психічного здоров'я, рівня самосвідомості, освіти і культури, наявності шкідливих звичок і способу життя: То таких причин можна віднести: копіювання моделі взаємин батьків, побаченої в дитинстві, недолюбленість в дитинстві, генетично закладений тиранічний характер; вроджене прагнення до влади і контролю над близькими людьми або бажання невпевнених у собі людей виключити можливих суперників своєю тиранічною поведінкою; низький освітній та культурний рівень, незрозуміння потреб рідних в увазі, турботі, підтримці і взаєморозумінні; відхилення в психічному здоров'ї; алкоголізм або наркоманія; складне економічне становище, яке призводить до додаткового напруження в сім'ї, а також ускладнює процес відходу жертви від гвалтівника, якщо спільне проживання далі стає нестерпним.

Отже, можна зробити проміжний висновок, що головні причини домашнього насилля – це складність економічного стану родини, а також слабкість системи соціального контролю над сімейними відносинами в умовах прийнятих у суспільстві поглядів на це та стереотипів.

Особа, яка визнана судом винною у вчиненні забороненого кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, повинна нести відповідальність за це шляхом застосування до неї заходів морального, матеріального та фізичного характеру, для того, щоб була відновлена справедливість, у тому числі шляхом відшкодування в повному обсязі моральної та матеріальної шкоди, завданої фізичним та юридичним особам діями або бездіяльністю, визнаними судом злочинними.

Санкцією ст.126¹ КК України чітко визначено

чотири альтернативних види покарання: громадські роботи, арешт, обмеження або позбавлення волі [6]. При цьому, не передбачено накладання штрафу. Цим самим наголошено на тому, що покарання не має майнового характеру, так як такий вид покарання може негативно позначитись на майнову становищі потерпілої особи, через вплив на сімейний дохід.

Таким чином, в національному законодавстві було враховано вимоги ч. 2 ст. 48 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами відповідно до якої сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб у разі винесення рішення про сплату штрафу належним чином ураховувалася здатність правопорушника виконати свої фінансові зобов'язання перед жертвою [1]. Латентний характер домашнього насильства, факт якого в більшості випадків приховується, не дає можливості до кінця розуміти реальний масштаб цього страшного явища.

В Україні фіксують збільшення випадків домашнього насильства. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, за 2021 рік до правоохоронних органів надійшло 326 тисяч заяв, в той час, як в 2020 – лише 209 тисяч. Тобто, у 2021 році до поліції надійшло на 56% більше звернень щодо домашнього насильства, ніж у 2020 році. Складено на 10% більше адміністративних протоколів, внесено на 19% більше термінових заборонних приписів щодо кривдників, на 11% кількість кривдників, які перебувають на обліку. За даними Мінсоцполітики, серед усіх звернень про домашнє насильство – найбільше від жінок: 86 відсотків, чоловіки – 12 відсотків і 2 відсотки – від дітей [11].

Як повідомила І. Жмака – регіональна представниця Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Чернігівській області: «Кількість повідомлень про вчинення домашнього насильства над дітьми зростає. У 2021 році в області зафіксовано більше 9 тисяч звернень до поліції, пов'язаних з проблемою домашнього насильства – це більше, ніж минулого року. Цікаво, що суттєвий приріст звернень спостерігається у Ніжинській, Варвинській та Корюківській громадах. Там коштом державної субвенції створюються спеціалізовані служби підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства. Загалом в області діє 27 служб підтримки постраждалих осіб: 21 мобільна бригада, один притулок та п'ять консультативних органів» [12].

Вважаємо, що збільшення кількості звернень пов'язане не стільки з погіршенням ситуації в області, скільки зі зміною ставлення до проблеми, більшим її розголосом та активнішими пошуками допомоги – чому сприяє робота відповідних служб.

Крім того, Уряд запустив сайт гарячої лінії для запобігання домашньому насильству за номером 1547. Сайт доступний за адресою: <https://1547.ukc.gov.ua>. Завдяки роботі сайту постраждалі від домашнього насильства зможуть в режимі онлайн подати анонімну скаргу про правопорушення, коротко сформулювати інформацію про правопорушення для правоохоронних органів, а також відстежити діючий статус і хід розгляду звернення за номером повідомлення в особистому кабінеті. Для подання звернення щодо домашнього насильства на сайті потрібно зареєструватися (потрібна електронна пошта і пароль). У разі анонімного звернення – вводити будь-які особисті дані не потрібно. Крім того, на сайті можна отримати ключову інформацію про домашнє насильство, зокрема щодо алгоритму протидії [13].

Варто зазначити, що кримінологи неодноразово наголошують про вагому роль профілактики злочинності. Знаючи основні причини та умови вчинення домашнього насильства варто зосередити увагу на заходах його запобігання і, особливо, профілактики.

О.М. Гумін відстоює позицію, що для боротьби з латентною злочинністю потрібно здійснити нижчезазначені заходи: 1) виховання громадян в дусі високої правосвідомості і законотрухності; 2) масове проведення правової пропаганди серед населення з метою підвищення його правосвідомості та правової культури; 3) вдосконалення законодавства; 4) комп'ютеризація статистичного обліку; 5) забезпечення гарантій захисту свідків і потерпілих; 6) усунення необ'єктивності, неповноти статистичних показників про фактичну злочинність; 7) підняття рівня професіоналізації працівників правоохоронних органів, зміцнення їх матеріальної бази; 8) систематичне проведення аналітичної роботи з визначення кількісно-якісних характеристик злочинності, виявлення повної кримінологічної характеристики особи злочинця; 9) посилити контроль за діяльністю правоохоронних з боку громадськості; 10) забезпечення незалежності ЗМІ [14, с. 230].

Якщо говорити про перспективні напрями профілактики домашнього насильства, вважаємо, головну увагу варто приділяти наступним аспектам:

1) проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу, направлену на необхідність протидії такому насильству;

2) обов'язкове забезпечення безкоштовними послугами психолога осіб, які пережили насильство;

3) проводити заходи стосовно раннього виявлення жертв насильства, направляти їх в належні служби для надання необхідної підтримки;

4) поширювати комплексні програми сексуальної освіти для молодих людей починаючи зі школи;

5) встановити суворі санкції за вчинення домашнього насильства з обов'язковим матеріальним відшкодуванням шкоди;

6) розширити систему притулків, куди можуть звернутися постраждалі і створити всі необхідні умови проживання та отримання професії.

Висновки. Успішне теоретичне і практичне вирішення таких важливих кримінологічних

проблем, як виявлення причин і умов злочинності, а також ефективна протидія їй, можливо за наявності об'єктивного врахування всіх вчинених у суспільстві злочинів. Домашнє насильство визнається як одна з найбільш гострих соціальних проблем українського суспільства, а тому на сьогодні не втрачає своєї актуальності.

Латентна злочинність у сфері домашнього насилля являє собою сукупність злочинних дій, що мали місце в певній сім'ї, але не були зафіксовані правоохоронними органами та не знайшли своє відображення в офіційних статистичних даних. На сьогоднішній день збільшення кількості звернень про домашнє насильство є не погіршенням ситуації в області чи в Україні, а є перш за все зменшенням її латентності, через зміну ставлення людей до цієї проблеми та більшим її розголошенням.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Дата набрання чинності для України: 01.11.2022 URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 23.02.2023).

2. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 4. 840 с.

3. Рень Ю. В. Особливості кримінологічної характеристики латентної (прихованої) злочинності. Південно-український правничий часопис. 2018. №3. С. 44–47.

4. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук, 2005. 128 с.

5. Курс кримінології. Особлива частина: підручник: у 2 кн. / за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 23.02.2023).

7. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 №2229-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 5. ст. 35.

8. Косенко С.С. Насильство в сім'ї, його види та мотиви. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2015. Вип. 28. С. 164–167.

9. Харитоновна О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Науково-практичний посібник. Харків: ТОВ Видавництво «Права людини», 2018. 344 с.

10. Бурштика Є.С. Психологічне та економічне насилля як види домашнього насильства та покарання за їх вчинення. Сучасні підходи боротьби зі злочинністю: погляди молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти, Кривий Ріг – 26 листопада 2021 р. / КННІ ДонДУВС. Кривий Ріг, 2022. 305 с.

11. Проблема домашнього насильства в Україні. Теорія та судова практика. Сайт Асоціації юридичних клінік України. URL: <https://legalclinics.in.ua/consult/consultation-18-02-2022-2/> (дата звернення: 25.01.2023).

12. На Чернігівщині стартувала акція «16 днів проти насильства». Чернігівська військова адміністрація. Офіційний сайт. URL: <https://cg.gov.ua/index.php?id=445405&tp=page> (дата звернення: 16.03.2023).

13. Повідомити про домашнє насильство тепер можна онлайн. Уряд представив сайт «гарячої лінії». Сайт Суспільне Новини. URL: <https://susplne.media/188173-povidomiti-pro-domasne-nasilstvo-teper-mozna-onlajn-urad-predstaviv-sajt-garacoj-linii/> (дата звернення: 21.03.2023).

14. Гумін О.М. Проблема латентності насильницької злочинності: шляхи вирішення. Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права. 2009. Вип. 2 (30). С. 226–231.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.24>

Чернієнко Антон Олександрович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правознавства

Бердянського державного педагогічного університету

ORCID ID: 0000-0001-7032-4850

ВІДСТРОЧКА ВИКОНАННЯ ВИРОКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

POSTPONEMENT OF THE EXECUTION OF THE SENTENCE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

У статті досліджено питання відстрочки виконання вироку в умовах воєнного стану. Акцентовано увагу на тому, що відстрочка виконання вироку мала своє закріплення в Кримінальному кодексу України 1960 року, який втратив чинність, та розповсюджувалась на військовослужбовців та військовозобов'язаних. Зазначено, що у випадках, коли засуджений проявив себе стійким захисником Батьківщини, за клопотанням відповідного військового командування суд може звільнити його від покарання або замінити покарання іншим, більш м'яким.

Визначено, що у Кримінальному кодексі України 2001 року положення про відстрочку виконання вироку були замінені на правовий інститут звільнення від покарання.

Зазначено, що станом на сьогодні відстрочка виконання вироку закріплена в Кримінальному процесуальному кодексі України та містить вичерпні випадки застосування.

Наголошено на тому, що з метою подолання збройної російської агресії та будь-якої іншої в подальшому, є потреба в розширенні підстав застосування відстрочки виконання вироку, передбачивши спеціальну підставу, пов'язану із воєнним станом.

Зосереджено увагу на обов'язкових елементах відстрочки виконання вироку в умовах воєнного стану: підкреслено потребу в кількісному розширенні бажаних засуджених вступити до лав Збройних сил України, встановивши не категорії злочинів в залежності від тяжкості, засудження за які унеможливує застосування відстрочки виконання вироку, а вичерпний перелік складів злочинів, вчинення яких позбавляє права засудженого на відстрочку.

Закріплено, що вказаний правовий інститут матиме відповідний строк застосування та може бути застосований на особливий період.

Зазначено про необхідність запровадження заохочувальних правових норм, які надаватимуть можливість судам за відповідних умов пом'якшувати покарання або взагалі звільняти від його подальшого відбування.

Запропонована власна редакція підстави відстрочки виконання вироку в умовах воєнного стану.

Ключові слова: кримінальний процес, виконання вироку, відстрочка виконання вироку, особливий період, воєнний стан, військові формування.

The article examines the issue of the postponement of the execution of the sentence in the conditions of martial law. Attention is focused on the fact that the suspension of execution of the sentence was enshrined in the Criminal Code of Ukraine of 1960, which has lost its validity, and was extended to military personnel and conscripts. It is noted that in cases where the convicted person proved to be a steadfast defender of the Motherland, at the request of the relevant military command, the court may release him from punishment or replace the punishment with another, milder one. It was determined that in the Criminal Code of Ukraine of 2001, the provisions on the postponement of the execution of the sentence were replaced by the legal institution of exemption from punishment.

It is noted that, as of today, the postponement of the execution of the sentence is enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine and contains exhaustive cases of application.

It was emphasized that in order to overcome armed russian aggression and any other in the future, there is a need to expand the grounds for applying the suspension of the execution of the sentence, providing for a special ground related to martial law. Attention is focused on the mandatory elements of the suspension of the execution of the sentence in the conditions of martial law: the need for quantitative expansion of the number of convicts who wish to join the Armed Forces of Ukraine is emphasized, establishing not the categories of crimes depending on the severity, the convictions for which make it impossible to apply the suspension of the execution of the sentence, but an exhaustive list components of crimes, the commission of which deprives the convicted person of the right to a reprieve.

It is established that the specified legal institution will have an appropriate period of application and can be applied for a special period.

It is noted that the need to introduce encouraging legal norms that will provide the opportunity for the courts to mitigate the punishment or even exempt it from further serving under appropriate conditions.

The original version of the reason for the postponement of the execution of the sentence in the conditions of martial law is proposed.

Key words: *criminal process, execution of the sentence, postponement of the execution of the sentence, special period, martial law, military formations.*

Ведення збройної агресії РФ проти України вимагає вжиття заходів, спрямованих на посилення військового потенціалу, забезпечення національної безпеки, а також усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Виконання зазначених заходів може бути досягнуто завдяки за провадженню у Кримінальний процесуальний кодекс України положень щодо відстрочки виконання вироку в умовах воєнного стану. Такі законодавчі зміни сприятимуть комплектуванню Збройних Сил України та інших військових формувань, адже не даремно у статтях 2, 17 Конституції України [1] визначено, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою, а захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Нормами Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) передбачається можливість скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації.

Відповідно до ч. 1 ст. 616 КПК України [2] у разі введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України підозрюваний, обвинувачений, який під час досудового розслідування або судового розгляду тримається під вартою, крім тих, які підозрюються у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, а також злочинів, передбачених статтями 115, 146-147, 152-156, 186, 187, 189, 255, 255-1, 257, 258-262, 305-321, 330, 335-337, 401-414, 426-433, 436, 437-442 Кримінального кодексу України, має право звернутися до прокурора з клопотанням про скасування цього запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

В той же час, вищезгадана правова можливість не передбачена для засуджених, які мають бажання проходити військову службу за призовом під час мобілізації.

Окремі питання застосування відстрочки виконання вироку висвітлювались такими вче-

ними-процесуалістами, як Ю.М. Белозеровим, В.М. Бібілом, Г.І. Волковим, Р.В. Літвіновим, В.Т. Маляренком, А.О. Чернієнком та іншими. Втім, питання відстрочки виконання вироку в умовах воєнного стану залишається малодослідженим.

Метою цієї статті є дослідження відстрочки виконання вироку в умовах воєнного стану.

Відстрочка виконання вироку в умовах воєнного стану мало своє відображення в законодавстві про кримінальну відповідальність. Відповідно до ч. 1 ст. 46 Кримінального кодексу України 1960 року (далі – КК України 1960 року) [3] у воєнний час суд мав право застосувати відстрочку виконання вироку про позбавлення волі, винесеного щодо військовослужбовця або військовозобов'язаного, який підлягав призову чи мобілізації, до закінчення воєнних дій з направленням засудженого в діючу армію. В цих випадках до повноважень суду відносилась можливість відстрочити виконання і додаткових покарань.

Поряд із згаданими вище положеннями кримінального закону містились заохочувальні норми, відповідно до яких за клопотанням відповідного військового командування передбачалась можливість звільнення засудженого, направленого в діючу армію, від покарання або заміни покарання на більш м'яке, якщо останній проявить себе стійким захисником Батьківщини (ч. 2 ст. 46 КК України 1960 року).

У чинному Кримінальному кодексу України (далі – КК України) [4] замість вказаних положень містяться норми, які передбачають звільнення від покарання, а у розділі II прикінцевих та перехідних положень зазначено, що до осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі із застосуванням відстрочки виконання вироку, застосовується ст. 78 цього Кодексу, яка визначає правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Натепер правове регулювання відстрочки виконання вироку здійснюються нормами кримінального процесуального законодавства. У ч. 1 ст. 536 КПК України визначені вичерпні випадки її застосування, пов'язані з тяжкою хворобою, яка перешкоджає відбуванню покарання, вагітністю засудженої або наявністю у неї малолітньої дитини, винятково тяжкими наслідками для засу-

дженого або його сім'ї через особливі обставини.

Зважаючи на вищевикладені доводи, доцільність розширення переліку підстав застосування відстрочки виконання вироку в умовах збройної російської агресії вбачається актуальною як ніколи. Втім, з метою її ефективного запровадження в законодавчу площину, необхідно звернути увагу на обов'язкові складові елементи цього правового інституту.

По-перше, діюча конструкція ч. 1 ст. 536 КПК України визначає види покарань, виконання яких може бути відстрочено, а саме: виправні роботи, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі.

Застосування відстрочки виконання вироку в умовах воєнного стану вочевидь потребуватиме відповідної довіри суспільства до засудженого, який виявив бажання захищати країну від збройної агресії та не має на меті використовувати це право як можливість ухилення від подальшого відбування покарання або заміни на більш м'яке, а тому існує потреба в закріпленні запобіжних чинників, тобто додаткових обставин, які унеможливуватимуть застосування цього правового інституту.

Відповідно до діючої конструкції ч. 2 ст. 536 КПК України відстрочка виконання вироку не допускається щодо осіб, засуджених за тяжкі (крім випадків, передбачених пунктом 2 частини першої цієї статті) та особливо тяжкі злочини незалежно від строку покарання.

Враховуючи специфіку обговорюваної підстави для відстрочки виконання вироку та її цільову схожість із положеннями ст. 616 КПК України («Скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав»), вбачається за доцільне визначити відповідні склади злочинів, які унеможливуватимуть застосування відстрочки, а не закріплювати класифікацію злочинів залежно від тяжкості, як це зазначено у діючій конструкції ч. 2 ст. 536 КПК України.

Такий підхід дозволить охопити більшу кількість бажаних засуджених скористатись можливістю відстрочки виконання вироку в умовах воєнного стану та вступити до лав Збройних сил України задля відсічі збройної агресії, зокрема російської.

Отже, окремим положенням ст. 536 КПК України необхідно передбачити, що відстрочка виконання вироку в умовах воєнного стану не допускається щодо осіб, засуджених за злочини проти

основ національної безпеки України, а також злочини, передбачені статтями 115, 146-147, 152-156, 186, 187, 189, 255, 255-1, 257, 258-262, 305-321, 330, 335-337, 401-414, 426-433, 436, 437-442 Кримінального кодексу України.

По-друге, досліджувана підстава для відстрочки має особливості щодо строків застосування.

Відповідно до ст. 106 Конституції України Президент України у разі необхідності приймає рішення про введення воєнного стану на всій території або в окремих її місцевостях, яке розглядається та приймається Верховною Радою України протягом двох днів та оформлюється у виді Закону України.

Президент України може прийняти указ про скасування воєнного стану на всій території України або в окремих її місцевостях, про що має бути негайно оголошено через засоби масової інформації, у разі закінчення строку, на який його було введено або дострокове закінчення, за умови усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України.

Запровадження вказаної підстави для відстрочки виконання вироку відноситься до актуальних потреб періоду воєнного стану та стосується проміжку часу, протягом якого особа перебуватиме у чинному військовому формуванні. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про оборону України» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Зважаючи на можливі кадрові потреби у здійсненні заходів після скасування правового режиму воєнного стану, доречно передбачити строк застосування досліджуваної підстави відстрочки виконання вироку на особливий період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

По-третє, відстрочка виконання вироку в умовах воєнного стану має обов'язкову умову – відправлення засудженого для проходження військової служби за призовом під час мобілізації до діючого військового формування, під яким, згідно зі ст. 1 Закону України «Про оборону України», слід розуміти створену відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій.

По-четверте, з урахуванням того, що відстрочка виконання вироку в умовах воєнного стану пов'язана з ризиком для життя та здоров'я засудженого, адже він прийматиме участь у бойових діях в складі діючого військового формування, не буде зайвим запровадження заохочувальної норми, яка за відповідних умов надаватиме право засудженому претендувати на заміну покарання на більш м'яке або взагалі звільнення від подальшого відбування покарання.

В протилежному випадку постає запитання: навіщо засудженому ризикувати власним життям, якщо він не може розраховувати на пом'якшення або звільнення від покарання [5].

Порядок звільнення від покарання та його відбування передбачений розділом XII КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 74 КК України звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звіль-

нення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених цим Кодексом.

У ч. 1 ст. 75 КК України («Звільнення від відбування покарання з випробуванням») визначено перелік покарань, від виконання яких може бути звільнена особа, де найсуворішим є позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Відстрочка виконання вироку в умовах воєнного стану поширюватиметься на ті вироки, якими особу засуджено до позбавлення волі на строк більше п'яти років, а тому запровадження правової можливості звільнення від відбування покарання з випробуванням в контексті ст. 536 КПК України повинно узгоджуватись з вищезгаданими положеннями ч. 1 ст. 74, ч. 1 ст. 75 КК України. Втім, правове регулювання зазначеного питання потребує окремого наукового дослідження в галузі кримінального права.

Збираючи воедино складові частини відстрочки виконання вироку в умовах воєнного стану вказана підстава може бути викладена в такій редакції: «здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України, якщо засуджений в добровільному порядку виявив бажання проходити військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період – до закінчення особливого періоду».

Таким чином, впровадження зазначеної підстави для відстрочки виконання вироку до кримінального процесуального законодавства слугуватиме вагомим фактором нарощування військового потенціалу України та надання адекватної відповіді існуючим загрозам суверенітету.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text>
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960 № 4651-VI (втратив чинність). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2341-14#n400>
5. Чернієнко А.О. Відстрочка виконання вироку військовослужбовцеві або військовозобов'язаному на період проведення антитерористичної операції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2 (44). С. 122–127.

УДК 346.7

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.25>

Ярош Ілля Сергійович,

здобувач 1 курсу магістратури факультету соціології і права

Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-3674-463X

Серебрякова Юлія Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права

Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-2112-7188

РОЗВИТОК ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В КОНТЕКСТІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY IN THE CONTEXT REINTEGRATION OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

У статті охарактеризовано розвиток відновлювальної енергетики в Україні. Встановлено, що розвиток сфери альтернативної енергетики стане одним із рушійних факторів вдалої відбудови тимчасово окупованих територій. Наголошено, що до початку повномасштабної війни саме Південь України та Донеччина мали найбільший потенціал для виробництва сонячної та вітрової енергії. В них же було побудовано значну кількість об'єктів альтернативної енергетики. Водночас на території АР Крим до 2014 року функціонувало багато таких об'єктів. Все це свідчить не лише про потенціал регіонів, а й також про можливість у повоєнний час швидко інтегрувати об'єкти альтернативної енергетики до Об'єднаної енергетичної системи України.

Звертається увага, що сьгодні інтеграція альтернативної енергетики у єдину енергетичну систему слабка. Однак внесення у програми реінтеграції та розвитку тимчасово окупованих територіях правових положень щодо модернізації енергетичного сектору на цих територіях з обов'язковим будівництвом об'єктів альтернативної енергетики може пришвидшити цю інтеграцію та допомогти Україні виконати зобов'язання перед Енергетичним Співтовариством та ЄС щодо декарбонізації.

Констатовано, що розвиток законодавства щодо відновлювальної енергетики в контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій має передбачати правові норми, що забезпечать реалізацію планомірного будівництва об'єктів альтернативної енергетики; відбудову знищених вітро- та сонце- електростанцій та побудови нових; реалізацію для приватних домогосподарств заохочень вкладати свій капітал у сектор відновлювальної енергетики; запровадження для суб'єктів господарювання господарсько-правових засобів стимулювання виробництва альтернативної енергії; ведення інформаційної політики про переваги альтернативної енергетики як для економіки нашої держави, так і для приватних господарств.

Ключові слова: відновлювальна енергетика, реінтеграція, тимчасово окуповані території, правове регулювання.

In the article, the authors characterize the development of renewable energy in Ukraine. Established that the development of the field of alternative energy will be one of the factors for the successful reconstruction of the temporarily occupied territories and, above all, a positive factor for the rapid reintegration of these territories. It is emphasized that the South of Ukraine and Donbas had the greatest potential for the production of solar and wind energy before the start of the full-scale war. A significant number of alternative energy facilities were built in them. At the same time, many such facilities functioned on the territory of the Autonomous Republic of Crimea until 2014. All this testifies not only to the potential of the regions, but also to the possibility of quickly integrating alternative energy facilities into the United Energy System of Ukraine in the post-war period.

The authors write that today the integration of alternative energy into a single energy system is not good. However, state and local authorities should already today introduce legal norms on the modernization and construction of the energy sector in these territories on the basis of alternative energy sources into the programs of reintegration and development of temporarily occupied territories. This will help Ukraine fulfill its obligations to the EU regarding decarbonization.

It was established that the development of legislation on renewable energy in the context of the reintegration of temporarily occupied territories should provide for legal norms that will ensure the implementation of planned construction of alternative

energy facilities; reconstruction of destroyed wind and solar power plants and construction of new ones; implementation of incentives for private households to invest their capital in the renewable energy sector; introduction of economic and legal means of stimulating the production of alternative energy for business entities; conducting an information policy about the advantages of alternative energy both for the economy of our state and for private enterprises.

Key words: *renewable energy, reintegration, temporarily occupied territories, legal regulation.*

Постановка проблеми. Ринок енергетики постійно розвивається. В умовах війни держава і суспільство змушені здебільшого зосередитися на відновленні, зруйнованих атаками військ російської федерації, енергетичних систем та ресурсів. Втім, до початку повномасштабної війни в Україні активно приймалися нові нормативно-правові акти щодо енергетики. Чільне місце у цих нормативно-правових актах виділялося для відновлюваних джерел енергії. Водночас, з огляду на останні події у нашій країні, актуальним є дослідження питань щодо перспектив розвитку відновлювальної енергетики в Україні та правового регулювання її в цілому. З цієї позиції окремої уваги потребує сонячна енергетика та реінтеграція тимчасово окупованих територій України. Впевнені, що повернення цих територій під контроль України є безперечним, а енергетична сфера стане одним із рушійних факторів, який дозволить швидше реінтегрувати ці території.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Активне оновлення законодавства у сфері відновлюваної енергетики не залишилося поза увагою науковців. Зокрема, варто виділяти наукові праці Х. Григор'євої, А. Колеватової, С. Кострюкова, О. Кулика, О. Нагорняк, І. Чумаченко, О. Чумаченко та ін. Однак науковці оминають увагою питання розвитку альтернативної енергетики після реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Метою дослідження є обґрунтування пропозиції щодо напрямів розвитку правової основи відновлювальної енергетики в контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження відновлюваних джерел енергії, як і будь-які дослідження, ґрунтуються на виділенні історичних етапів розвитку відновлюваної енергетики.

С. Кострюков зазначає, що початок правового регулювання у сфері використання альтернативних джерел енергії поклала перша конференція Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з проблем навколишнього середовища в 1972 році, де держави проголосили раціональне використання ресурсів [1, с. 76]. Щодо України науковець, крім переліку законодавчих актів, які містять згадки про відновлювальні джерела енергії, зазначає про вплив Європейського союзу (далі – ЄС) на стиму-

лювання України в цій сфері та перших законах, що визначили понятійно-категорійний апарат цієї сфери. Зокрема, відзначає, що у преамбулі Закону України «Про енергозбереження» від 1 липня 1994 року [2] вперше надано визначення нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії, а у ст. 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» [3] вперше надано розмежування поняттям «альтернативні джерела енергії» та «відновлювальні джерела енергії».

Такий підхід законодавця І. Дороніна вважає позитивним, адже розмежування в українському законодавстві понять «альтернативні джерела енергії» та «відновлювані джерела енергії» шляхом включення до альтернативних джерел енергії не лише екологічно чистих відновлювальних джерел, але й вторинних енергетичних ресурсів є цілком логічним [4, с. 36]. Водночас, як і більшість науковців, І. Дороніна звертає увагу на роль «зеленого тарифу» для розвитку відновлюваної енергетики. Погоджуємося з її думкою про те, що «дія «зеленого» тарифу виправдана лише на початкових етапах розвитку відновлюваної електрогенерації» [4, с. 40]. Водночас із дослідження Закону України «Про ринок електричної енергії» [5] випливає, що система «зеленого тарифу» впродовж останніх років зазнає змін. Якщо раніше всім виробникам відновлюваної енергії виплачували кошти за цим тарифом, то наразі з'явився механізм аукціонів, який поки не запущений державою.

На підставі порівняльно-правового аналізу досвіду зарубіжних країн Х. Григор'єва визначила три рівні державного стимулювання цього сектору. Державне стимулювання першого рівня характеризується впровадженням суттєвих пільг, високих тарифів для залучення інвестицій і надання поштовху цій галузі економіки; другий рівень супроводжується запровадженням екологічних імперативів, критеріїв сталості, виокремленням певних напрямів як пріоритетних; третій рівень поєднує механізми заохочення споживачів до використання лише екологічно безпечної енергії [6, с. 113–114]. Як наголошує Х. Григор'єва, перебуваючи протягом близько десяти років на яскраво вираженому першому рівні стимулювання, Україна в 2020 році різко зменшила державну підтримку, хоча не пройшла еволюційно перший рівень стимулювання [6, с. 114]. Звісно такі тенденції відбуваються у нашій державі і, доводиться

констатувати, що мають місце не тільки щодо державної підтримки відновлювальної енергетики. Втім, розвиток сонячної енергетики базуються, по-перше, на прямій залежності розвитку від протекції держави, оскільки саме держава виступає основним гарантом забезпечення громадян світлом і одночасно є одним з найбільших споживачів на ринку енергетики.

Х. Григор'єва вказує, що досі не запрацювала аукціонна система продажу електроенергії, а також пропонує державі зосередити державне стимулювання на підтримці розвитку сонячної енергетики на рівні окремих господарств (побутових споживачів) [7, с. 47]. Така пропозиція заслуговує на увагу, адже дійсно виправданим може виявитися розвиток цієї сфери саме шляхом заохочення кінцевих споживачів послуг у сфері електроенергетики.

Поряд із цим, позитивно оцінюючи правове регулювання відновлюваних джерел енергії в Україні, науковці відзначають про те, що значний обсяг нормативно-правової бази не підкріплений реальною практикою. Зокрема, Л. Мелех та О. Нагірняк у своєму дослідженні роблять висновок, що «якщо порівняти законодавчу базу ЄС та України, то у нашій державі декларовані нормативно-правові документи не підкріплюються практичними кроками» [8, с. 164].

Враховуючи, що питання реінтеграції тимчасово окупованих територій постало у лютому 2022 року з новою силою, варто наголошувати, що серед практичних кроків реінтеграції стоятиме відновлення постачання електроенергії на ці території. Коли значна частина енергетичної системи зруйнована ворогом, вже сьогодні варто передбачати можливість відновлення не тільки старих зруйнованих об'єктів енергетичної інфраструктури на Донбасі та Півдні України, але й одночасної побудови нових, насамперед, об'єктів відновлювальної енергетики. Коли система функціонувала, одними з проблем, що існували для інтеграції відновлювальної енергетики в цю систему, були віддаленість об'єктів відновлювальної енергетики від основних об'єктів електропостачання та складність під'єднання до них у зв'язку із застарілими технологіями цих об'єктів. Після повернення тимчасово окупованих територій багато об'єктів доведеться будувати з нуля, що відкриває можливість планомірного будівництва та під'єднання об'єктів альтернативної енергетики до енергосистеми України на Донбасі та Півдні України.

Уже сьогодні варто передбачати у стратегіях реінтеграції та відбудови України положення

щодо планомірного будівництва об'єктів альтернативної енергетики. Це, у свою чергу, відповідатиме зобов'язанням України щодо декарбонізації перед ЄС та Енергетичним Співтовариством. Окрім того, правильне планування вплине позитивно на людей, які проживають на тимчасово окупованих територіях, оскільки кожен з них, якщо брати до уваги соціальні настрої регіону в минулому, очікує повернення світла у житло та стабілізації економіки.

До того ж звертаємо увагу, що Україна, за оцінками фахівців, має значний, але поки що не використаний потенціал сонячної та вітрової енергії. Як зазначає А. Колеватова, він становить на рік близько 500 млрд. кВт/год. Особливо перспективні у цьому відношенні Миколаївська, Запорізька, Одеська області, Донеччина та Прикарпаття [9, с. 559].

Як стверджує О. Чумаченко, 60% індустриальних сонячних електричних станцій знаходяться саме у місцях запеклих боїв, у південних та південно-східних областях України. За попередніми даними знищено 30–40% сонячних електростанцій у цих регіонах, а це 1120–1500 МВт їх потужності [10, с. 44]. Не варто забувати, що і в результаті окупації Автономної Республіки Крим Україна втратила енергогенеруючі потужності у сонячній та вітровій енергетиці, що підтверджує інформаційна довідка служби з питань реінтеграції та деокупації Автономної Республіки Крим [11, с. 4–5].

Попри такі руйнування та втрати, потенціал розвитку відновлювальної енергетики в контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій залишається високим. З точки зору правового поля, у державні програми розвитку та реінтеграції, локальні правові акти територіальних громад цих областей варто включати стратегічні положення та детальні плани відбудови знищених вітро- та сонце- електростанцій та побудови нових. Ми пропонуємо у законодавство в галузі енергетики внести також перехідні положення щодо заохочення приватного сектору вливати капітал саме у сектор відновлювальної енергетики. Зокрема, у Законі України «Про ринок електричної енергії» [5] та Законі України «Про альтернативні джерела енергії» [3] передбачити перехідний період, під час якого бізнес та приватні домогосподарства на територіях Донбасу та Півдня зможуть будувати сонячні та вітрові електростанції без оподаткування матеріалів та продавати вироблену енергію за сприятливими для них цінами.

Водночас серед програмних документів у сфері енергетики варто виділяти дві енергетичні

стратегії. Так, відповідно до Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 № 605-р, використання відновлюваної енергетики безпосередньо у споживача не підпадає під обмеження енергосистеми і формує перспективу динамічного розвитку на місцевому рівні [12].

Також ця Стратегія визначає, що енергоефективність буде підвищуватися завдяки перевазі відновлюваних джерел енергії. Загалом вона позитивно оцінює розвиток відновлюваної енергетики в Україні і визначає перспективу, що така енергетика має покривати 25% енергосистеми України до 2035 року [12].

Однак у Стратегії енергетичної безпеки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 907-р [13], наголошено також на проблемах, що виявилися у сфері відновлюваної енергетики. Зокрема, вказано, що зростання виробництва електроенергії з відновлюваних джерел енергії відбувалося без компенсуючих заходів з підвищення гнучкості Об'єднаної енергетичної системи України. Швидке зростання частки відновлюваних джерел енергії, висока залежність від погодних умов та низька маневреність такого виду виробництва ускладнює процес прогнозування попиту та пропозиції на ринку електроенергії, що призводить до проблем балансування системи, запровадження вимушених обмежень планової роботи учасників ринку [13].

Вказуючи на проблеми, хочемо наголосити на правильній інтеграції відновлювальної енергетики в Об'єднану енергетичну систему України. Логічним виглядає модернізація енергетичної системи, що призведе до усунення проблем інтеграції відновлювальної енергетики. Правова основа такої інтеграції сформована у багатьох нормативних актах, у роботі виділено лише окремі з них. Водночас необхідно запроваджувати різні господарсько-правові засоби стимулювання виробництва альтернативної енергії, щоб Україна більш плавно перейшла з першого рівня стимулювання виробництва до другого. Як пропонує О. Кулик, доцільно «ввести інвестиційні гранти як господарсько-правовий засіб стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел та встановити умовою їх надання використання нових інноваційних технологій у альтернативній енергетиці» [14, с. 4].

Щодо розвитку відновлювальної енергетики на тимчасово окупованих територіях та її правового регулювання знову-таки наголосимо, що

система грантів може сприяти швидкій розбудові цієї галузі. Втім, тут мова може йти також про іноземні інвестиції.

Водночас питання побудови електростанцій із виробництва альтернативної енергії впирається у питання землі, тобто визначення тих ділянок, де доцільно розпочинати виробництво альтернативної енергії. Професійно вирішити це питання можна шляхом аналізу цільового призначення земель та стану екології в регіоні та уникнення незаконних змін цільового призначення земельних ділянок. В суто правовому полі необхідно у регіональних та державних програмах розвитку тимчасово окупованих територій прописувати положення про створення відповідних експертних комісій з наведеного питання, а також про інформаційну політику щодо переваг альтернативної енергетики для приватних господарств та її енергоефективності як стимулюючого фактору розвитку.

Висновки. З огляду на проведене дослідження можна зробити висновки, законодавство України щодо відновлюваної енергетики поступово інтерпретується відповідно до зобов'язань перед Енергетичним Співтовариством та ЄС. Застосування «зеленого тарифу» відбувається лише на першому етапі стимулювання відновлюваної енергетики. Україна намагається перейти до наступного етапу. Але, цей перехід занадто різкий станом на зараз і належно не спланований. Щодо тієї ж сонячної енергетики перспективно розробити окрему стратегію її розвитку, упорядкувати містобудівну документацію з метою аналізу можливостей встановлення сонячних панелей у містах, що підвищить ефективність виробництва та використання сонячної енергії. В цьому контексті відбудова зруйнованих війною міст повинна сприяти розумному плануванню, яке включає декарбонізацію економіки та інтеграцію відновлювальної енергетики в енергетичну систему України.

Сьогодні відновлювальна енергетика погано інтегрована у енергетичну систему України. Втім європейське законодавство про декарбонізацію вимагає цієї інтеграції. І з огляду на реінтеграцію українських територій після війни декарбонізацію варто динамічно запроваджувати під час відбудови цих територій, а державні та місцеві стратегії і програми розвитку відновлювальної енергетики на Донбасі та Півдні України приймати уже сьогодні.

Основні напрями розвитку правової основи щодо відновлювальної енергетики в контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій

мають бути спрямовані на планомірне будівництво об'єктів альтернативної енергетики; відбудову знищених вітро- та сонце- електростанцій та побудови нових; запровадження для приватних споживачів електроенергії заохочень вкладати свій капітал у сектор відновлювальної енергетики; реалізацію господарсько-правових засобів стимулювання виробництва альтернативної енергії; активне ведення інформаційної політики щодо переваг альтернативної енергетики

для приватних господарств та її енергоефективності.

Реалізація цих пропозицій обумовлює внесення відповідних змін та доповнень у Закони України «Про ринок електричної енергії» та «Про альтернативні джерела енергії».

Подальшим кроком у дослідженні відновлюваної енергетики має стати розроблення доктринального підходу до розуміння особливостей суспільних відносин, які складаються в цій сфері.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кострюков С.В. Історико-правові засади становлення сонячної енергетики. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 75–82. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2021.13.11> (дата звернення: 08.03.2023).
2. Про енергозбереження: Закон України від 01.07.1994 № 74/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 30. Ст. 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.03.2023).
3. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text> (дата звернення: 08.03.2023).
4. Дороніна І.І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. Вип. 1 (44). С. 31–43. DOI: <https://doi.org/10.33287/102005> (дата звернення: 08.03.2023).
5. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27-28. Ст. 312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (дата звернення: 08.03.2023).
6. Григор'єва Х.А. Державне стимулювання альтернативної енергетики: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 109–117. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.2223> (дата звернення: 08.03.2023).
7. Григор'єва Х.А. Правове забезпечення сонячної енергетики в Україні: між протекцією, конкуренцією та байдужістю. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 41–51. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2265> (дата звернення: 08.03.2023).
8. Мелех Л., Нагірняк О. Правове регулювання альтернативної енергетики в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 2(30). С. 159–166. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2021.30.159> (дата звернення: 08.03.2023).
9. Колеватова А.В. Використання альтернативних джерел енергії в аграрному секторі економіки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 16. С. 558–563. URL: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/112.pdf> (дата звернення: 08.03.2023).
10. Чумаченко О. Роль відновлювальних джерел енергії у електроенергетичному балансі України. *Вчені записки університету «Крок»*. 2022. № 3(67). С. 39–47. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-39-47> (дата звернення: 08.03.2023).
11. Інформаційна довідка: втрати енергетичного сектору України внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя. 2020. С. 1–11. URL: <https://www.ppu.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Vtraty-energetyky.pdf> (дата звернення: 08.03.2023).
12. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.03.2023).
13. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 907-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.03.2023).
14. Кулик О.І. Господарсько-правове забезпечення стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Вінниця, 2019. 21 с.

РОЗДІЛ 6 СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

6.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351.74:075

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.26>

Верещак Олександр Олександрович,

аспірант кафедри менеджменту і публічного адміністрування

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

ORCID ID: 0000-0002-7262-5400

ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА НАЦІОНАЛЬНА СТІЙКІСТЬ: ДОСВІД НАТО

MILITARY-CIVIL COOPERATION AND NATIONAL RESILIENCE: THE NATO EXPERIENCE

У статті досліджено досвід військово-цивільного співробітництва через концепцію стійкості, яку запроваджено в країнах-членах НАТО. Цивільна готовність є центральною опорою стійкості та критично важливим фактором колективної оборони країн-ленів НАТО. Зроблено аналіз наукових досліджень останніх років за обраною темою статті та основних документів Альянсу, де наголошується на важливості стійкості, яка досягається також й шляхом військово-цивільного співробітництва. Наголошується, що сучасне середовище безпеки є непередбачуваним та характеризується появою нових викликів та загроз, які можуть надходити від державних і недержавних суб'єктів, від терористичних атак, кібератак і гібридної війни, від пандемії. Все це може стирати межі між звичайними і нетрадиційними формами загроз і тому протидіяти цим загрозам також потрібно колективно, у співробітництві військової та цивільної частини суспільства. Охарактеризовано сім базових вимог до національної стійкості, за якими країни-члени НАТО можуть вимірювати свій рівень готовності: гарантована безперервність роботи уряду та критично важливих державних послуг; стійке енергопостачання; здатність ефективно справлятися з неконтрольованим переміщенням людей і погоджувати ці переміщення з розгортанням військових сил НАТО; стійкі продовольчі та водні ресурси; здатність справлятися з масовими жертвами та руйнівними кризами в галузі охорони здоров'я; стійкі системи цивільного зв'язку; стійкі транспортні системи. Робиться висновок, що для країн-членів НАТО готовність цивільного населення до опору агресору є не менш стратегічним завданням, ніж співробітництво країн її членів з союзниками чи боєздатність їх армій. В Україні питання військово-цивільного співробітництва також виходять на перший план, особливо в сучасних умовах російсько-української війни. Питання забезпечення національної стійкості та військово-цивільного співробітництва вже присутні в стратегічних документах держави у сфері безпеки та оборони. Ці документи покликані налагодити дієву координацію дій між Збройними Силами та цивільним населенням на національному і на місцевому рівнях.

Ключові слова: державне управління, військово-цивільне співробітництво, НАТО, стійкість, національна стійкість, цивільна готовність, національна безпека, критична інфраструктура.

The article examines the experience of military-civilian cooperation through the concept of sustainability, which was introduced in NATO member countries. Civilian preparedness is a central pillar of stability and a critical factor in the collective defense of Alliance members. An analysis of scientific research in recent years was made on the selected topic of the article and the main documents of the Alliance, which emphasizes the importance of stability, which is achieved through military-civilian cooperation. It is emphasized that the modern security environment is unpredictable and characterized by the emergence of new challenges and threats that may come from state and non-state actors from terrorist attacks, cyber attacks and hybrid warfare from pandemics. All this can blur the boundaries between conventional and non-conventional forms of threats, and therefore it is also necessary to counter them collectively, in cooperation between the military and the civilian part of society. Seven basic requirements for national stability have been characterized, by which NATO member states can measure their level of readiness: guaranteed continuity of government work and critical public services; sustainable energy supply; the ability to effectively deal with the uncontrolled movement of people and to deconflict these movements from the deployment of NATO military forces;

sustainable food and water resources; the ability to deal with mass casualties and devastating health crises; sustainable civil communication systems; sustainable transport systems. It is concluded that for NATO member countries, the readiness of the civilian population to resist an aggressor is no less a strategic task than the cooperation of its member countries with allies or the combat capability of their armies. In Ukraine, the issues of military-civilian cooperation also come to the fore, especially in the current conditions of the Russian-Ukrainian war, these issues are already present in the state's strategic documents in the field of security and defense. These documents are designed to establish effective coordination of actions between the Armed Forces and the civilian population at the national and local levels.

Key words: *civil-military cooperation, NATO, resilience, national resilience, civil preparedness, national security, critical infrastructure.*

Постановка проблеми. Кожна країна-член НАТО повинна бути стійкою, щоб протистояти серйозним потрясінням, таким як стихійне лихо, збій критичної інфраструктури, гібридний або збройний напад, і вміти оговтатися від них. Стійкість – це здатність суспільства протистояти таким потрясінням, вміння протидіяти ним. Всі ці складові поєднують в собі як цивільну готовність до стійкості, так і військовий потенціал. Цивільна готовність є центральною опорою стійкості членів Альянсу та критично важливим фактором колективної оборони Альянсу. НАТО підтримує членів Альянсу в оцінці та підвищенні їхньої цивільної готовності до нових викликів та загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та розвитку процесу військово-цивільного співробітництва в умовах оборони країни знайшла своє відображення у працях українських дослідників Р. Марутян, О. Сальнікова, І. Чобіт, О. Минько та інших.

Аналізу теоретичних та прикладних проблем забезпечення національної стійкості присвячено праці широкого кола як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, зокрема І. Коул, Д. Нелсон, П. Фівер, О.Резнікова, які в своїх роботах розкривають сутність поняття «національна стійкість» та її зв'язок з поняттям «національна безпека».

Формулювання цілей статті. Автор статті ставить за мету дослідити основні аспекти досвіду військово-цивільного співробітництва через концепцію національної стійкості, яку запроваджено в країнах-членах НАТО.

Виклад основного матеріалу. Принцип стійкості закріплено в статті 3 установчого договору НАТО: «Для більш ефективного досягнення цілей цього Договору Сторони, окремо та спільно, шляхом постійної та ефективної самопомоги та взаємодопомоги, будуть підтримувати і розвивати свій індивідуальний і колективний потенціал протистояти збройному нападу» [1]. Стаття 3 допомагає надати НАТО засоби для виконання своїх основних завдань, зокрема колективної оборони. Індивідуальне зобов'язання кожного члена Альянсу підтримувати та посилювати свою стійкість зменшує вразливість НАТО в цілому. Стій-

кість – це перш за все національна відповідальність. Кожен член Альянсу має бути достатньо міцним і здатним до адаптації, щоб мати справу з усім спектром криз, як наявних так й потенційних, що загрожують його членам. Військові зусилля із захисту території та населення Альянсу повинні доповнюватися надійною цивільною готовністю до зменшення потенційної вразливості та ризику нападу в мирний час, період кризи та конфліктів. Цивільна готовність має три основні функції: *безперервність уряду, безперервність надання основних послуг населенню та цивільна підтримка військових операцій.* Ці три найважливіші функції були переведені в сім базових вимог до національної стійкості, за якими члени Альянсу можуть вимірювати свій рівень готовності.

Збройні сили, особливо ті, що розгорнуті в кризових та конфліктних регіонах для виконання своїх місій значною мірою залежать від цивільного та комерційного секторів у сфері транспорту, зв'язку, енергетики та навіть основних продовольчих поставок, таких як їжа та вода. Цивільна готовність гарантує, що ці сектори готові протистояти зовнішнім атакам або внутрішнім збоям і залишаються здатними надавати підтримку військовій операції НАТО, якщо це необхідно. Загалом політика НАТО щодо стійкості та цивільної готовності керується Комітетом стійкості, який підпорядковується безпосередньо Північноатлантичній раді – головному органу НАТО, що приймає політичні рішення.

Сьогоднішнє середовище безпеки є непередбачуваним. Загрози можуть надходити від державних і недержавних суб'єктів у формі терористичних атак, а також кібератак і гібридної війни, які можуть стирати межі між звичайними і нетрадиційними формами конфлікту. Вони також можуть походити від зміни клімату та стихійних лих, таких як повені, пожежі та землетруси, а також від біологічних небезпек, таких як пандемія COVID-19. Проблема адаптації та реагування на ці різні типи загроз ускладнюється тенденціями, які радикально змінили середовище безпеки.

Спочатку, наприкінці холодної війни, оборонні бюджети країн членів НАТО було скорочено,

і хоча ця тенденція згодом змінилася, це збільшило загальну залежність НАТО від цивільних і комерційних активів і можливостей – таких як залізниці, порти, аеродроми та енергетичні мережі – для підтримки швидке та ефективне переміщення та утримання військових сил. Як наслідок, цивільні ресурси та критична інфраструктура у багатьох областях належать і управляються приватним сектором. Кілька цифр ілюструють ступінь цього [3]:

- близько 90 відсотків військового транспорту для великих військових операцій забезпечується цивільними активами, зафрахтованими або реквізованими в комерційному секторі;

- понад 70 відсотків супутникового зв'язку, що використовується в оборонних цілях, надається комерційним сектором;

- приблизно 90 відсотків трансатлантичного інтернет-трафіку, включаючи військовий зв'язок, передається через підводні волоконно-оптичні кабельні мережі, які обслуговуються цивільною інфраструктурою;

- в середньому близько 75 відсотків підтримки операцій НАТО з боку приймаючої країни надходить від місцевої комерційної інфраструктури та послуг.

Незважаючи на це, керуючись декількома цілями, включаючи максимізацію ефективності, приватний сектор усунув більшість звільнень, які дорого обходяться бізнесу. Тим не менш, різні приватні активи мають вирішальне значення для підтримки безперервності роботи уряду під час потенційно серйозної кризи, яка представляє більшу вразливість, ніж у минулому. Під час холодної війни в XX столітті, наприклад, існували механізми та засоби територіальної оборони, готові підтримувати військові зусилля.

Крім того, із широким розвитком та використанням новітніх технологій суспільства країн членів НАТО стали взаємопов'язаними та взаємозалежними в економічній, фінансовій, інформаційній та кіберсферах. Така взаємозалежність з одного боку є великою силою та значною вигодою для суспільств цих країн, але, з іншого боку, вона також може створювати вразливі місця та створювати залежності. У сучасному середовищі безпеки стійкість до таких викликів вимагає повного спектру можливостей – військових і цивільних, і загальносуспільного підходу з активною співпрацею між урядом, приватним сектором і громадянським суспільством.

Чим краще підготовлені члени Альянсу нових викликів та загроз сучасності, тим вони менш уразливі та потенційно є менша ймовірність того, що вони зазнають нападу інших країн. Все це

робить НАТО сильнішою організацією ніж інші безпекові союзи. Члени Альянсу можуть посилити стійкість, наприклад, шляхом розвитку свого національного оборонного потенціалу, гарантованого доступу до критичної інфраструктури та розробки резервних планів у разі криз; вони також можуть регулярно перевіряти свою здатність надавати життєво важливі послуги для підтримки військових сил, використовуючи цивільні, комерційні чи інші інструменти. Для стримування, протидії або відновлення після загроз чи збоїв у цивільному секторі ефективні дії потребують чітких планів і заходів реагування, що завчасно визначені та регулярно впроваджені.

Робота НАТО з підвищення стійкості дотримується підходу до всіх небезпек, а не конкретно до однієї вразливості. Це сприяє захисту території та населення Альянсу від усіх потенційних небезпек. Ще у 2016 році на саміті НАТО у Варшаві лідери Альянсу вирішили підвищити стійкість НАТО до повного спектру загроз і продовжувати розвивати індивідуальну спроможність своїх країн і колективну спроможність НАТО протистояти будь-якій формі збройного нападу. Вони узгодили сім базових вимог до національної стійкості, за якими країни-члени можуть вимірювати свій рівень готовності [2]:

1. Гарантована безперервність роботи уряду та критично важливих державних послуг: наприклад, здатність приймати державно-управлінські рішення, повідомляти про них населення і організувати роботу державних структур щодо їх виконання під час кризи.

2. Стійке енергопостачання: резервні плани та електромережі, внутрішні та міжнародні.

3. Здатність ефективно справлятися з неконтрольованим переміщенням людей і узгоджувати ці переміщення з розгортання військових сил НАТО.

4. Стійкі продовольчі та водні ресурси: забезпечення безпеки цих поставок від перебоїв або саботажу.

5. Здатність справлятися з масовими жертвами та руйнівними кризами в галузі охорони здоров'я: здатність цивільних систем охорони здоров'я забезпечувати надання медичної допомоги населенню, а також наявність у них достатньої кількості медичних засобів і їх надійність.

6. Стійкі системи цивільного зв'язку: забезпечення функціонування телекомунікаційних і кібермереж навіть в умовах кризи з достатньою резервною потужністю. Цю вимогу було оновлено в листопаді 2019 року міністрами оборони країн НАТО, які наголосили на необхідності надійних систем зв'язку, включаючи 5G, надійних варіантів

відновлення цих систем, пріоритетного доступу до національних органів влади під час кризи та ретельної оцінки всіх ризиків для систем зв'язку.

7. Стійкі транспортні системи: забезпечення того, що сили НАТО можуть швидко пересуватися територією Альянсу, а цивільні служби можуть покладатися на транспортні мережі навіть під час кризи.

Ці вимоги відображають три основні функції: безперервності уряду, надання основних послуг населенню та цивільної підтримки армії, які мають виконуватися навіть за найскладніших обставин. Усі вони пов'язані між собою, а це означає, що якщо одна область зазнає впливу негативних обставин, в результаті може постраждати інша.

Разом із пакетом інструкцій із стійкості, критеріями оцінки, оцінками та спеціальним набором інструментів мета базових вимог полягає в тому, щоб підтримати членів Альянсу у підвищенні їхньої стійкості та надати контрольні показники, за якими можна оцінити стан їхньої цивільної готовності. Саміт НАТО у 2016 році заклав основу для посилення стійкості Альянсу, розробивши критерії оцінки для підтримки членів Альянсу у проведенні національної самооцінки стійкості. З 2018 року на основі цих оцінок кожні два роки НАТО проводить аналіз загального стану стійкості Альянсу. Цей аналіз визначає сфери для подальшої роботи, і НАТО підтримує союзників, надаючи вказівки щодо того, як підвищити рівень готовності до семи базових вимог.

З 2016 року стійкість членів НАТО покращилася, але проблеми та недоліки залишаються. У той же час члени Альянсу стикаються з новими проблемами, які можуть підірвати гарантований доступ національних урядів і військових до важливої критичної інфраструктури під час кризи.

У 2019 році лідери НАТО визнали необхідність підвищення стійкості суспільств, а також критичної інфраструктури та енергетичної безпеки членів Альянсу. Вони також взяли на себе зобов'язання забезпечувати безпеку зв'язку, включаючи 5G, визнаючи необхідність покладатися на безпечні та стійкі системи.

Пандемія COVID-19 серйозно випробувала стійкість країн-членів НАТО. Відповідь Альянсу підкреслила важливість участі та співпраці між цивільними та військовими та продемонструвала життєво важливу роль, яку відіграють збройні сили Альянсу у підтримці громадянського суспільства. НАТО та окремі країни-члени постійно працюють над підвищенням готовності всього уряду, особливо в секторі охорони здоров'я.

У 2021 році глави держав і урядів Альянсу погодилися зобов'язання щодо посилення стійкості для подальшого підвищення національної та колективної стійкості та готовності громадян. Члени Альянсу погодилися активізувати зусилля щодо безпеки та диверсифікації ланцюжків поставок; забезпечити стійкість критичної інфраструктури та ключових галузей, у тому числі шляхом їх захисту від шкідливої економічної діяльності; а також боротися з впливом природних небезпек, які посилюються зміною клімату, серед інших зобов'язань.

Члени Альянсу також погодилися встановити, оцінити, переглянути та контролювати цілі колективної стійкості, щоб керувати розробленими на національному рівні цілями стійкості та планами впровадження. Це допомагає створити більш інтегрований і краще скоординований підхід до посилення стійкості НАТО. Підкріплені новим циклом планування та перегляду, національні цілі щодо стійкості спрямовані на реалізацію цілей колективної стійкості, метою яких є усунення вразливостей Альянсу щодо семи базових вимог.

Поновлення уваги до стійкості призводить до розширення співпраці між цивільними та військовими зацікавленими сторонами. Домовленості про співпрацю між ними є взаємною вигодою як у мирний час, так і в кризу. Наприклад, як показала пандемія COVID-19, військова допомога цивільній владі була надзвичайно важливою підтримкою, коли цивільні ресурси переживали серйозну напругу.

Навчання є ефективним способом проведення стрес-тестів національних домовленостей, зокрема, коли йдеться про великомасштабні непередбачувані ситуації, такі як напад із застосуванням зброї масового знищення або вирішення певних аспектів гібридної війни. У цьому відношенні стійкість є важливою сферою для аналізу, і розробляються нові інструменти оцінки, щоб покращити те, як Альянс та його члени визначають вразливі місця, оцінюють свою готовність і покращують свій потенціал. Щоб перевірити реакцію членів Альянсу на кризові ситуації, елементи цивільної готовності вбудовуються у військові навчання НАТО на всіх рівнях, від навчань із врегулювання криз на стратегічному рівні та навчань з високою видимістю до командно-штабних і польових навчань нижчого рівня.

Підвищення стійкості та цивільної готовності також є частиною підтримки партнерів з боку НАТО та способом створення стабільності в суспільстві з Альянсом. Приклади практичної співпраці включають розгортання груп експертів з цивільної

готовності на підтримку України в 2014 році, Йорданії в 2015 році та Іраку в 2019 році. Співпраця з Йорданією, яка триває з 2019 по 2022 рік, призвела до спільної тристоронньої операції ООН-НАТО – це річний проект допомоги Йорданії в покращенні її готовності у сфері хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної (ХБРЯ) зброї.

Постійна взаємодія з приватним сектором та іншими міжнародними організаціями, такими як Європейський Союз (ЄС) і Організація Об'єднаних Націй, також має ключове значення для посилення стійкості, особливо шляхом розвитку спільного усвідомлення ситуації. ЄС, зокрема, залишається унікальним і важливим партнером для Альянсу, зокрема через міжвідомчі консультації та практичну співпрацю в ряді сфер, пов'язаних із стійкістю.

Під час холодної війни багато ключових компонентів цивільної інфраструктури, таких як залізниці, порти, аеродроми, енергетичні мережі або повітряний простір, перебували в руках держави і легко переходили під контроль НАТО під час кризи чи воєнної ситуації. Після розпаду Радянського Союзу суттєво зменшена звичайна військова загроза для Альянсу призвела до зменшення уваги та інвестицій у цивільну готовність.

Оскільки загрози з боку міжнародного тероризму ставали все більш поширеними, НАТО зайняла експедиційну позицію, яка вимагала інших можливостей і можливостей, ніж ті, які були розроблені під час холодної війни. Оскільки операції та місії Альянсу дедалі частіше проводилися за межами території НАТО, ця епоха не виправдовувала значного залучення цивільних ресурсів готовності Альянсу. У цей період аутсорсинг небойових основних військових завдань, вимог і можливостей став нормою, і його також прийняли нові країни-члени НАТО. Незважаючи на економічну ефективність, результатом стало поступове зростання залежності військових від цивільних ресурсів та інфраструктури.

Російсько-українська війна показала, що виклики стали ближче до території НАТО. У рамках своєї відповіді Альянс зміцнює свою позицію стримування та оборони. Це включає посилення громадянської готовності та національної стійкості. Отже, члени Альянсу переоцінюють власні вразливі місця та готовність до ефективного стримування та захисту від сучасних загроз безпеці [3].

Комітет стійкості також контролює діяльність Євроатлантичного координаційного центру реагування на катастрофи (EADRCC) у штаб-квартирі НАТО, який діє як координаційний центр для координації зусиль з надання допомоги в разі

катастроф між членами Альянсу та країнами-партнерами, а також у країнах, де НАТО бере участь військові операції та місії.

Виконуючи свою роль, Комітет також сприяє розвитку відносин з партнерами та іншими відповідними міжнародними організаціями та установами. Робота Комітету з питань стійкості підтримується шістьма спеціалізованими групами планування, до складу яких входять експерти з певних предметів, призначені членами Альянсу. Кожна група несе відповідальність за надання консультацій з питань стійкості у відповідних сферах знань: [3].

1) група планування цивільних комунікацій (CCPG) надає поради щодо підвищення стійкості в секторі зв'язку;

2) група цивільного захисту (CPG) займається питаннями забезпечення безперервності уряду, а також здатності ефективно боротися з неконтрольованими переміщеннями людей;

3) група енергетичного планування (EPG) відповідає за нагляд за стійкими джерелами енергії;

4) група продовольчого та сільськогосподарського планування (FAPG) займається питаннями стійкості в продовольчому та водному секторі;

5) об'єднана група охорони здоров'я (JHG) відповідає за здатність членів Альянсу справлятися з масовими жертвами та серйозними кризами в галузі охорони здоров'я;

б) транспортна група (TG), що підрозділяється на внутрішні наземні, морські та авіаційні транспортні системи, підтримує стійкі системи цивільного транспорту.

Останній на сьогодні саміт НАТО пройшов в Мадриді (Іспанія) в 2022 році, де лідери держав-членів НАТО зустрілися з метою обговорення важливих питань, що стоять перед Альянсом. На Мадридському саміті було визначено стратегічний напрямок НАТО на майбутнє, забезпечуючи подальшу адаптацію Альянсу до змін у світі і його здатність гарантувати захист мільярда своїх громадян. Серед зобов'язань – надалі зміцнювати національну і колективну стійкість, щоб гарантувати готовність суспільств держав-членів Альянсу до будь-яких загроз або викликів [5]. На Саміті прийнята нова Стратегічна концепція НАТО, що наголошує, що забезпечення національної і колективної стійкості наших суспільств є вирішальним для виконання усіх основоположних завдань Альянсу і підґрунтям наших зусиль убезпечити наші країни, суспільства і спільні цінності. У ній також підкреслюється наскрізна необхідність інвестицій у технологічні інновації і включення таких аспектів, як зміна клімату, людська безпека

і тематика жінок, миру і безпеки до усіх основоположних завдань Альянсу [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, для НАТО готовність цивільного населення до опору агресору є не менш стратегічним завданням, ніж співробітництво країн її членів з союзниками чи боєздатність їх армій. В Україні питання військово-цивільного співробітництва також виходять на перший план, особливо в сучасних умовах російсько-української війни. За останній час було ухвалено декілька важли-

вих стратегічних документах держави у сфері безпеки та оборони, які містять в собі поняття «стійкість» та «національна стійкість», наприклад, Закон України Про основи національного спротиву, Стратегія національної безпеки України 2020 року. Ці документи покликані налагодити дієву координацію дій між Збройними Силами та цивільним населенням на національному і на місцевому рівнях. У подальшому автор планує дослідження досвіду українського військово-цивільного співробітництва на основі зміцнення національної стійкості України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Північноатлантичний договір (укр/рос) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text
2. Стримування гібридних загроз: як стійкість формує спільне бачення безпеки в Україні та НАТО. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/11/30/strymuвання-gibrydnyh-zagroz-yak-stijkist-formuye-spilne-bachennya-bezpeky-v-ukrayini-ta-nato/>
3. Resilience, civil preparedness and Article 3. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm
4. Resilience Committee. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50093.htm
5. 2022 NATO Summit. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_196144.htm
6. NATO 2022 STRATEGIC CONCEPT. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf

УДК 324

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.27>

Kononenko Pavlo Pavlovych,

Postgraduate Student at the Department of Parliamentarism of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko Kyiv National University
ORCID ID: 0000-0002-8195-8469

POLITICAL PARTICIPATION OF CITIZENS: ROLE AND PRINCIPLES OF ELECTIONS

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ГРОМАДЯН: РОЛЬ ТА ПРИНЦИПИ ВИБОРІВ

The article actualizes the need to develop effective mechanisms for conducting elections on the basis of democracy with the minimization of risks of violations and further improvement of the electoral system of Ukraine. The democratic principles of the election process were analyzed, in particular, the compliance of the elections with the principles of democracy. It is emphasized that the electoral system is an important component of the political regime, as it establishes the rules for the formation of government bodies, and also exerts a direct influence on the electoral process. It was found that elections are the main component of electoral systems. In turn, elections are a way of forming state authorities and empowering an official through the will of citizens. The main functions of elections are considered: articulation of the interests of various social groups; peaceful resolution of the conflict between political actors claiming power; legitimation of power structures; political socialization and mobilization of citizens. It was found that in most countries of the world the voter votes directly for the candidate (direct elections), and in some countries indirect elections are used. It has been found that the organizational and practical side of the election process is represented by the election procedure – measures of the state to organize and conduct elections. During the analysis, the election (pre-election) campaign was singled out, which is understood as the actions of the direct participants in the elections: nomination of candidates, development of pre-election programs, campaigning and other forms of work with the electorate. It was found that conducting modern election campaigns especially requires special research in the field of political marketing. The stages of the election process were considered. It was concluded that compliance with the general principles recognized by the world community will make it possible to give the elections a truly democratic character in our country.

Key words: *democracy, election process, elections, voting, principles of democracy, political participation, stages of the election process.*

У статті актуалізовано потребу у виробленні дієвих механізмів проведення виборів на засадах демократії з мінімізацією ризиків порушень та з подальшим удосконаленням виборчої системи України. Проаналізовано демократичні засади виборчого процесу, зокрема відповідність виборів принципам демократії. Наголошено на тому, що виборча система є важливою складовою політичного режиму, оскільки вона встановлює правила формування органів влади, а також здійснює безпосередній вплив на електоральний процес. Виявлено, що головним компонентом виборчих систем є вибори. В свою чергу, вибори – це спосіб формування органів державної влади і наділення повноваженнями посадової особи через волевиявлення громадян. Розглянуто головні функції виборів: артикуляція інтересів різних соціальних груп; мирне вирішення конфлікту між політичними акторами, що претендують на владу; легітимація структур влади; політична соціалізація і мобілізація громадян. Виявлено, що в більшості держав світу виборець голосує безпосередньо за кандидата (прямі вибори), а в деяких державах використовуються непрямі вибори. З'ясовано, що організаційно-практична сторона виборчого процесу представлена виборчою процедурою – заходами держави з організації і проведення виборів. В ході аналізу виокремлено виборчу (передвиборчу) кампанію, під якою розуміють дії безпосередніх учасників виборів: висування кандидатів, розробку передвиборчих програм, агітацію та інші форми роботи з електоратом. Було виявлено те, що проведення сучасних виборчих кампаній особливо вимагає проведення спеціальних досліджень у сфері політичного маркетингу. Було розглянуто стадії виборчого процесу. Зроблено висновок, що дотримання загальних принципів, що визнаються світовим співтовариством, дозволить надати виборам дійсно демократичного характеру в нашій державі.

Ключові слова: *демократія, виборчий процес, вибори, голосування, принципи демократії, політична участь, стадії виборчого процесу.*

Formulation of the problem. In the period of reforming all spheres of the social and political life of our country, the problem of developing optimal ways

of implementing the principles of democracy becomes particularly relevant. In particular, this applies to the election process at all stages. The relevance of the

study is determined by the need to develop effective mechanisms for conducting elections on the basis of democracy with the minimization of risks of violations and further improvement of the electoral system of Ukraine.

Analysis of recent research and publications.

Among the thorough studies on the electoral process and the principles of democracy in the electoral process, one can note the works of V.F. Baranivskiy. [1], Voronyanskyy O.V. [2], Kulishenka T.Yu. [4], Skubiya I.V. [2], Gorlacha M.I. [3], Kremenyha V.G. [3], Ilnytskyi M.S. [4], Picha V.M. [5], Khomy N.M. [5], Tupchienka L.S. [7], Shlyakhtuna P.P. [8] etc. Separate studies and clarifications regarding the election code and process are provided by Yu.B. Klyuchkovskiy. [2]

Formulation of the goals (goals) of the article.

The purpose of this work is to analyze the democratic principles of the election process, to define the role and principles of elections as the main function of political participation of citizens.

Presentation of the main results and their justification. An important component of the political regime is the electoral system. On the one hand, it establishes the rules for the formation of government bodies, and on the other hand, it exerts a direct influence on the election process. Finally, the electoral system is one of the factors that determine the configuration of the party system in the state. The study of elections made it possible to form a special scientific direction – psefology. The term "electoral system" is used in two senses. In a broad sense, the term "electoral system" includes all social processes and rules related to elections, while in a narrow sense, the electoral system is a way of counting voters' votes and distributing seats in state authorities between candidates (groups of candidates) [2].

Elections are the main component of electoral systems. Elections are a way of forming state authorities and empowering an official with the will of citizens. In addition to elections, there are other ways of forming government bodies in society: violent seizure of power (revolution, coup), inheritance of power (with a monarchical form of government), appointment to a position by a senior official. In a democracy, elections are the main function of political participation of citizens, in which their influence on the formation of political institutions and the process of political decision-making is realized.

The main functions of elections are:

- articulation of the interests of various social groups;
- peaceful resolution of the conflict between political actors claiming power;
- legitimization of power structures;

- political socialization and mobilization of citizens [3; 5].

All modern political regimes use the election procedure to legitimize power, but not all of them allow the true will of the people to be reflected. Totalitarian and authoritarian regimes demonstrate a situation that American political scientists R. Taagepera and M. Shugart defined as "a choice without a choice."

This practice can have different manifestations: the party in power nominates only one candidate for each electoral position (this practice existed in the USSR until 1989, and it was not even required to fill out a ballot, and a blank ballot itself was considered a vote for the candidate); nomination of several candidates from the ruling party who adhere to a single ideology but compete with each other for votes [5].

A similar practice is common in one-party totalitarian and authoritarian systems. But even systems that are only formally multi-party can limit the right to choose:

- falsification of voting results;
- the ruling party allows the nomination of secondary, little-known candidates;
- a privileged position is created for individual candidates who enjoy advantages in financing and access to mass media;
- can compete for the main candidate, but creates the appearance of an alternative choice;
- the introduction of various restrictions on the nomination of candidates (restrictions on ideological orientations, racial affiliation of candidates, etc.) and election campaigning [3; 7].

Adherence to the general principles recognized by the world community makes it possible to give elections a truly democratic character.

1. Mandatory elections mean that elections are the only legitimate way of forming state power.
2. Periodicity of elections allows to guarantee the variability of elected persons based on voting results.
3. Universality of the right to vote. This principle means that all citizens who have reached the age of social and political capacity, regardless of gender, race, nationality, social position, religious and political beliefs, have the right to vote (active right to vote) and be elected (passive right to vote) in government bodies. The age of socio-political legal capacity is determined by law. In most states, citizens receive voting rights from the age of eighteen. This is a kind of limitation of the principle of the generality of the electoral right – *cenzu*. There are other convictions that limit the right to vote (especially passive) with additional conditions [6].

A voter or a candidate can only be a person who lives in a given locality (country) for at least the term

established by law. For example, for parliamentary elections in the USA, a limit of one month has been established, in Norway – at least ten years, in Ireland this qualification is expressed in the requirement to have a place for a son. Citizenship censorship extends passive suffrage only to citizens by origin. The age requirement for the exercise of the passive right to vote is, as a rule, over twenty years. In Ukraine, a candidate for the post of president can be a citizen not younger than thirty-five years old, and a deputy of the Verkhovna Rada – not younger than twenty-one years old. Property qualification – ownership of property or fixed income. In today's world, such a qualification is rarely found in an open form. Often, a property deposit is required from the candidate for registration.

Gender censorship, limiting women's participation in elections, persists in some Muslim countries, for example, in Saudi Arabia, Kuwait, Jordan [5].

In some countries there is a literacy requirement where a certificate of education is required to be eligible to vote. In other countries, a special simplified voting system is introduced for the illiterate.

Moral qualification establishes certain moral requirements for the voter, for example, the prohibition of participation in elections for persons deprived of parental rights who are serving a sentence based on a court sentence. Additional taxes are imposed in different countries. In Great Britain, members of the House of Lords have a special qualification (they do not have the right to vote), and church ministers cannot be elected to the House of Commons.

The principle of universal suffrage was established as the processes of democratization eased qualification restrictions. Initially, voting rights were granted to adult, wealthy and educated men. So, in 1830, only 4% of adult men in England had the right to vote. In France, in 1848, for the first time in history, men received universal suffrage. In 1893 in New Zealand, in 1902 in Australia and in 1906 in Finland, women first got voting rights. In 1920, in the USA, women got the right to vote. In Switzerland, women were deprived of the right to vote until 1971, and in Liechtenstein – until 1986 [8].

4. An alternative choice involves the presence of two or more contenders for power and competition between them. It makes no sense to hold elections with one candidate, however, even with visible alternative elections, this condition may not be fulfilled. For example, one candidate actually claims power, while others are invited by him to create a democratic environment. Truly free and fair elections require that all candidates have real opportunities to present their programs. This means:

equal number of votes for all voters. Most often, this requirement is expressed in the formula "One person – one vote". In some countries, each voter may have several votes.

The principle of equality of voters is not always observed. For example, ways of violating this principle: uneven division of electoral districts by number. When using a majoritarian electoral system, this situation means that the "weight" of voters is not the same. The level of voter representation in smaller constituencies will be higher than in more densely populated constituencies. To avoid such legislation, most states set limits on the number of voters in districts. In the USA, inequality in the division of districts was eliminated in the 1960s of the 20th century. It is considered acceptable if the difference in the number of district residents is 2% in congressional elections, and the districts themselves are redistributed every ten years depending on demographic dynamics and the results of the census; manipulations with the definition of geographical boundaries of districts. This practice allows any political forces, with the help of controlled election commissions, to collect the votes of their opponents in some constituencies and ensure the superiority of "their" candidates in others; giving certain groups of citizens additional votes (a similar practice can be observed in the early stages of the democratization process of one-party totalitarian or authoritarian regimes, when the ruling elite tries to maintain control over the legislative body) [1; 4].

5. Equality of rights of candidates allows to exercise the passive right of a citizen to vote. All candidates must have the same opportunities for nomination, campaigning, and access to the media. Based on this, the legislation of many countries provides for the limitation of election expenses and the size of private donations to the candidate fund, partial state financing of the election campaign of registered participants.

The use of this practice also pursues another goal – limiting lobbying of political parties (candidates) that have won, on the part of subsidy groups. The state undertakes to finance either all registered candidates or those who have a certain level of public support.

6. Observance of legality at all stages during elections.

7. Free expression of will of voters and guarantees of secrecy of voting. Voting secrecy is necessary in order to avoid possible persecution of voters by state bodies and public associations based on political motives. In addition, a citizen has the right not to go to the elections (principle of voluntary voting). In this way, he expresses his attitude to political processes, which

is defined by the word absenteeism. Absenteeism has become quite a frequent phenomenon. However, this has a negative impact on political life, as elections attended by a minority of voters do not reflect the real political picture. It is not the party whose program is supported by the majority of society that can win, but the one that, due to party discipline, managed to ensure the turnout of its few supporters. Absenteeism has one more negative point – in the case of low voter turnout, the elections may be recognized as having not taken place. In this case, new elections are called, which significantly increases the costs of organizing elections. To combat absenteeism, some countries (Australia, Belgium, Italy, Greece) have introduced the institution of compulsory participation in elections, fines and suspension of driving licenses for a certain period are applied [3].

8. Transparency of elections allows to ensure the openness of elections and trust in them. This principle is realized in giving the public the right to observe the election process through the institution of observers (including international ones) and mass media, as well as the right to know from whom and where candidates and parties receive money and how much was spent on the election campaign.

Elections are a complex set of social relations that can be imagined as time-varying stages of a single process. Political struggle during this period is strictly regulated to prevent abuses by those seeking power.

The organizational and practical side of the election process is represented by the election procedure – these are measures of the state regarding the organization and conduct of elections. Election (pre-election) campaigning should be distinguished from the election procedure, which refers to the actions of direct election participants: nomination of candidates, development of pre-election programs, campaigning and other forms of work with voters [6].

There are several stages of the election process:

1. Determination of the election date. The date of the election is set by an authorized body (for example, the president, the prime minister) in accordance with the country's legislation. In some countries, the date of the election is explicitly stated in the Constitution or in the law.

2. Voter registration. In modern practice, several forms of registration are used: mandatory (Ukraine), which consists in the fact that the state itself compiles lists of voters based on their residence in a certain territory; voluntary (US), which requires voters to register at a polling station. Political scientists believe that this practice has a negative impact on election activity. For example, not all Americans register, and

not all registered voters subsequently participate in the election.

3. Formation of electoral districts and polling stations.

4. Creation of electoral bodies. As a rule, a central election body, territorial (district) election bodies, and precinct commissions are created for the organizational management of the election process.

5. Nomination of candidates, formation of party lists. At this stage, the circle of persons from whom the president, senators, and deputies will be elected is determined.

6. Registration of candidates and lists of parties.

7. Pre-election campaigning of registered candidates. It includes the work of candidates (parties) and groups to convince voters of the need to vote for a given candidate or actively support their party list [3; 6; 7].

Conducting modern election campaigns especially requires conducting special research in the field of political marketing, which allows you to determine candidate programs aimed at different groups of voters, as well as to build certain image strategies. To convince voters of the merits of the candidates and the advantages of their programs, various means are used: advertising in the mass media, the main attention is paid to television (political scientists believe that 70% of the image is created with the help of TV); a "door-to-door" campaign campaign, which involves direct work of the candidate's activists with voters at their place of residence; meetings of candidates with voters; propaganda of leaflets and posters, graffiti; conducting various events (meetings, shows, distribution of party symbols, etc.). Other methods of advertising politicians and parties are also used. For example, Republicans often use live elephants as their symbol [7].

Conducting an election campaign requires significant funds, which come from voluntary donations allocated by parties and partly by the state.

Carrying out the voting procedure. The very term "voting" came from ancient Sparta, where the highest authority was formed during the general meeting by general shouts, and the Spartan who was shouted at the loudest was considered elected. This decision-making practice has another name – "acclamation". For example, decisions were made in Byzantium in the 7th century, in the medieval republics of Novgorod and Pskov. The ballot box came from ancient Athens. Black and white stones were thrown into the urn (a kind of ballot), voting "for" or "against" the decision (in a similar way, the citizens of the Athenian polis sentenced Socrates).

Modern voting takes place in various ways: by a show of hands (in small settlements during local self-government elections); the most common way is on paper ballots, when a certain sign is placed opposite the name of the candidate who is elected; with the help of electronic machines by pressing buttons or levers (the latter method is used in the USA).

In most countries, the voter votes directly for the candidate (direct election). In some countries, indirect elections are used.

The first stage is the nomination of candidates for the post of president and vice president. The system of nominating candidates is quite complex, as it is not prescribed in the Constitution, but is determined by the legislation of each state. After World War II, the practice of primary elections (primaries) became established, by which supporters of a party (Democratic or Republican) identify themselves with the party's candidates in the general election or vote for delegates whom they authorize to vote for a particular candidate in the general election. national congress of the party. The primaries themselves can be of two types: "closed" – only registered members of this party participate in their work; "open" – supporters of one party can participate only in the primaries of another party. "Open" primaries make it possible to take into account such specifics of the electoral behavior of Americans as the frequency of voting by the same voter for Democrats and Republicans. In addition to the primaries, there is another way to determine delegates to the All-Ukrainian Party Congress – holding multi-level party conferences [5].

The second stage is the holding of national congresses of parties, at which each party determines its candidate for the position of president and vice president. Congresses carry a heavy propaganda load and resemble a theatrical rally that kicks off a presidential campaign.

The decisive stage is the national elections, which make it possible to determine the winners – the president and vice president. They are held on the Tuesday after the first Monday in November of each leap year. A voter, voting for a candidate from a certain party for the post of president, actually votes for the elected officials nominated by that party in a given state. A presidential candidate who receives more votes in that state than his or her opponent

receives the votes of all of that state's electors (on a winner-takes-all basis). Therefore, even a minimal advantage of the votes cast for the voters of the state is of fundamental importance.

The next stage is voting by the electoral college (December). Candidates for president and vice president must receive more than half of the voters' votes (at least 270 out of 538 votes). Lists of voting results are sent to the chairman of the senate (according to the Constitution, he is the vice president) [8].

The final stage is a joint meeting of both houses of Congress (January of the year following the election), at which the lists of electoral colleges are announced. The Constitution provides that if no candidate receives a majority of the electoral votes, the president will be determined by a vote of the House of Representatives.

Conclusions and recommendations. The electoral system is an important component of the political regime. Elections are the main component of electoral systems. Elections are a way of forming state authorities and empowering an official through the will of citizens. All modern political regimes use the election procedure to legitimize power, but not all of them allow reflecting the true will of the people. Adherence to the general principles recognized by the world community makes it possible to give elections a truly democratic character: mandatory elections, periodicity of elections, universality of the right to vote, alternative choices, equal rights of candidates, compliance with the law during the conduct of elections at all stages, free expression of the will of voters and guarantees of secrecy voting, election transparency. In most countries, the voter votes directly for the candidate (direct election). In some countries, indirect elections are used. Therefore, it is useful for Ukraine that at each stage of the election process, the considered general principles of democratic political choice and citizen participation should be observed. The organizational and practical side of the election process is represented by the election procedure – these are measures of the state to organize and conduct elections. The election (pre-election) campaign should be distinguished from the election procedure, which is understood as the actions of the direct participants in the elections: nomination of candidates, development of pre-election programs, campaigning and other forms of work with the electorate.

BIBLIOGRAPHY:

1. Баранівський В.Ф. Політологія: Підручник. Київ: Національна академія управління, 2016. 236 с.
2. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: Підручник. Харків: ХНТУС·Н імені Петра Василенка, 2017. 180 с.

3. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику: Підручник (для студ. вищ. навч. закл.). Київ: Центр учбової літератури, 2009. 840 с.
4. Ільницький М.С. Теоретико-правові засади виборчого процесу. Європейські перспективи № 2, 2018. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/11455/Teoretyko_pravovi_Illytskyi_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: підручник для студ. вищ. закладів освіти. 5-те вид., стер. Л. : Новий Світ-2000, 2008. 304 с.
6. Томахів В. Політологія, Навч. Посібник. вид. т-е, доповнене. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 244 с.
7. Тупчієнко Л.С. Політологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Вид-во Нац. авіації. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 268 с.
8. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2010. 472 с.

6.2. ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.28>

Шашенков Дмитро Михайлович,

аспірант 3-го року навчання навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології
Науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України
ORCID ID: 0000-0002-4836-7376

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 19.00.09 – «ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ» В МЕЖАХ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ANALYSIS OF RESEARCH SPECIALTY 19.00.09 – "PSYCHOLOGY OF ACTIVITY IN SPECIAL CONDITIONS" WITHIN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE

Стаття написана з метою утворення чіткого усвідомлення повноти вивченості різноманітних питань психологічного забезпечення професійних контингентів сектору безпеки та оборони України. Означене питання особливо гостро постає на сучасному етапі розвитку суспільно-політичного життя й актуалізоване радикальними трансформаційними процесами, спричиненими війною й її наслідками.

В роботі проаналізовано категоріальне поле наукових знань в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Проведений аналіз дозволив розглянути динаміку захисту дисертаційних досліджень у визначеній спеціальності, їх розподіл за різними видами силових структур України, а також хронологію їх вивчення. В статті наведені данні стосовно вивченості та розподілу 52 напрямків професійної діяльності фахівців ризиконебезпечних професій, хронологію їх вивчення. Також визначено провідні заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що стали науковими осередками для дисертаційних досліджень спеціальності «Психологія діяльності в особливих умовах».

В результаті проведення дослідження визначено яким розділам сектору безпеки та оборони України присвячена найбільша кількість дисертацій за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»; встановлені найпотужніші наукові осередки, в яких захищені кваліфікаційні роботи за означеною спеціальністю; проведений розподіл найбільш науково популярних категорій фахівців, які стали об'єктами досліджень, в секторах Збройних Сил України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної прикордонної служби України.

Маємо надію, що проведений теоретичний аналіз визначеного категоріального поля дозволить у подальшому прогнозувати найбільш важливі напрями наукових досліджень, враховувати в майбутніх роботах менш вивчені напрями діяльності силових структур з метою підвищення ефективності, успішності та надійності особового складу при виконанні ними складних завдань за призначенням.

Ключові слова: спеціальність 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах», сектор безпеки та оборони України, категоріальне поле, хронологія вивчення.

The article is written with the aim of forming a clear awareness of the completeness of the study of various issues of psychological support of professional contingents of the security and defense sector of Ukraine. This issue is particularly acute at the present stage of development of social and political life and is actualized by radical transformation processes caused by the war and its consequences.

The paper analyzes the categorical field of scientific knowledge within the specialty 19.00.09 – "Psychology of activity in special conditions". The analysis made it possible to consider the dynamics of the defense of dissertation research in a certain specialty, their distribution by different types of power structures of Ukraine, as well as the chronology of their study. The article provides data on the study and distribution of 52 areas of professional activity of specialists in risky professions, the chronology of their study. Also, the leading higher education institutions with specific learning conditions, which have become scientific centers for dissertation research of the specialty "Psychology of activity in special conditions", have been identified.

As a result of the study, it was determined which sections of the security and defense sector of Ukraine were devoted to the largest number of dissertations in the specialty "Psychology of activity in special conditions"; the most powerful scientific centers have been established, in which qualification works in the specified specialty are protected; distribution of the most

scientifically popular categories of specialists who have become objects of research in the sectors of the Armed Forces of Ukraine, the State Emergency Service of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine has been carried out.

We hope that the theoretical analysis of a certain categorical field will allow us to predict the most important areas of scientific research in the future, to take into account in future works less studied areas of activity of law enforcement agencies in order to increase the efficiency, success and reliability of personnel when performing complex tasks as intended.

Key words: *specialty 19.00.09 – "Psychology of activity in special conditions", security and defense sector of Ukraine, categorical field, study chronology.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України особливої наукової уваги потребують фахівці сектору безпеки та оборони України, які є об'єктами досліджень спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Переконані, що дослідження наукових праць, їх хронологія та аналіз дозволить науковцям враховувати напрацювання попередників та більш якісно оцінювати вивченість категоріального поля силових структур, зважати на актуальні запити в майбутніх дослідженнях. Адже саме від фундаментальних емпіричних напрацювань залежить не тільки психологічна компетентність фахівців силових структур в умовах війни та в післявоєнний період, а й здоров'я нації в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що наукові дослідження, проведені в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (табл. 1), допомогли вирішити багато проблемних питань, які постали перед державою в процесі психологічного забезпечення дій за призначенням професійних контингентів сектору безпеки та оборони України.

Отримані за роки існування спеціальності знання дозволили вивчити найголовніший елемент сектору безпеки та оборони – особистість. Це важливо, бо особистість в екстремальних умовах виступає не тільки як об'єкт діянь, але й як суб'єкт, наділений мисленням, переживаннями, тобто можливостями свідомого вибору та прийняття рішень в умовах впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності; особистість, від якої залежить не тільки власне життя, а й життя підрозділу особливого ризику в цілому; особистість, від надійних та професійних дій якої залежить ефективність та успішність виконання всім підрозділом завдань за призначенням.

Проаналізуємо структуру, зміст і поширення наукових знань в межах спеціальності 19.00.09, щоб чітко усвідомити повноту вивченості різноманітних питань психологічного забезпечення професійних контингентів сектору безпеки та оборони України. Це дозволить у подальшому

прогнозувати найбільш важливі напрями проведення наукових досліджень, спираючись на теоретичне та практичне підґрунтя попередників; більш якісно формувати у представників ризиконебезпечних професій загальні фахові компетентності, достатні для ефективного розв'язання стандартних і нестандартних завдань їх професійної діяльності.

Маємо надію, що проведений аналіз допоможе майбутнім науковцям обрати найактуальніші напрямки наукових пошуків, враховуючи трансформацію суспільно-політичних запитів, актуалізованих російсько-українською війною та її наслідками.

Мета статті – теоретичний аналіз дисертаційних робіт спеціальності 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» як одного з головних флагманів дослідження ризиконебезпечних професій; виявлення меж вивченості категоріального поля у зазначеній спеціальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами було зібрано 100% дисертаційних досліджень спеціальності 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах», загальна кількість яких становить 230 кандидатських та докторських досліджень (до аналізу не було враховано 33 дослідження, спрямованих на цивільне населення).

В статті проведено аналіз вивченості категоріального поля та їх хронологію, структуровано за напрямками професійного контингенту силових структур України та побудовано візуалізацію аналізу даних. Дослідження має велику кількість ілюстрацій та таблиць.

Отже, перейдемо до розгляду таблиці 1, що подана нижче.

Дугоподібну хронологію зацікавленості науковцями спеціальності 19.00.09 в дослідженні фахівців сектору безпеки та оборони України можна пояснити відкриттям спеціальності у 1995 році та її інтеграцією в галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки», код спеціальності – 053 «Психологія» у 2015 році [4].

Більшість наукових досліджень, проведених за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах», орієнтована на професійні контингенти сектору безпеки та оборони. Їх роз-

Таблиця 1
Динаміка захисту дисертаційних робіт за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1991–2021 рр.)

	Рік захисту																														
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Кількість захищених робіт	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3	0	1	7	13	11	13	14	11	12	12	21	20	12	16	18	10	8	11	4,8	4,8	5,6
% від загальної кількості	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	1,3	0,0	0,4	3,0	5,6	4,8	5,6	6,1	4,8	5,2	9,1	8,7	5,2	4,3	7,8	5,2	3,5	4,8	5,2	5,6	5,6	
Кількість захищених робіт	11	11	13	14	11	12	21	20	12	16	18	10	8	11	4,8	4,8	5,6	6,1	4,8	5,2	9,1	8,7	5,2	4,3	7,8	5,2	3,5	4,8	5,2	5,6	
% від загальної кількості	4,8	4,8	5,6	6,1	4,8	5,2	9,1	8,7	5,2	4,3	7,8	5,2	3,5	4,8	4,8	5,6	6,1	4,8	5,2	9,1	8,7	5,2	4,3	7,8	5,2	3,5	4,8	5,2	5,6	5,6	
Кількість захищених робіт	12	2	3																												
% від загальної кількості	5,2	0,9	1,3																												

Перше дослідження спеціальності 19.00.09 відбулося у 1995 р., далі почався динамічний розвиток наукового інтересу. Найбільш продуктивними роками стали – 2008, 2011, 2012, 2013, 2015, 2016 та 2019 роки. Найменш плідними були 1999, 2000, 2002, 2020 та 2021 роки. У 2001 р. захистів в зазначеній спеціальності не було.

поділ висвітлено в таблицях, що подано нижче (табл. 2, табл. 3).

Бачимо, що найбільшу кількість досліджень спрямовано на фахівців Збройних Сил України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Державної прикордонної служби України (85% від загальної кількості дисертацій, захищених за вищезазначеною спеціальністю). Нище (табл. 3) проаналізовано заклади вищої освіти, в яких були дослідженні наукові праці присвячені вивченню контингенту силових структур.

Бачимо що дослідження спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» за напрямком сектору охорони та оборони України проводилися у 6 навчальних закладах вищої освіти. Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана

Хмельницького досліджувала проблеми фахівців ризиконебезпечних професій у 85 роботах – 43%, Національний університет цивільного захисту України у 77 роботах – 39%, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського у 20 роботах – 10%, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба у 12 роботах – 6%, Інститут дослідження проблем державної безпеки Служби безпеки України в 1 роботі – 0.5%. Звернемо увагу на те, що 100% представлених навчальних закладів спрямовані на підготовку спеціалістів ризиконебезпечних професій.

Зважаючи на велику кількість досліджень, орієнтованих на Збройні Сили України, вважаємо необхідним провести аналіз робіт, присвячених різноманітним категоріям фахівців ЗСУ (табл. 4, рис. 1, рис. 2, рис. 3).

Таблиця 2

Розподіл досліджень спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» за підрозділами сектору безпеки та оборони України

№ з/п	Структурні підрозділи сектору безпеки та оборони України	Кількість досліджень
1.	Збройні Сили України	63
2.	Державна служба України з надзвичайних ситуацій	59
3.	Державна прикордонна служба України	48
4.	Міністерство внутрішніх справ та Національна поліція України	10
5.	Національна гвардія України	7
6.	Екс-комбатанти	4
7.	Служба безпеки України	3
8.	Миротворчий контингент України	3
Загальна кількість досліджень		197

Таблиця 3

Заклади вищої освіти, в яких проводилися наукові дослідження сектору безпеки та оборони України

№ з/п	Заклади вищої освіти	Кількість досліджень
1.	Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького	85
2.	Національний університет цивільного захисту України	77
3.	Національний університет оборони України імені Івана Черняховського	20
4.	Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба	12
5.	Харківській національний університет внутрішніх справ	2
6.	Інститут дослідження проблем державної безпеки Служби безпеки України	1

Таблиця 4

Частота дослідження різних категорій фахівців ЗСУ в дисертаціях за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

№ з/п	Категорії фахівців	Кількість досліджень
1	2	3
1.	Військовослужбовці ЗСУ	16
2.	Офіцери ЗСУ	12
3.	Військовослужбовці контрактної служби ЗСУ	9
4.	Курсанти ЗСУ	8
5.	Комбатанти ЗСУ	3

1	2	3
6.	Оператори радіолокаційних станцій ЗСУ	2
7.	Військовослужбовці військової служби правопорядку	2
8.	Жінки-військовослужбовці ЗСУ	1
9.	Викладачі ЗВО військового профілю	1
10.	Стрілець з пістолету ЗСУ	1
11.	Розвідка ЗСУ	1
12.	Танковий екіпаж ЗСУ	1
13.	Військовослужбовці-сапери ЗСУ	1
14.	Військовослужбовці протиповітряної оборони ЗСУ	1
15.	Офіцери бойового управління авіацією ЗСУ	1
16.	Мобілізовані військовослужбовці ЗСУ	1
17.	Військові медики ЗСУ	1
18.	Парашутисти ЗСУ	1
Загальна кількість досліджень		63

Зазначимо, в межах спеціальності 19.00.09 є 16 дисертаційних досліджень загального спрямування (розглядається специфіка діяльності ЗСУ в цілому, а не окремих її спеціалістів). Наприклад роботи таких вчених: Карчевський І.Р. [2], Лисюка С.Г. [3] тощо.

Аналіз показує, що наукові дослідження спеціальності 19.00.09 у зазначеному категоріальному полі мають 18 напрямків; 5 охоплюють основних фахівців всіх родів військ ЗСУ, а саме: «військовослужбовці» 16 робіт – 23%; «офіцери ЗСУ» 12 робіт – 19%; «військовослужбовці контрактної служби» 9 робіт – 14%; «курсанти» 8 робіт – 13%; «комбатанти ЗСУ» 3 роботи – 5%. По 1 роботі мають спеціалісти специфічних професії у різних родах військ.

Проаналізуємо цінність декількох досліджень в умовах повномасштабної війни та постійного ракетного терору цивільного населення, нищення інфраструктури, державних установ, підприємств тощо. Так, особливої цінності набувають одиничні дослідження, спрямовані на психологічну підготовку, операторів радіолокаційних станцій ЗСУ (2 роботи – 3%), від яких залежить точне та вчасне цілевиявлення. Зазначимо, що лише за

рік війни Російською Федерацією було випущено близько 5 тисяч крилатих ракет, а також завдано понад 3 тисяч авіаударів [5].

Розглянемо категорію «жінки-військовослужбовці ЗСУ» (1 робота – 2%). Станом на 4 травня 2023 року в лавах ЗСУ проходять службу 42 тисячі жінок, з них 5 тисяч беруть участь у війні [6]. Важливою є також категорія «військовослужбовці-сапери ЗСУ», адже за даними ДСНС площа та об'єм замінування території України становить 30% [1]. Нажаль регламент статті не дає нам змоги описати цінність всіх вузько спрямованих досліджень.

З метою проведення більш глибокого аналізу та унаочнення отриманих результатів, наведемо гістограми (рис. 1–3), в яких розкриємо хронологічний поступ досліджень найбільш науково популярних категорій фахівців ЗСУ.

Перейдемо до аналізу досліджень (табл. 5, рис. 4, рис. 5), присвячених вивченню специфіки діяльності фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі, – ДСНС).

Як бачимо, досліджень, присвячених ДСНС – 59, тобто 30% в межах спеціальності 19.00.09. Найбільш вивченою категорією фахівців є «рятуваль-

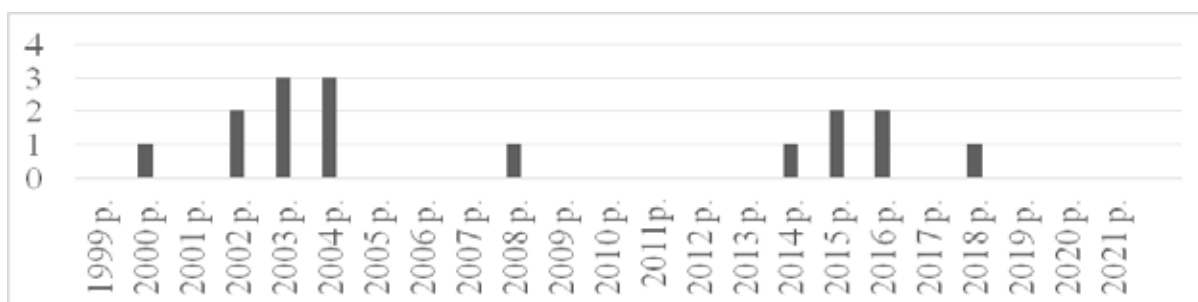

Рис. 1. Хронологія досліджень категорії «військовослужбовці ЗСУ» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

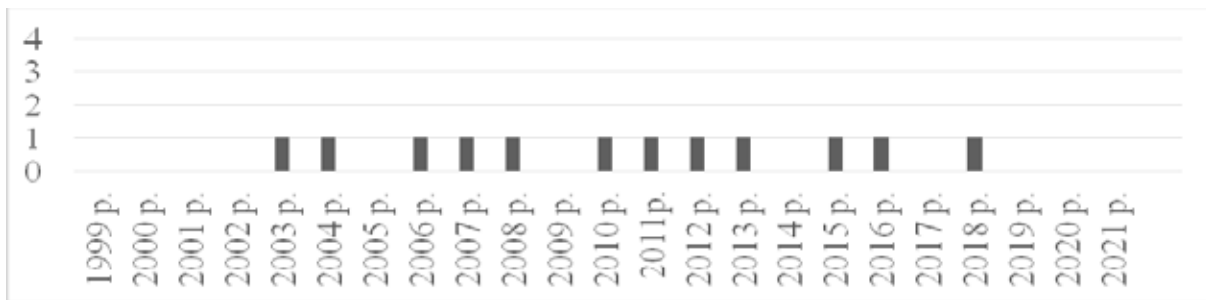

Рис. 2. Хронологія досліджень категорії «офіцери ЗСУ» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

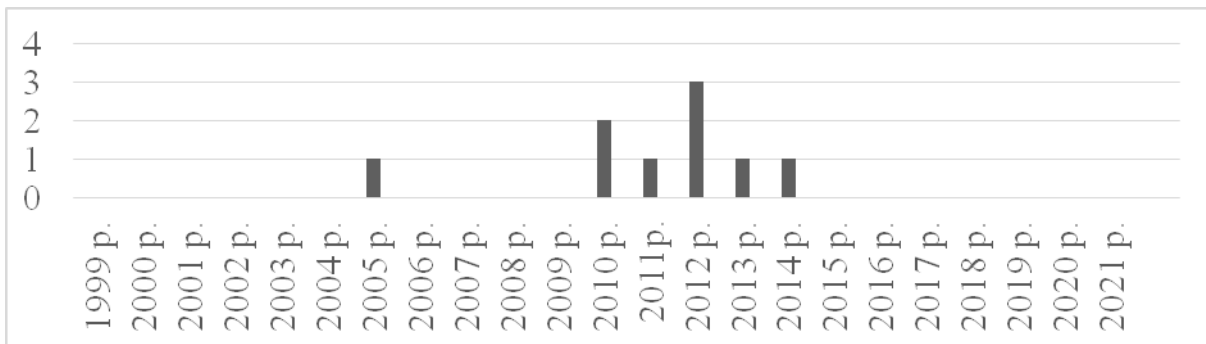

Рис. 3. Хронологія досліджень категорії «військовослужбовців за контрактом» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

Таблиця 5

Частота вивчення різних категорій фахівців ДСНС України в дисертаційних дослідженнях за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

№ з/п	Категорії фахівців	Кількість досліджень
1.	Рятувальник	34
2.	Працівник ДСНС	9
3.	Пожежний	5
4.	Психолог ДСНС	3
5.	Курсанти ДСНС	2
6.	Офіцери ДСНС	2
7.	Інспектор пожежного нагляду	1
8.	Водолаз ДСНС	1
9.	Кінолог ДСНС	1
10.	Диспетчер служби «112» ДСНС	1
Загальна кількість досліджень		59

ники» – 34 роботи (58%), «працівники ДСНС» 9 робіт – 15%, «пожежний» 5 робіт – 8%, «психологи ДСНС» 3 роботи – 5%, «офіцери ДСНС» й «курсанти ДСНС» мають по 2 дослідження – по 3% відповідно.

Зауважимо, що особливу цінність в умовах війни мають дослідження, спрямовані на водолазів та кінологів ДСНС, адже після закінчення війни одним з гострих питань постане розмінування територіальних вод України, виявлення небезпечних речовин та ексгумація загиблих. Тож напрацювання в означеній сфері стануть вкрай актуальними.

З метою проведення більш глибокого аналізу та унаочнення отриманих результатів, наведемо гістограми (рис. 4, рис. 5), в яких розкриємо хронологічний поступ дисертаційних досліджень найбільш науково популярних категорій фахівців ДСНС.

Відмітимо, що перше вітчизняне психологічне дослідження, спрямоване на рятувальників в межах вищезазначеної спеціальності відбулося у 2006 році. Саме у цьому році в Національному університеті цивільного захисту України було відкрито спеціалізовану вчену раду з правом при-

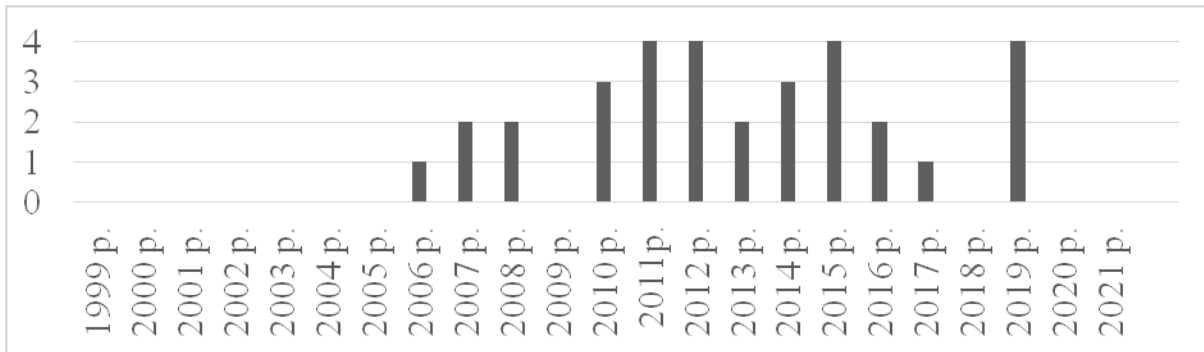

Рис. 4. Хронологія досліджень категорії «рятувальник» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

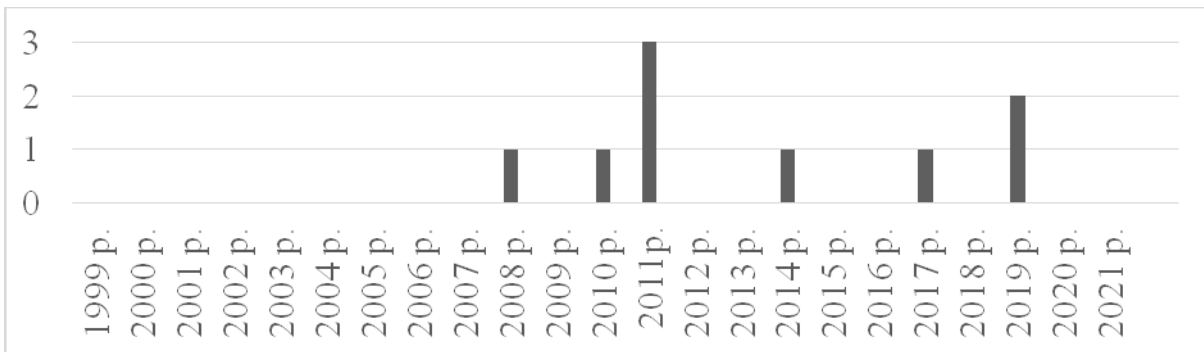

Рис. 5. Хронологія досліджень категорії «працівник ДПСУ» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

йняття до розгляду дисертаційні дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Крім того, «запізнений старт» у вивченні цієї категорії фахівців відбувся через складний процес реінтеграції на той час трьох окремих відомств (Штабу Цивільної оборони, Міністерства у справах захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС та Головного управління пожежної охорони МВС України) в територіальні органи Міністерства з надзвичайних ситуацій України (нині, – Державної служби України з надзвичайних ситуацій).

Перейдемо до аналізу досліджень (табл. 6 та рис. 6, рис. 7), присвячених вивченню специфіки діяльності фахівців Державної прикордонної служби України (далі, – ДПСУ).

З метою проведення більш глибокого аналізу та унаочнення отриманих результатів, наведемо гістограми (рис. 6, рис. 7.), в яких розкриємо хронологічний поступ дисертаційних досліджень найбільш науково популярних категорій фахівців ДПСУ.

Аналіз досліджень, присвячених вивченню специфіки діяльності фахівців Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, Національ-

Таблиця 6

Частота вивчення різних категорій фахівців ДПСУ в дисертаційних дослідженнях за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

№ з/п	Категорії фахівців	Кількість досліджень
1.	Працівники ДПСУ	18
2.	Офіцери прикордонної служби	15
3.	Керівники прикордонного підрозділу	7
4.	Курсанти ДПСУ	3
5.	Кримінальні аналітики оперативно-розшукового підрозділу	2
6.	Жінки ДПСУ	2
7.	Інспектори прикордонної служби	1
Загальна кількість досліджень		48

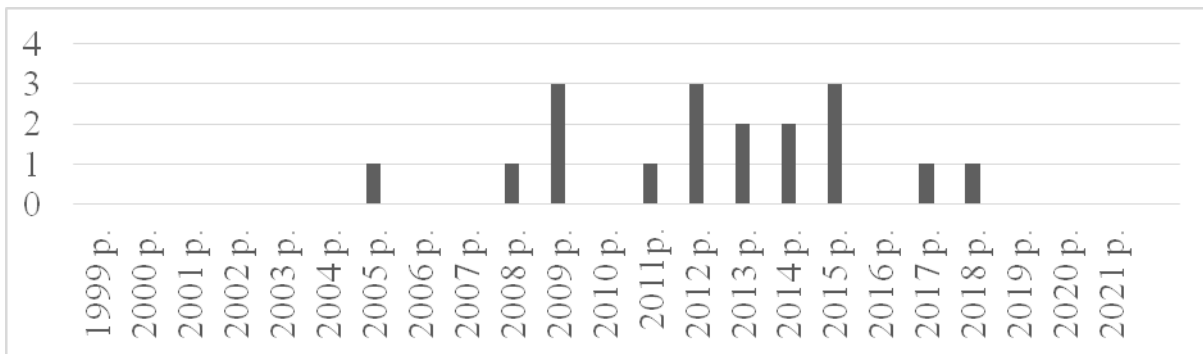

Рис. 6. Хронологія досліджень категорії «працівники ДПСУ» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

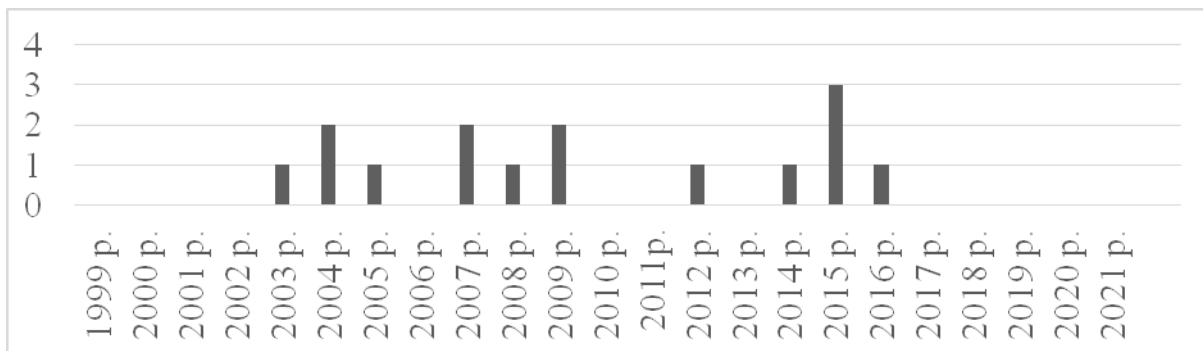

Рис. 7. Хронологія досліджень категорії «офіцери ДПСУ» в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» (1999–2021 рр.)

ної гвардії, Служби безпеки, Миротворчого контингенту України та екс-комбатантів наведено в збірній таблиці 7.

Наостанок побудуємо категоріальне поле досліджень, проведених в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих

умовах» та спрямованих на підвищення ефективності, успішності й надійності професійних контингентів сектору безпеки та оборони України (рис. 8).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, нами поведений аналіз категоріального

Таблиця 7

Збірня таблиця виявлення частоти вивчення різних категорій фахівців Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, Національної гвардії, Служби безпеки, Миротворчого контингенту України та екс-комбатантів за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

№ з/п	Категорії фахівців	Кількість досліджень
1	2	2
<i>Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція</i>		
1.	Працівники МВС	6
2.	Офіцери Національної поліції	1
3.	Слідчі МВС	1
4.	Фахівці снайперських груп спеціальних підрозділів МВС	1
5.	Працівники ізоляторів тимчасового тримання МВС	1
Загальна кількість досліджень		10
<i>Національна гвардія України</i>		
1.	Військовослужбовці НГУ	4
2.	Офіцери НГУ	1
3.	Командири підрозділів НГУ	1
4.	Охоронці атомних електростанцій	1

1	2	3
Загальна кількість досліджень		7
Служба безпеки України		
1.	Оперативні співробітники СБУ	1
2.	Захищені дисертації, які мають гриф «таємно»	2
Загальна кількість досліджень		3
Миротворчі українські підрозділи		
1.	Військовослужбовці миротворчого контингенту	2
2.	Діяльність міжнародних гуманітарних місій	1
Загальна кількість досліджень		3
Екс-комбатанти		
1.	Постекстремальна адаптація	1
2.	Особистісне зростання учасників АТО	1
3.	Реабілітація учасників бойових дій	1
4.	Військовий полон та його наслідки	1
Загальна кількість досліджень		4

поля досліджень за спеціальністю 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах». В результаті ми дійшли таких висновків:

1. Найбільша кількість дисертацій за спеціальністю «Психологія діяльності в особливих умовах» присвячена Збройним Силам України, Державній службі України з надзвичайних ситуацій й Державній прикордонній службі України;

2. Найпотужнішими науковими осередками, в яких захищені кваліфікаційні роботи за означеною спеціальністю є Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького й Національний університет цивільного захисту України;

3. В секторі Збройних Сил України більшість дисертаційних робіт за спеціальністю 19.00.09 присвячені таким категоріям фахівців: «військовослужбовці ЗСУ», «офіцери ЗСУ», «військовослужбовці контрактної служби ЗСУ», «курсанти ЗСУ»;

4. В секторі Державної служби України з надзвичайних ситуацій більшість дисертаційних робіт за спеціальністю 19.00.09 присвячені таким категоріям фахівців: «рятувальник», «працівник ДСНС», «пожежний»;

5. В секторі Державної прикордонної служби України більшість дисертаційних робіт за спеціальністю 19.00.09 присвячені таким категоріям

Рис. 8. Категоріальне поле досліджень за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» в секторі безпеки та оборони України

фахівців: «працівники ДПСУ», «офіцери прикордонної служби», «керівники прикордонного підрозділу».

Переконані, що проведений нами аналіз допоможе майбутнім науковцям зрозуміти, які психологічні проблемами потребують першочергової уваги та які категорії фахівців є малодослідженими, а отже актуальними для вивчення в межах власних кваліфікаційних робіт.

Перспектива подальших розвідок. Полягають в дослідженні наукових праць спеціальності 19.00.09 «Психології діяльності в особливих умовах» стосовно осіб які займаються екстремальними видами спорту, а також різноманітних верств населення, які волею долі опинилися в умовах надзвичайної ситуації, техногенного, природнього, соціального або венного характеру.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. В Україні заміновано 30% території, за масштабами це як дві держави Австрія. УКРІНФОРМ. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3617335-dsns-v-ukraini-zaminovani-30-teritorii-za-ploseuse-dvi-avstrii.html> (дата звернення: 22.05.2023).
2. Карчевський І.Р. Проблемна міжособистісна взаємодія особового складу військової частини та особливості її діагностики і попередження : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2005. 18 с.
3. Лисюк С.Г. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2011. 18 с.
4. Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.05.2023).
5. Руда О. Скільки ракет за рік Росія випустила по Україні: в ЗСУ відповіли. ТСН. 2023. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/skilki-raket-za-rik-rosiya-vipustila-po-ukrayini-v-zsu-vidpovili-2271310.html> (дата звернення: 22.05.2023).
6. У Міноборони розповіли, скільки жінок наразі служать у ЗСУ. Дзеркало тижня. 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/war/u-minoboroni-rozpovili-skilki-zhinok-narazi-sluzhat-u-zsu.html> (дата звернення: 22.05.2023).

**ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 2

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Оксана Молодецька*

Підписано до друку: 31.05.2023

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 20,23. Замов. № 0723/448. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.